

תנובות שדה

קובץ דו חודשי
בהוצאת: המכון למצוות התלויות בארץ
הקובץ יו"ל בסיוע:
משרד המדע - מינהל התרבות

העורך:
הרב יוסף מאיר שטורך
meir.macon9@gmail.com

ניתן לשלוח מאמרים תורניים,
מחקריים, בתחומי עיסוקו של המכון,
או תגובות על הנכתב בגליונות השונים,
לכתובת המערכת, או לפקס, או לדואר
האלקטרוני

כתובת המערכת:
המכון למצוות התלויות בארץ
מושב בית עוזיאל
ד.ג. שמשון מיקוד 99794
טלפון: 08-9214829
פקס: 08-9207911
macon1@bezeqint.net

דמי מנוי לשנה: 60 ₪

דבר העורך	5
שבת לה'	
מידע הלכתי לקראת שמיטה תשע"ה – נתונים לחודשים תשרי חשון	7
הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א	
רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	
המשך בעניין דילול פירות בשביעית	9
מו"ר הגאון רבי שלמה משה עמאר שליט"א	
הראשון לציון	
גבולות ארץ ישראל - חלק ד	15
הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א	
רב במ.א גזר ויו"ר המכון למצוות התלויות בארץ	
נטיעת איסור בשביעית	24
הרה"ג רבי אליהו אלתר שליט"א	
הרב הראשי למודיעין מכבים רעות	
חרישה בשביעית	28
הרה"ג רבי אליהו ראש שליט"א	
מרבני המכון	
שמיטה בבניין המשותף	36
הרה"ג רבי משה לנדאו שליט"א	
מרבני המכון	
שיעור נתינת מעשר עני	46
הרה"ג רבי משה תעוזי שליט"א	
רב מושב עזריאל	
גדר מלאכת חרישה בשביעית	49
הרה"ג רבי יוסף צברי שליט"א	
רב חניכי הישיבות "מקום מקדש" אלעד וראש כולל זרעים שע"י המכון	
הנאת דברים בפירות שביעית	54
הרב יחיאל רווח שליט"א	
כולל זרעים שע"י המכון אלעד	
האם יש עניין לקנות שדה קודם השמיטה	58
הרב ישראל מאיר פלמן שליט"א	
כולל זרעים שע"י המכון אלעד	
מדור סקירת ספרים	62
ספר שביתת השדה השלם * שבילי שביעית * שביתת הארץ* לוח זמנים	
מאת עורך הגיליון	

ברכת שנה טובה וכתובה וחתימה טובה

נשגור קמיה מרנן ורבנן רבני
ישראל שליט"א
ובני משפחותיהם שיחיו
ובראשם חברי אוצר בית דין של
המכון
בראשות מו"ר הראשל"צ
רבי שלמה משה עמאר
שליט"א

ולכם יידידי ותומכי המכון די
בכל אתר ואתר
מנויי החוברת "תנובות שדה",
מנויי "בית המעשר"
לצוות הרבנים, החוקרים,
המפקחים ועובדי המכון בכל
מקום בארץ ובחו"ל

מאחלים ומברכים אנו אתכם
מקרב לב שתהא השנה הזאת
שנה טובה ומבורכת לכלל ולפרט
שנה שנזכה בה לגאולה
השלימה עם ביאת משיח צדקנו
במהרה בימינו אמן

בברכה

הרב שניאור ז. רווח שליט"א –
יו"ר המכון

מערכת "תנובות שדה", וצוות
הנהלת המכון

מזל טוב לידידנו
הרה"ג רבי אליהו ראש
שליט"א
מרבני המכון
לרגל הולדת הנכד

מזל טוב לידידנו
הר"ר שמואל מנדלסון הי"ו
מזכיר המכון
לרגל הולדת הבן

מזל טוב לידידנו
הר"ר יהודה יזדי הי"ו
מפקח כשרות ראשי במכון
לרגל היכנס בנו לעול תו"מ

יה"ר שתזכו לראות נחת
מכל יוצ"ח ותמשיכו לזכות
את עם ישראל המקפידים
על כשרות המאכלים מתוך
בריאות גופא ונהורא
מעליא, אמן

בסייעתא דשמיא

'שבת לה'

עם תחילת שנת השמיטה, זכו מקיימיה לקיים מה שנאמר, "ושבתה הארץ שבת לה" (ויקרא כה, ב). ופירש רש"י, "שבת לה", לשם ה', כשם שנאמר בשבת בראשית". כלומר ש'שבת לה" שנאמר בשמיטה מקביל ל'שבת לה' אלקיד' שנאמר לגבי היום השביעי. ובאור"ח הקדוש (כו, ב) כ' שמה שנאמר (שם) את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה', שבתותי לרבות לא רק קדושת השבת אלא גם את את השבת של השנים דהיינו שנת השמיטה.

ונראה יסוד העניין ע"פ דברי הספורנו שם על מה שנאמר שבת לה', "שתהיה כל השנה הבטלה מעבודת האדמה מוכנת לעבודתו, כמו שכיוון בשבת בראשית באמרו שבת לה' אלקיד". ועיין עוד שם בספורנו (על פס' ד), "שגם עובדי האדמה כאשר ישבתו בשנה ההיא יתעוררו לדרוש את השם..".

והעניין הוא כי יסודה של השבת הינה 'מנוחה' מששת ימי המעשה. והיינו משום שאצל יהודי העבודה איננה תכלית החיים אלא אמצעי לקיום, אבל התכלית הינה לעבוד את ה'. ולכן, השבת היא 'מעין עולם הבא' שכמו שהעולם הבא הינו התכלית הרוחנית של העולם הזה, עולם המעשה, הוא הדין שהשבת היא התכלית הרוחנית של ששת ימי המעשה. ועל זה הדרך, שנת השמיטה היא לתכלית רוחנית שאחר ששת שנות העבודה בשדה הארץ תשבות מעבודה ובעלי השדות יתפנו ללימוד תורה והתחזקות והתעלות רוחנית בעבודת ה'.

היבט נפלא נוסף יש לשנת השמיטה כזמן של רוחניות, וכפי שכ' בספר "שם משמואל" שבזמן זה הכל שווים, עשירים ועניים, הארץ מופקרת וכולם מלקטים כדי אוכלם, וכמו שנאמר (שם, ו) "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך". הבדלי המעמדות שייכים לעולם העשייה בו כל אחד עוסק לפרנסתו אחד המרבה ואחד הממעט. אולם בעולם הרוחני אין עשירים ועניים בממון אלא כלם שווים, והכל עוסקים בתורה ועבודת ה'.

ספרים חדשים לקראת השמיטה

ואם ברוחניות ולדרוש את ה' עסקינן, זכינו ב'מכון למצות' לקראת שנת השמיטה להוציא לאור מספר ספרים וחיבורים תורניים של הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א יו"ר המכון ובסיוע צוות המחלקה התורנית של המכון: ספר גבולות השדה; ספר שביתת השדה השלם היוצא לאור במהדורה מחודשת ומפוארת עם הרבה מאד הוספות, תיקונים, מראי מקומות והרחבות; חוברת שביתת הארץ לתלמידים היוצאת במהדורה מחודשת ומפוארת וחוברת; חוברת שבילי שביעית, מדריך שמיטה למטע ולגינות נוי. בנוסף הוציא המכון לוח זמנים מפורט לשנת השביעית הכולל גם את עיקרי ההלכות למעשה. בגיליון זה נסקור את החיבורים הנ"ל בהרחבה.

כנס משגיחי כשרות שע"י המכון

ואם ב'שבת' עסקינן, הרי שמי שטרם בערב שבת יאכל בשבת. ואין ספק שגם 'שבת הארץ' צריכה הכנה רבה, בעיקר בנוגע ל'אוצר בית הדין' הדורש הכנות האינטנסיביות למול החקלאים והמשווקים ומערך ההשגחה הכולל סיורים והדרכות של רבני המכון בשטח.

כמו כן, במסגרת ההכנות לשנת השמיטה ערך המכון בראשות הרה"ג רבי שניאור זלמן רווח שליט"א כינוס הכנה לקראת שנת השמיטה תשע"ה בהשתתפות מאות משגיחי כשרות העומדים על משמר הכשרות בבתי העסק השונים ברחבי הארץ הנמצאים תחת כשרות מהדרין של המכון, ועתידיים לקבל תוצרת חקלאית לקראת שמיטה. המשגיחים הגיעו מכל רחבי הארץ.

עוד השתתפו בכינוס, רבנים מנהלי מחלקות הכשרות שעובדים בשיתוף פעולה מלא עם המכון למצוות התלויות בארץ, וביניהם מעפולה, טבריה, בתים, עמק לוד, נצרת עלית, פתח תקוה, נתיבות, ועוד.

הכינוס נערך באולם גדול ומפואר ועל שולחנות ערוכים כיד המלך, במטרה להוקיר את עבודת הקודש שמשגיחי ומפקחי הכשרות נוטלים על שכמם לקראת המשימה הקשה העומדת לפתחם בשנת השמיטה, למול הסוחרים השונים, לבל תצא מכשלה להמוני בית ישראל המהדרין בכשרות.

עיקרו של הכינוס עסק בלימוד ושינון ועדכון בדינים השונים אשר המשגיחים נאלצים להתמודד עמם מידי יום ביומו ושבעתיים בשנת השמיטה, להתעדכן בתאריכים השונים הרלוונטיים לשמיטה, בסימונים ובחותמות שהם אמורים לקבל, או אמורים להחתים קודם ההוצאה.

כינוס זה התהדר בהשתתפותם של מרגן ורבנן גדולי ישראל ובראשם חבר מועצת חכמי התורה **הגאון הגדול רבי שמעון בעדני שליט"א**, **הגאון הגדול רבי שלמה משה עמאר שליט"א** – הראשון לציון ומורה דרכו של המכון, **הגאון הגדול רבי שלמה בן שמעון שליט"א** – חבר בית הדין הגדול, **הגאון רבי יצחק ברדה שליט"א** – ראש מוסדות יצחק ירנן, רבני ערים, רבנים מקומיים ורבני המכון.

רגעים מרגשים נרשמו במהלך הכנס כאשר חקלאי שקיבל על עצמו השבתת כל שדותיו בשנת השמיטה נקרא אל הראשון לציון שליט"א שבירכו בחום ובלבביות, והוסיף ברכה לכל החקלאים הגיבורים הללו, שלא יחסר להם כל, ויתברכו בכל מילי דמיטב ומהם יראו וילמדו.

* * *

גיליון מורחב זה פותח את גיליונות שנת השמיטה. בגיליון זה הרחבנו את היריעה המיועדת לכותבים אורחים, ואכן זכינו למאמרים נפלאים בנושאים מעניינים ומגוונים, הן הלכה למעשה, והן בעיון ההלכה, כמו גדר מלאכת חרישה בשביעית, הנאת דברים בפירות שביעית, האם יש עניין לקנות קרקע לקיים מצוות שביעית ושמיטה בבית משותף או מושכר. זאת בנוסף לכותבים הקבועים, רבני המכון ובראשם הראשל"צ הגרש"מ עמאר שליט"א וי"ר המכון שליט"א.

יה"ר שבזכות שמירת מצוות שנת השמיטה העומדת בפתחנו נזכה שיקויים בנו מאמר הכתוב "יציווית לכם את ברכת", שבזה אגב גם כן מצינו השוואה בין שבת לשנת השמיטה, שהרי גם על שבת נאמר "כי היא מקור הברכה".

בברכה

העורך

לקראת שמיטה תשע"ה

לקראת שנת השמיטה, הרינו להביא את הנתונים הבאים לקראת החודשים תשרי – חשוון:

קדושת שביעית:

❖ **חודש תשרי** [ללא תאריך מיוחד הכוונה החל מד' תשרי]:

אבטיח. אנס. אספרגוס. אפונה [תרמילים]. ארטישוק ירושלמי. בזיליקום. בטטה. בננה [ז תשרי]. בצל ירוק. ברוקולי. גזר [ז תשרי]. גמבה. דלורית ודלעת [מרבית היבול נאסף קודם שמיטה]. חסה. חציל. טרגון. כוסברה. כרוב. כרובית. כרפס. כרתי. לואיזה [יד תשרי]. לוביאה בתרמיל [הרוב מגידול נכרי]. לימונית. לפת. מילון. מליסה. מלפפון. מרווה. נענע. סלק אדום. סלק עלים. עגבניה. עירית. פאפיה. פטרוזיליה. פלפל. פלפל חריף. צנון. צנונית. קולורבי. קישוא. רוזמרין [–יד תשרי]. שומר. שמיר. פסיפלורה. שעועית בתרמילים. תרד.

פירות: אתרוג [לחומרא, אם נלקט למחרת ראש השנה].

❖ חודש חשוון:

ארטישוק [–ז חשוון] תות שדה [טז חשוון].

פירות: פיטאיה. קובו.

איסור ספיחין:

❖ חודש תשרי:

תירס [יא תשרי, נידון כקטנית, ואחד עשר יום מטרם שליש בישול עד הקטיף].

❖ חודש חשוון:

חסה [– י חשוון]. מלפפון [– יד חשוון]. עירית [– כ חשוון]. צנון [– כ חשוון]. צנונית [– א חשוון]. קישוא [– י חשוון]. שמיר [– י חשוון].

פרחים [שיש לחוש לגביהם שנזרעו בשמיטה]:

הסוגים הבאים אינם נמצאים בתחילת השמיטה, וכאשר הם יהיו בשנת השמיטה, הם משתילת שמיטה, ואמנם יש אופנים המותרים, כגון מצע מנותק או ערבה ולכן אפשר לרכוש רק בהכשר:

דלפיניום [דרבנית]. כלנית. נורית. נץ חלב. פריזה. צבעוני. קאלות [צבעוני ולבו, כאשר הצבעוני גדל בעיקר במצעים מנותקים בחממות].

❖ חודש חשוון:

אסטר שורש [- כז חשוון]. ליזיאנטוס [- כז חשוון].

תיקונים ללוח זמנים שי"ל ע"י המכון:

1. בעמוד א בדברי המבוא ללוח, נכתב לגבי תבואה וקטניות, שאם הביאו שליש קודם ראש השנה הרי הם קדושים וכו', וזה טעות וצ"ל: "אינם" קדושים.
2. בלוח זמנים לירקות, נכתב בערך "חזרת" שיש קדושת שביעית החל מתשרי ע"ה, וזו טעות וצ"ל: תשרי תשע"ו.

ויהי רצון שיזכות שמירת השמיטה כדינה, בה אנו ממליכים את קוב"ה על כל הארץ, ומראים את אדנותו יתברך לעין כל, ומבטלים את הישות שלנו לגמרי, נזכה ובשנה זו אדון כל הארץ, יעביר הגילולים מהארץ, וידעו כי אתה שמך ה' עליון על כל הארץ. ובזכות זה, נזכה ויתבערו כל אויבינו הרוצים להשליכנו מארץ הקודש, ונזכה שבו דוד יבוא ויגאלנו גאולת עולם, אמן!

ביקרא דאורייתא

שניאור ז. רווח

דילול פירות בשביעית

המשך המאמר מהגיליון הקודם:

יז. ומעתה יש לדון בענין הדילול שיש מדללים מהפרי, ויש שמדללים בפירות עצמם בעודם קטנים. ויש המדללים מהפירות כשהם בגודל שראוי לאכילה בשעת הדחק. וראיתי בחוט השני שם (פ"א ה"י, עמוד צ"ח ריש טור ב') וז"ל, עץ שפורחים בו הרבה פרחים שעתידים להוציא משם פירות, וע"י ריבוי הפירות עלול יבול הפירות להפסד, נראה שמותר למעט בשביעית את הפרחים משום פסידא, אמנם אם כבר הוכר הפרי אסור להורידם משום הפסד פירות שביעית, עכ"ל. ובהערה (תע"ז) שם כתב לסמוך על הרמב"ם (פ"ה ה"ז) וז"ל, מותר לקוף אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהם פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוף אותו, שהרי מפסיד האוכל, ונאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ולא להפסד, עכ"ל.

וצריכים להבין איזה איסור יש בדילול פרחים עד שצריכים להתיר משום הפסד, ואולם מ"ש דאם כבר הוכר הפרי אסור משום הפסד כמ"ש הרמב"ם בקציצת אילנות, לכאורה זה נכון דדמו להדדי, אבל באמת אין זה דומה כלל, דהרמב"ם ז"ל מדבר בבא להפסיד העץ ולקוף אותו, דאין איסור בקציצת העץ, אבל בפרי יש איסור דלאכלה אמר רחמנא, ולא להפסד וע"כ מותר לקוף העץ קודם שיהיה בהם פרי, אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוף, שלא יפסיד האוכל של שביעית, אבל המדלל אין לו שום כוונה להפסיד לא העץ ולא פירותיו, וכל כוונתו ומגמתו להטיב הפירות ולהשביחם, נלע"ד דיודה הרמב"ם ז"ל דשרי שאין זה דרך הפסד.

ויש זכר לדבר ממ"ש הרמב"ם ז"ל בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"ז) וז"ל, וכן הנותץ אבן אחת מן המזבח, או מן ההיכל, או מבין האולם ולמזבח דרך השחתה לוקה, שנאמר ונתצתם את מזבחותם וגו', לא תעשו כן לה' אלהיכם. עכ"ל. וכתב מרן ז"ל בכסף משנה שם, ומ"ש דרך השחתה, כלומר שאם נותץ כדי לתקן ודאי שרי, עכ"ל.

ובמקו"צ שם כתב שכן כתב הב"י (י"ד ס"ס רע"ו) שכן מצינו בבני חשמונאי שנתצו מזבח, ע"ש. והנה אפילו בזה שהוא לאו מה"ת, פסק הרמב"ם ז"ל שרק דרך השחתה אסור, אבל כשמתכוין לתקן מותר, וק"ו בזה שמכוין לחזק הפירות, וכוונתו גלויה וידועה, שכל העולם מדללים, והיא מילתא דשכיחא מאד, דודאי שיש להתיר, כשבא לקוף העץ שאני שהוא דרך השתחה.

עו"כ שם (בחוט השני ד"ה ואם) ואם מתכוין במיעוט הפרחים לתועלת העץ יש בזה נמי איסור בצירה מה"ת, שהרי יש בזה תיקון העץ [כיון שעושה כן כדי שהעץ לא יוציא כוחו],

והוי בצירה לעבודת האילן, וגם במקום פסידא אסור, כיון דלא מצינו היתרא דפסידא במלאכות (שאסורות) מן התורה, אפילו בשביעית דרבנן, וכמ"ש לקמיה, עכ"ל.

והנה לא מיבעיא למה שכתבו בשם הגאון הגדול מוהרי"ש אלישיב זצ"ל, שאין חייבים על בצירה לעבודת האילן אלא הבורר כל הפירות שבאילן (ועי"ל מה שביארתי בדבריו), דבודאי שלא שייך בזה דין בצירה דאורייתא, שבפירוש מדלל ומוריד מעט מן הפירות ולא כל הפירות, אלא גם למה שהסקתי בעניותי דכל שעושה לעבודת האילן, אפילו בצר רק חלק מהפרי חייב מן התורה, מ"מ בזה שאינו בוצר פרי, רק קוטף הפרחים לפני שיצא הפרי, בזה בודאי דלכו"ע אינו עובר על מלאכת בוצר. דלעיל הסברתי דהכמות של הבצירה אינה ממהות מלאכת בוצר וקוצר, ולא אמרו שלא יקוצר הכל, אלא כדי שיהיה שינוי בין בצירה וקצירה של שביעית לבצירה וקצירה של שאר שנים, וכנ"ל, וע"כ הגם שבקצירת קצת תבואה לאוכלה התיירו, מ"מ במתכוין כאותה קצירה לעבודת הארץ או לעבודת העץ, חייב, שכן הוא דרך המלאכה הזאת שכשקוצרין ובוצרין לעבודת הארץ או העץ קוצרים רק מעט, ואת הרוב מניחים שם, אבל זה שקוטף פרחים, לא שייך לומר שעובר על בוצר, דמהות הלאו הזה הוא בצירת הפירות כמבואר ומפורש בפסוק עצמו, "ואת ענבי נזירך לא תבצור", ופרחים הם לא ענבים, ואין להם דין פרי כלל ועיקר, ואידך ניתן לומר "ואם מתכוין במיעוט הפרחים לתועלת העץ יש בזה איסור בצירה מה"ת", ועיקר הבצירה חסרה כאן ואיננה.

ית. וראיתי בספר שבת לה', להרה"ג ר' שבתאי לוי שליט"א (פ"ב אות י') שכתב, גם פעולת דילול האילנות לצורך השבחת האילנות אסורה בשביעית, וכ"ש דילול פירות, דמ"מ כל מלאכות אלו, בכלל עבודת האילן האסורות בשביעית, עכ"ל.

ושם בהערה (22) הזכיר המשנה בשביעית (פ"ד מ"ד) המדל בזיתים ב"ש אומרים יגום, ובה"א ישרש, ופירש רע"ב ז"ל, כשהזיתים מקורבים ז"ל יותר מדאי, נוטל אחת ומניח שתים, או נוטל שתים ומניח אחת, כדי שיגדל ויתעבה. מדל לשון שליפה והסרה, וי"מ לשון דילול ודלות, שמדלדל שדהו מן הזיתים, יגום, גומם ומשאיר השרש. ונמצא דלב"ה מותר לשרש וליטול כל האילן אפילו לצורך השבחת האילן. וכן פירש הר"ש ז"ל מדל כדי שיגדל ויתעבה, והרא"ש פירש שמטרתו להרבות יניקת שאר האילנות, והתוי"ט תמה מאי שנא מזירוד ופיסול שלא התיירו לעשותו (בפ"ב מ"ג) אלא עד ראש השנה של שביעית. ואין טעם לחלק בין זימור באילן עצמו כדי שיגדל, ובין כורת אילן שחברו יגדל. ובאמת הרמב"ם (פ"א הי"ח) פירש משנה זו שקוצץ לעצים, וז"ל, הקוצץ אילן או שתים לעצים, הרי זה מותר לשרש. ומהרי"ק ורדב"י והכ"מ כתבו שמקורו מהמשנה הנז', ומשמע שאם קוצץ כדי להשביח העץ אסור. והתוי"ט כתב דאפשר שהרע"ב מודה לזה, וכונתו שם הוא לומר שבעלמא מדללים כדי שיגדל ויתעבה, אבל במשנתנו הכוונה הוא רק לצורך עצים, וכתב שהתירוץ דחוק. וע"ש מ"ש משם המשנת יוסף. ע"ש.

עו"כ בהערה (23) דדילול פירות חמור יותר שעושה מעשה בגוף האילן ודמי לזימור בגוף האילן, עכ"ל. והדמיון בין זימור לדילול פירות הוא רחוק, דזומר הוא בגוף העץ, והיה לו לדון מצד בוצר לעבודת האילן, ולדון באיזה דילול מדובר אם בפרחים אם בפרי, ובאיזה שלב של הפרי, והעיקר חסר. וכל המשנה שעליה בנה מה שכתב בזה אינה ענין לדילול, אחר המח"ר.

עו"כ הרה"ג מהר"ר דוד אביטאן שליט"א, שהממתינים ולא מדללים עד שיגדל הפרי מעט ויהיה ראוי לאכילה בשעת הדחק, כדי שלא יהיה הפסד לפירות שביעית, יצא שכרם בהפסדם, דכיון שעיקר מטרתם לגדל הפירות הנשארים, ויש מקום לומר שהיא בצירה לעבודת האילן, עכ"ל.

מיהו יש מקום לדון להיתר, משום דבוצר ואוכל שהם ראויים לאכילה ע"י הדחק, ואין כוונתו לחזק האילן ולהשביחו, רק שהפרי הנותר יגדל וישביח, ולא מצאנו איסור בזה, ומה שבוצר אוכל.

עו"כ שם, דכיון שהרמב"ם (פ"ה הי"ח) כתב, ומאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית, החרובין משישלשו, והגפנים משיגרעו, והזיתים משינצו, ושאר כל האילנות משיוציאו בוסר. עכ"ל. הרי שלפני שהפרי בוסר (גודל פול הלבן) אינו בכלל הפסד פירות שביעית [וע"ש מה שכתב בהגדרת בוסר לפי הגודל של הפרי].

ויש להוסיף דמלבד שבגודל פחות מבוסר אין הפסד כנ"ל, הנה הוא עושה כן לטובת הפרי הנותר, ואין זה דרך השחתה, וכאשר כתבתי לעיל ע"ד חוט השני.

יט. עו"כ הרה"כ שליט"א, להתיר גם בתפוחים שהוא כבר בוסר לדלל, דמהרי"ט ח"א (סימן פ"ג) התיר להאכיל לתולעי משי פירות שביעית (כנראה עלי התות עץ עם הפרי שבו) וז"ל: ונראה לי להורות היתר בזה מטעם שהאילנות הללו משעת נטיעתן אינם מיוחדים למאכל ולא לעשות פירות, אלא נוטעין אותן מתחילתן לצורך המשי, ולא קרינן בהו לאכלה ולא להפסד, הואיל ומתחילתן אינן עומדים לאכילה, ואדרבה הפסד הוא להם אם היו מניחים אותן לפירות, לפי שהם משתכרים יותר ויותר בגידול המשי מהפירות, ולמה שהם מיוחדים שרי לאסתפקי מהו, דתנן (בפ"ח) חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים, כגון הסיאה והאזוב והקורנית, אע"ג דמאכל אדם הוא כדתנן במעשרות, וכו', עש"ב.

עו"כ דיש מחלוקת גדולה באחרונים בזה, די"א שאין איסור הפסד עד שיש בו קדו"ש, והיינו משיהיה ראוי לאכילה, ויש חולקים.

עו"כ שיש שמעדיפים לדלל אחר שהפרי הגיע לעונת המעשרות, ולהודיע לכל דכפין שיבואו לאכול, וכתב שלדעתו הוא איבוד פירות שביעית שהמטעים רחוקים והפרי קטן ולא נאכל רק בדוחק.

ועוד שהגרשז"א ע"ה באוצה"ת שביעית (פ"ז או' ג') כתב שכעת נשתנו הטבעים שאין אוכלים פירות בהגיע עונת המעשרות, ואפשר שאסור לקוטפם אז, משום הפסד.

וסיים הרה"כ נר"ו: וכתבר כתבנו לעיל בדילול בשלב זה, שמטרתו להגדיל שאר פירות, יתכן שיש בו משום בוצר לעבודת האילן, עכ"ל.

ואעפ"י שדבריו בזה דברי טעם הם, ובאמת אין ראוי להמתין עד שיגיעו לעונת המעשרות, אם משום הפסד פירות שביעית, (ומ"ש שיש בזה גם משום בוצר לעבודת האילן, זה שייך רק אם נאמר שעבודה שעושה בפירות נקראת עבודת אילן וכנ"ל).

ויש עוד נימוק דקשה לקבוע אימתי כל פרי מגיע לעונת המעשרות, ויפלו ספקות ובלבולים, וע"כ הטוב טוב שהדילול יעשה בפרחים, או בעוד הפירות קטנים מאוד שאין עליהם שם אוכל כלל, אך עכ"פ אם לא דיללו אותם בקטנותם והגיעו לעונת המעשרות, יש מקום להיתר, ואין בזה בוצר לעבודת האילן, משום דהוא בוצר בשינוי דשרי, ואין לך שינוי גדול

מזה שבוצרים בגודל כזה, וכיון דאין חייב על בצירת פירות בגודל זה, אין בו גם חיוב של בוצר לעבודת האילן, וכמ"ש לעיל.

וכדי למנוע הפסד פירות שביעית, אפשר להשתמש בהם לתעשיית מיץ תפוחים וכיוצ"ב, או לקומפוט וכדו', ומה שמפסיד בפער שאם היה ממתין, יוצא בשכר גדולת שאר הפירות על אחת כו"כ, ועוד שאין עושה כן בדרך השחתה כמו קוצץ עצים, אלא כל עשייתו לתועלת הפרי ולתועלת בעלי המטע ולתועלת הקונים שיקנו סחורה טובה ומוצלחת.

והרי זה דומה לעוקר עץ, שמוותר לעוקרו עם שרשיו ע"מ לנוטעו מיד במקום אחר, דאין בזה השחתה, ועיין שו"ת שאילת יעב"ץ (סי' ע"ו). חוט השני על הרמב"ם (פ"ה הי"ז או' ד').

ולכתחילה עדיף שידללו בפרחים, ואם לא דיללו עד שהוציא פרי, יזדרזו לדלל בעוד שאינם ראויים לאכילה כלל, דבזה גם לא שייך הפסד, ולא חל על זה שם בוצר כלל, שקודם שהגיעו לכלל בוסר אין איסור הפסד, כמבואר ברמב"ם פ"ה (הי"ח).

כ. והחזו"א (שביעית סימן י"ט אות כ"א) כתב וז"ל, ונראה דלפני שיעור זה (סמדר) כיון דמוותר לקוף ולהפריד, אין בו גם דין הפקר והן של בעלים, ואע"פ ששביעית נוהגת בשל מאכל בהמה, מ"מ קודם סמדר לא קדשו מדין מאכל בהמה, שאינו מיוחד לבהמה אלא לגדל וכו', עכ"ל.

ומאחר וגם קדושת שביעית לא חלה עליהו, לא נראה שיש בזה איסור בקטיפתם, ואם מצד החיזוק היוצא לעץ, לא מצאנו איסור אלא בזמירה, וזמירה היא בעץ ולא בפרי, ואם משום בוצר לעבודת האילן, אין על זה שם בצירה כלל, וכבר כתבתי דאפילו לחשש דרבנן יש להתיר ע"י שינוי, ונלע"ד שא"צ שינוי, כי זה אוקומי אילנא או אוקומי פירא, ויש להקל.

ואשו"ר בחוט השני על הרמב"ם שביעית (פ"ה הי"ח עמוד רנ"ז טור א' בסופו) וז"ל, יש לעיין אי שרי לאסוף פירות שביעית של גפנים לפני שיגרעו, ושל זיתים לפני שינצו וכו', דכי היכי דשרי לקצוץ האילן ה"נ שרי ליטול את גוף הפירות, ורק אחר שיגרעו או שינצו אסור לאוספם, אלא משיביאו מים לאוכלן בשדה, עכ"ל. ומ"ש אלא משיביאו מים וכו', כוונתו למ"ש לעיל, דהכסף משנה שם כתב שהר"ש ז"ל פירש משיגרעו, ששיעורן כפול הלבן, עוד פירש משיחילו מים, וע"ש שכתב שפירוש השני מהירושלמי וכתב דנראה ששיעור זה הוא מוקדם להא דתנן הבוסר משהביא מים אוכל בהם פתו בשדה, ופירש הר"ש שסוחטו ומוציא ממנו משקה, וכו' עכ"ל. וזה כוונתו במ"ש כאן שרק אחר שיגרעו אסור לאוספן (שאז כבר יש בהם קדו"ש), אלא משיביאו מים, שאז מותר לקטוף ולאכול בהם לחם בשדה.

ואע"פ שפתח בלשון "יש לעיין" אי שרי וכו', נראה מסיום דבריו, דמתיר לאסוף פירות שביעית קודם שייגעו לסמדר, והוא כמ"ש בעוניי בס"ד.

ומ"ש לעיל דלפני שהם ראויים לאכילה, לא מיקרי בוצר כלל, יש לחזק את זה ממ"ש הרמב"ם ז"ל שם (פ"ה הלכה ט"ו) וז"ל, אין אוספין פירות שביעית כשהן בוסר, שנא' תאכלו את תבואתה, אינה נאכלת עד שתעשה תבואה, אבל אוכל מהן מעט בשדה כשהן פגים כדרך שאוכל בשאר שני שבוע, ולא יכניס לאכול בתוך ביתו עד שייגעו לעונת המעשרות, עכ"ל. וא"כ ודאי דאין זה מיקרי בוצר, שלא זה העת, והיא משנה בשביעית (פ"ד מ"ז), וכתב הר"ש ז"ל שם, משום דדרשינן לאכלה ולא להפסד, ואם יאכל קודם שיתבשלו היינו להפסד, ועיין בפ"ה הרמב"ם ז"ל שם, וכאן מדובר שהן ראויין לאכילה,

וכמו שכתב אבל אוכל מהו מעט בשדה, ואפ"ה אסור לאוספן עדיין, וק"ו בקטני קטנים שאין ראויין לאכילה כלל וכלל, דודאי לא שייך בהם בצירה, וממילא אין שייך בהם בוצר לעבודת האילן.

ומעתה נדון בדין הפסד לעץ או לפרי, האם מותר לעשות מלאכות למנוע הפסד, ואם יש לחלק בין מלאכה דרבנן למלאכה אורייתא לענין זה.

הרמב"ם (בפ"א ה"י) כתב, ומפני מה התירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצ"ב מדבריהם לא גזרו על אלה, שאין אסור מה"ת אלא אותן שני אבות ושני תולדות שלהם כמו שנתבאר, עכ"ל. ומ"ש התירו כל אלה, היינו הדברים הנזכרים בהלכות הקודמות ז' ח' ט', כיע"ש.

ובכרם שלמה על הרמב"ם ז"ל (פ"א ה"י) הזכרתי דברי החזו"א ודברי החידושים וביאורים להגה"ג ר"ח גרינימן שליט"א, ודברי הגה"ג ר"ח קנייבסקי שליט"א בדרך אמונה, והבאתי מ"ש בענייניו בשו"ת כרם שלמה ח"ב (שביעית סימן ו') כיע"ש, וביארתי שהרמב"ם ז"ל ס"ל שההיתר דאוקומי אילנא הוא משום ההפסד, ודבריו שבהלכה י', קאי על כל מה שהתירו בהלכות ז' ח' ט'. שהרי חילק את פרק א' לכמה חלוקות, בג' ההלכות הראשונות שהן א' ב' ג', דיבר על איסורי שביעית מהתורה, ובשלוש ההלכות האמצעיות ד' ה' ו', דיבר על איסורים דרבנן, ובשלוש האחרונות ז' ח' ט', כתב את המלאכות שהתירו בשביעית, ובהלכה י' בא ליתן טעם למה במלאכות הללו לא גזרו חכמים לאוסרם, כמו שגזרו על יתר המלאכות הנזכרות בשלוש ההלכות האמצעיות, וזה שכתב "ומפני מה התירו כל אלו", וכתב שבאלו יש הפסד מרובה ומצוי, והשקייה שנקט, שאם לא ישקה וכו', דוגמא נקט.

ומזה למדתי שכל היתר אוקומי אילנא להרמב"ם ז"ל, שייך רק באיסורים דרבנן, אבל המלאכות האסורות מה"ת אין להתירם אפילו לאוקומי אילנא, וע"כ חזר (בסוף ה"י) וכתב שאין איסור מה"ת אלא איתן ב' אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו (שביאר בהלכות אב"ג).

עוד ביארתי שם שלמדנו מלשונו שהיתר אוקומי אילנא הוא משום ההפסד והדחק, כלומר שחז"ל כשגזרו על חלק מהמלאכות, הניחו את המלאכות דאוקומי אילנא ולא גזרו עליהם, מפני ההפסד הגדול שתעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה.

ואשר ע"כ העליתי שלדעת הרמב"ם כל האסור מן התורה, כגון זמירה, אין להתיר משום אוקומי אילנא, ובשעה"ד יש לדון להתיר ע"י גוי וע"י שינויים, ע"ש.

עוד העליתי שם דלהרמב"ם ז"ל בעיני ג' תנאים כדי להתיר, שהמלאכה אסורה רק מדרבנן, ושההפסד מצוי לרבים, ושעשה ע"י שינוי, ומכלל זה שימצאם מה שאפשר, וכל זה הוא באוקומי אילנא.

כא. והנה בצירה וקצירה הן מלאכות דאורייתא, קצירה היא אב ובצירה תולדה של קצירה, ולפי מה שכתבתי אין לנו להתירם אפילו במקום הפסד, וא"כ גם דילול לפי הערוך השלחן ודעימיה דסברי מרנן ז"ל, שאסורים מן התורה, דהוי בוצר לעבודת האילן, יאסר הדילול אפילו לאוקומי אילנא, ואפילו במקום הפסד גדול.

אך לפי מה שהעליתי בתשובה זו, דאין איסור מהתורה בבוצר לעבודת אילן אלא כשהבצירה נעשית באותה צורה מקובלת ורגילה שבה בוצרים הפירות לאכילה, מפני ששתי הבצירות בצירת פירות לאכילה ובוצר לעבודת האילן בנות אב אחד הן, ומלאו אחד

יצאו, ואין הן אב ותולדה, אלא שתי מלאכות מלאו אחד, וע"כ בעינן שתהיה צורת הבצירה אחידה, אשר ע"כ כשמדלל בפרחים או בפירות שהתגלו זה עתה ואינן ראויים לאכילה כלל, שבודאי שאין זו דרך הבצירה, אע"פ שיש בדילול זה חיזוק לפרי ואפילו לעץ עצמו, מ"מ אין זה בכלל הלאו דבוצר לעבודת האילן, דהעיקר חסר, שהיא עצם הבצירה שאינה כאן.

ועל אחת כמה וכמה שהקצירה ובצירה אינן איסורים חלוטים לגמרי, שמלכתחילה לא אסרתם תורה אלא כשקוצר ובוצר כדרך שקוצר ובוצר כל השנים דוקא, אבל כשמשנה מותר גמור, ואפילו מדרבנן לא אסרו, והוא מבואר בגמרא וברמב"ם ז"ל פ"ד ה"ב והלכה כ"ב ע"ש, וכמו שמבואר למעלה.

והנה הריטב"א והנמוק"י (במו"ק ב' וג' ע"א) סברי דחכמים התירו השקייה בלבד, אבל נכוש לא התירו, להריטב"א הטעם של ההשקייה הוא משום שאין טירחא רבה כמו נכוש ושאר מלאכות, ולהנמוק"י ההשקייה אינה מלאכה חשובה, וכאמור מהרמב"ם ז"ל מוכח דכל המלאכות דהלכה ז' ח' וט', משום הפסד. והחזו"א (שביעית סימן כ"א ס"ק י"ז) כתב, דכיון דקי"ל שמוותר להשקות בשביעית במי קילון, שדולה מקיבוץ מי גשמים ומשקה שדהו, והיא טירחא רבה, ש"מ דהותרו התולדות דרבנן אפילו שיש בהם טירחא רבה, ושכן משמע גם מהר"ש בביאורו למשנה (פ"ב מ"ב). וכתב החזו"א דכיון דאיסור שאר מלאכות תלוי במחלוקת הראשונים, יש להקל בתרי דרבנן, שהמלאכה דרבנן וגם כל ענין שביעית בזה"ז דרבנן, ע"ש.

ולדין דנהגין במצות אלה לפסוק כהרמב"ם ז"ל, גם בלא הס"ס יש להתיר, רק השאלה היא במלאכות דאורייתא, שכבר הוכחתי מהרמב"ם ז"ל (פ"א ה"י) שבזה לא מהני הפסד ושעת הדחק, ואולם בזה"ז שהשביעית גופא דרבנן, לרוב ככל הפוסקים, ועוד שיש ספק אם הפרי או הירק שלפנינו גדל במקום שחייב במצות התלויות בארץ או לא, והו"ל ספק (שאולי גדל במקום פטור) דרבנן (ששביעית בזה"ז דרבנן) אולי יש להתיר בשעה"ד והפסד גדול.

וראיתי קעת בחוט השני (פ"א ה"י, עמוד צ"ח סוף טור ב') שעלה ונסתפק בזה אם יש להתיר גם דאורייתא, כי שביעית בזה"ז דרבנן. או שלא התירו אלא במלאכות שעיקרן מדרבנן. והזכיר הגמרא דמו"ק (ב' ע"ב) שהקשו איך משקין בשביעית (בין למ"ד משקה חייב משום זורע ובין למ"ד משום חורש) וכי זריעה וחרישה בשביעית מי שרי, אמר אביי בשביעית בזה"ז ורבי היא, והיינו שהיא דרבנן, אבל בזמן ששביעית מהתורה אה"נ דאסר להשקות, ורבא אמר אפילו תימא רבנן (דפליגי ארבי וס"ל שביעית בזה"ז דאורייתא) אבות אסור רחמנא תולדות לא אסר. וכתב שמאביי משמע שגם מלאכות דאורייתא מותר בזה"ז במקום הפסד. אולם לרבא התירו התולדות שהן מדרבנן, ויש לעיין למלאכות דאורייתא בזה"ז שהשביעית דרבנן. ויסוד הספק הוא, האם רבא חולק על אביי שהתיר מלאכות דאורייתא בשביעית בזה"ז או לא, וע"ש שבמסקנא כתב: מ"מ למעשה כיון דבגמרא ובראשונים ז"ל לא מצינו שהתירו אלא מלאכות דרבנן ותו לא, אין להתיר מלאכות דאורייתא גם בשביעית דרבנן במקום פסידא, עכ"ל.

גבולות ארץ ישראל - חלק ד

הגבול הדרומי – פאת דרום:

המשך סדרת מאמרים בנוגע לגבולות הארץ

המאמר בגליון זה יסוב על הנשא: הגבול הדרומי - פאת דרום.

הגבול הדרומי – פאת דרום:

הנה כפי שהוכחנו לעיל, הגבול הדרומי מסתיים, בנקודה שממול קדש-רקם, שזה מורד נחל פארן בתחתית של הר עשת, שהוא נמצא במעלה ה 30 [ובמדוייק: "19'48*30N], ומנקודה זו ומטה, איננה בגבולות ארץ ישראל הנזכרים בתורה הקדושה.

ועל פי זה כל היישובים שדרומית לנחל פארן בנקודה שהזכרנו, דינם כחו"ל לכל דבר וענין, כולל תרו"מ [ואין צריך להפריש גם לחומרא וכדין המקומות הסמוכים, ואכמ"ל. וראה בדברי הרדב"ז על הרמב"ם בהל' תרומות פ"א ה"א לגבי אדום, וה"ה בזה, ועו"ע בשו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרנ"ט], ואין שם דיני שביעית כלל לכל דבר וענין, וכן לגבי טומאת ארץ העמים, נראה ברור שאין דינם כמובלעות שבארץ ישראל [המבואר ברמב"ם בהל' טומאת מת פ"א הי"ב], אלא שגבול ארץ ישראל תם במקומות אלו, ומשם ואילך זה כדין חו"ל גמור, לכל דבר וענין. וראה עוד במה שכתבנו בשו"ת חלקת השדה כרך שני גבולות הארץ סי' א, לגבי גבולות עו"מ על טומאת ארץ העמים. ועוד עי' בשו"ת משנ"י סי' מה מש"כ לגבי מצפה רמון, ובסי' נ לגבי רמת הגולן ועבר הירדן.

והנה הגם שתפסנו להלכה כדבר פשוט שהנקודה ממול קדש שהיא בסמוך למעלה ה 30 הוא קצה ארץ ישראל לדרום, זאת יש לדעת כי יש מהפוסקים שסברו כי גבול ארץ ישראל בדרום נמשך עד עקבה, וכ"כ בספר ארץ ישראל להגר"מ טוקצינסקי זצ"ל, שהתבסס על תרגום הרס"ג שמעלה עקרבים הוא עקבה, ואילת סמוכה לה [כלומר הגבול עובר לידה אולם היא לא כלולה בתוך הגבול], יעו"ש. אולם באמת סברא זו היא תמוהה ביותר, שמלבד דברי האבן עזרא בפרשת בראשית פ"ב פס' יא, שאין לסמוך על תרגום הרס"ג לגבי קביעת שמות של מקומות, מלבד זה הרי כל המסלול מותחבר לים המלח, וממנו מתחיל באלכסון לכיוון נקודות הגבול עד נחל מצרים, והנה אחרי שיש בנקודה הדרומית נקודה ברורה של ים סוף, הרי יותר ברור אם הייתה התורה אומרת מים המלח אל נקודת ים סוף ושוב עולה אל הים הגדול. ועוד קושיות רבות כתב הגר"ח גרוסברג בספריו המעשר והתרומה, ובקונטרס הארץ לגבולותיה, והרבה קושיות על שיטה זו. וכל דבריו אמת הם, ובפרט שלא מובן איך אפשר לכנות את עקבה בשם "מעלה", והרי היא אינה "מעלה" כלל. ולכן נראה ברור שהלכה למעשה יש לנהוג שאין הגבול יורד עד למטה לעקבה, אלא כמבואר לעיל, וכן דעת רוב ככל הפוסקים ראשונים ואחרונים. ואמנם ידעתי כי עוד גאוני עולם הסכימו עם דעתו של הגרימ"ט, וכן כתב

הגרצמ"ח עוזיאל [והבאנו את דבריו בתנובות שדה גליון 13 וגליון 14], שמקום זה כן נכבש ע"י עו"מ, וכן כתב הגרצ"פ פראנק זצ"ל בספרו מקראי קודש ח"ב סי' נ"ח, שכל הנגב עד אילת יש לנהוג שם דיני מצוות הארץ. אולם כאמור העיקר להלכה ולמעשה, וכן הוראת גדולי הדור האחרון שמפיהם שמענו ואת כתבם ראינו, שאילת וכל סביבתה דינה כח"ל לגבי כל מצוות הארץ, ואין בה קדו"ש, ואין בה חובת הפרשת תרו"מ, ועוד נביא דבריהם להלן.

אלא שמצאנו לכאורה מקור לכל האומרים שגבול ארץ ישראל נמשך עד ים סוף [שלמרגלותיו שוכנת עקבה], והוא מהפסוק (שמות פכ"ג פס' לא): "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים, וממדבר עד הנהר, כי אתן בידכם את יושבי הארץ, וגרשתמו מפניך". והנה יש שרצו לומר שמכאן מוכרח שהגבול הדרומי משתרע עד ים סוף, ומבאר רש"י בפרשת בא (פ"י פס' יט): "ימה סוף – אומר אני שים סוף היה מקצתו במערב כנגד כל רוח דרומית וגם במזרח של ארץ ישראל, לפיכך רוח ים תקעו לארבה בימה סוף כנגדו. וכן מצינו לענין תחומין שהוא פונה לצד מזרח, שנאמר (שמות כג לא) מים סוף ועד ים פלשתים, ממזרח למערב, שים פלשתים במערב היה, שנאמר בפלשתים (צפניה ב ה) יושבי חבל הים גוי כרתים". וכן ביאר הרשב"ם: "מים סוף – שהוא בתחילת מזרח ארץ ישראל, כמו שאוכיח בפרשת אלה הדברים. עד ים פלשתים – שהוא במערב, כדכת' ופלשתים מאחור". וכן כתב בחזקוני שם: "מים סוף שמתחלת במזרח א"י ועד ים פלשתים שבמערב כדכתיב ארם מקדם ופלשתים מאחור". כלומר לדבריהם מובן הפס', שהרי יש גבול ממזרח למערב ומדרום לצפון. אלא שמאידיך כתב רבינו בחיי שהמדובר הוא על צד דרום, וז"ל: מים סוף ועד ים פלשתים – ים סוף הוא לצד דרום, ים פלשתים הוא למערב, הוא הים הגדול והוא תחום ארץ ישראל, וכן כתוב: (יהושע א, ד) "ועד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם". והים הגדול אינו ים אוקיינוס, כי ים אוקיינוס הוא מקיף את כל הישוב, "וממדבר" לצד מזרח, "ועד הנהר" הוא פרת לצד צפון.

והנה אם ביאור הפסוק הוא לעתיד לבא, אין כל סתירה מפסוק זה לגבולות התורה של פרשת מסעי, אולם אם אלו הגבולות של ימינו, לכאורה מתברר שהגבול המשיך עד לים סוף בין למ"ד שהוא לדרום ובין למ"ד שהוא למזרח. והנה בפירוש המלבי"ם מצינו כעין פשרה על זה, שכתב (במדבר פרק לד פס' ב) וז"ל: "זאת הארץ אשר תפול לכם בנחלה – הנה מצאנו גבולים אחרים רחבים יותר מהגבולים שחשב פה, שבסוף פ' עקב אמר כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה מן המדבר והלבנון מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם. וכן בתחלת ספר יהושע, הרי גבול צפון מגיע עד נהר פרת רחוק הרבה מגבול צפון הנסמך פה עד הר הנהר, ובסדר משפטים (כג לא) ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר ועד הנהר, ומוכרח שהגבולים הנאמרים פה הוגבלו רק לעת עתה שהיה מספרם מעט ולא יכלו לנחול יותר. וז"ש אשר תפול לכם בנחלה, ר"ל עתה, ובפ' עקב ומשפטים דבר על עת שיתרבו יותר ויצטרכו להרחיב את גבולם, כמ"ש בפ' משפטים עד אשר תפרי ונחלת את הארץ ושתי את גבולך מים סוף וכו' ר"ל בעתיד בעת שתפריה. ופה ציין גבול נגב ממזרח למערב מקצה ים המלח עד הים הגדול, וזה נזכר ג"כ בס' יהושע (סי' טו) שהיה גבול נגב של יהודה שנחל בדרומה של א"י [ובפירושי שם בארתי השנויים בלשון בין שם לכאן עיין שם] והים הוא גבול מערב וגבול צפון ציין ממערב למזרח מן הר ההר עד חצר עינן. ונלכד בתוך חוט הגבול חמת וצדדה, ומן צדדה לחצר עינן נתרחב הגבול, וגבול מזרח מצפון לדרום הוא מחצר עינן עד קצה ים המלח ונלכד בתוך החוט שפם ורבלה וים כנרת והירדן. וגבולות אלה באו גם בספר יחזקאל (סי' מז) ולפי המפרשים הגבולות הנאמרים שם על לעתיד הם עצמם הגבולות דפה, ולפי פרושם יתקצר גבול א"י לעתיד. ואנכי בפירושי שם בארתי כי גבולות א"י יתרחבו לעתיד בכל הצדדים, שבצד דרום

יירשו ארץ אדום ומואב ובני עמון שהם קיני וקניזי וקדמוני שהבטיח השם ית' לא"א, וילך הגבול מתמר עד מי מריבת קדש הוא מחצצן תמר עד עין משפט היא קדש, וגם ארץ סדום ועמורה יכנס בגבול א"י, ובצד צפון יתרחב במקצוע צפונית מערבית עד צפונה לצור וצידון, וילך למזרח אל צדדה דרך חתלון, ובמקצוע צפונית מזרחית יתרחב מחצר עינן עד דמשק, ודמשק יכנס בגבול הארץ וכן יתוסף בצד מזרח, ואז יתקיים מ"ש השי"ת לא"א (בראשית טו) מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת. ובכל פרשה הזאת דייק וכפל מלת לכם, והיה לכם פאת נגב, ונסב לכם הגבול, וכן בכל מאמר עד שסיים זאת תהיה לכם הארץ, לרמז שהוא רק לפי שעה כי יתרחב הגבול בכל פעם כמו שהיה בימי דוד ושלמה ובימי הורדוס שאז התפשט מלכותם עד נהר פרת, וכ"ש לעתיד לבא". עכ"ל. כלומר, אכן הגבול שבפרשת מסעי ובעוד מקומות מוגבל על זמן שהיו מעט, אולם לעתיד כשיתרחבו יורחב הגבול. וזה כבר התקיים אצל שלמה כשכבש את ים סוף שעל ארץ אדום, וכל שכן על ימות המשיח ולעתיד לבוא.

ואכן ראיתי מן הפוסקים שהכניסו עקב זה את הגבולות הללו לארץ ישראל, על סמך העתיד שכבר נעשה בימי דוד ושלמה, וכפירוש המלבי"ם, אולם מה נעשה ומצאנו מדרשים מפורשים שלא כדבריו, ולהדיא מצאנו במדרש אגדה (בובר) שמות פרשת משפטים פרק כג סימן לא, שפסוק זה נאמר על העתיד, לימות המשיח, וז"ל המדרש שם: ושתי את גבולך וגו'. זה הפסוק [עתיד להיות] לימות המשיח, כמו שנאמר וירד מים עד ים [ומנהר עד אפסי ארץ] (תהלים ע"ב ח'). וכן הוא בפסיקתא זוטרותא (לקח טוב) על פרשת משפטים שם, וז"ל: ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר. זה נהר פרת, וכה"א עד הנהר הגדול נהר פרת (בראשית טו יח), כל ארץ החתים עד הים הגדול מבוא השמש יהיה גבולכם (יהושע א ד), זה הפסוק עתיד להיות לימות המשיח, שנא' וירד מים עד ים ומנהר עד אפסי ארץ (תהלים עב ח), לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנהר, ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבא. עכ"ל. הרי להדיא מדברי המדרשים הללו שעל ימות המשיח איירי. ובאמת פלא גדול לפרש את הדברים כפי שפירש המלבי"ם, שהרי אם כיונה התורה מראש לגבולות אלו, מדוע לא כתבתם במפורש בפרשת מסעי שהם עיקר הגבולות, ובשלמה אם זה הגבולות לעתיד לבוא, מובן שבפרשת משפטים להדיא איירינן על הבטחה, וכמבואר בפרשת משפטים שם בפס' כב, כי אם שמוע תשמע וגו', ומאידך בפרשת הגבולות עצמם לא הזכיר מאום מזה. אלא שבלא"ה לאחר שיש מדרשים מפורשים שאיירי רק על זמן המשיח, העיקר כפירוש זה בפסוק, וממילא אין כל סתירה מפס' זה לחשוש שהגבול הוא עד ים סוף.

וכן ביארו כמה ממפרשי התנ"ך על הפסוק בתהילים עב, לשלמה אלוקים משפטיך למלך תן וצדקתך לבן מלך, ויש שפירשוהו שדוד המלך התפלל זאת על בנו שלמה, וכמבואר ברש"י ובמצודות שם ועוד, ויש שאמרו שעל שלמה ועל מלך המשיח הוא התפלל, ראה באבן עזרא ובאלשיך ועוד. וראה בדברי האלשיך שם שאחר שכתב שעל מלך המשיח אמרו, ביאר את הפסוק שם וירד מים עד ים וגו': אמר כי תבא ממשלתו בהדרגה, כי תחלה ירד מים עד ים הוא מים סוף ועד ים פלשתים הוא תחום ארץ ישראל, כמה דאת אמר (שמות כג לא) ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים, ועוד מעט ימשול גם מנהר פרת שהוא סוף תחום ארץ ישראל מן הצפון כמה דאת אמר (בראשית טו יח) מנהר מצרים עד הנהר הגדול נהר פרת, אמר כי משם יתפשט עד אפסי ארץ. ותתפשט ממשלתו עוד מעט עד המדברות יושבי ארץ ציה שהוא מדבר גם שם ימשול, עי"ש. וראה עוד באבן עזרא והרד"ק שביארו את הפסוק בשתי האפשרויות, וז"ל האבן עזרא שם: וירד – אם על שלמה – מים סוף עד ים פלשתים, ומנהר זה פרת, ואפסי ארץ זה מדבר. והנה הזכיר אורך ארץ ישראל ורחבה. ואם על המשיח – מים

הדרומי הנקרא הים האדום אל ים צפון שהוא ים אוקיינוס, ומנהר, נהר יוצא מעדן שהוא בתחלת מזרח, ועד אפסי ארץ שהוא בסוף מערב. וכן ביאר הרד"ק שם, וז"ל: "יורד מים עד ים. אם על שלמה, כמו שאמר עליו (שם ה, ד): כי הוא רודה בכל עבר הנהר מתפסח ועד עזה, וזה כולו זולת ארץ ישראל. ובארץ ישראל הוא אומר (שמות כג, לא): ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים וממדבר עד הנהר, ומוסף על ארץ ישראל הוא מן הנהר ואילך, כל עבר הנהר, זהו עד אפסי ארץ. ועוד אמר על שלמה (מ"א ה, א): מושל בכל הממלכות. כלומר, כי כל מלכי הארץ היו יראים ממנו ונשמעים לו ומגישים לו מנחה. ואם על מלך המשיח, גם הוא מבואר יותר כי ממשלתו תהיה בכל העולם. ופירוש מים עד ים, פירש החכם ראב"ע, מהים הדרומי הנקרא הים האדום אל ים צפון שהוא אוקיינוס. ומנהר, נהר יוצא מעדן, שהוא תחילת המזרח. עד אפסי ארץ, שהוא סוף מערב. עכ"ד. הרי שכוונת כולם היא שדוד המלך התפלל תפלה מיוחדת, והיא שהממשלה של שלמה תשלוט על כל ארץ ישראל שאותה כבש, ועל זה התפלל דוד שיהיה שלמה רודה בהם, וזה תוספת מעל הגבולות של התורה שעליהם כבר שלט מצד הכיבוש הקודם, אלא שזה מקום נוסף ששלט עליו, רק שזה בתוך הגבולות של ארץ ישראל העתידיים. כך לכאורה הביאור בתפילתו של דוד, וכן העיקר לבאר בפסוק זה.

והנה בזה אין חולק, שהגבול של ים סוף הנאמר במשפטים הוא הרחבת הגבול שבמסעי, וזה מפורש במכילתא דרבי ישמעאל על פרשת בא פרשה יב, וז"ל שם: "כיוצא בדבר אתה אומר כי ירחיב ה' אלהיך את גבולך וגו' כאשר דבר לך (דברים יב כ), והיכן דבר, כי אוריח גוים מפניך והרחבתי את גבולך (שמות לד כד), ואומר ושתי את גבולך מים סוף וגו'". וכאמור דבר זה התקיים בימי שלמה, וכמו שמפורש בדברי הימים ב פ"ח פס' יז, "אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילות על שפת הים בארץ אדום".

ולפי המבואר אם כן יש לדון מצד אחר, שהרי בפועל אכן שלמה כבש את ים סוף. ועל פי זה לכאורה יש מקום לומר שתחול על כיבוש זה קדושה, שהרי קי"ל להלכה ברמב"ם בהל' תרומות פ"א הלכה ב-ג, וז"ל: "ארץ ישראל האמורה בכל מקום היא הארצות שכובש אותן מלך ישראל או שופט או נביא מדעת רוב ישראל, וזהו הנקרא כיבוש רבים. אבל יחיד מישאל או משפחה או שבט שהלכו וכבשו לעצמן מקום אפילו מן הארץ שניתנה לאברהם אינו נקרא א"י כדי שיהגו בו כל המצוות, ומפני זה חלק יהושע ובית דינו כל א"י לשבטים אף על פי שלא נכבשה כדי שלא יהיה כיבוש יחיד כשיעלה כל שבט ושבט ויכבוש חלקו. הארצות שכבש דוד חוץ לארץ כנען כגון ארם נהרים וארם צובה ואחלב וכיוצא בהן אף על פי שמלך ישראל הוא ועל פי בית דין הגדול היה עושה אינן כא"י לכל דבר ולא כחוצה לארץ לכל דבר כגון בבל ומצרים, אלא יצאו מכלל חוצה לארץ ולהיותן כא"י לא הגיעו. ומפני מה ירדו ממעלת א"י, מפני שכבש אותם קודם שיכבוש כל א"י אלא נשאר בה משבעה עממים, ואילו תפס כל ארץ כנען לגבולותיה ואח"כ כבש ארצות אחרות היה כיבושו כולו כא"י לכל דבר, והארצות שכבש דוד הן הנקראין סוריא". עכ"ל. ולכאורה שלמה שהיה מלך ישראל וכבש המקום ההוא, היה מן הנכון לומר שיש בהם קדושה וינהגו בהן כל המצוות ונעל דברי הרמב"ם הללו ראה בארוכה בנו"כ. עי' ברדב"ז שכתב שאפשר שהרמב"ם מדבר על תרו"מ אבל לא ממש על קדושת א"י. ועי' להגר"א גאטיניו בספרו יצחק ירנן על הרמב"ם כאן בהלכות תרומות מש"כ על דבריו, שאדרבה ממקור הדין לומדים שקדושת א"י לכל דבר יש. ועוד האריכו האחרונים להסביר מדוע סוריא נחשב כיבוש יחיד, וראה בכ"ז בנו"כ שם, והדישו שם בנו"כ שגם בימי שלמה שכבש את כל א"י, סוריא נשארה בדרגה פחותה, כי תחילת הכיבוש היה שלא כדון, וכ"ז בשונה מעבר הירדן, שהקב"ה עצמו הוא ציוה את מרע"ה, ועי' בכ"ז בדבריהם הקד'.

והנה אם כנים דברינו, הרי שהתורה דיברה על ים סוף כגבול לכשיתרחב, ולאחר שהרחיבו שלמה, והוא היה מלך על ישראל, לכאורה אם כן דין המקום כשל ארץ ישראל לכל דבר. ואם תתמה שאם הגבול נמשך עד שם, הרי שאילת ועציון גבר הם בתוככי ארץ ישראל, והרי עם ישראל ומשה ואהרון בכללם עברו דרך שם, וכמבואר בתחילת פרשת דברים (פ"ב פס' ח) ונעבר מאת אחינו בני עשיו וגו', מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר. ואם כן הם נכנסו לארץ ישראל? יש לפרש בזה כמו שכתב בישועות מלכו בהל' תרומות והב"ד לעיל, שמקומות כגון אלו נתקדשו לאחר שנתקדשה ארץ ישראל, אולם לפני כן לא נתקדשה, ועל כן אין זה נחשב מארץ ישראל [ועי' עוד לעיל מה שהבאנו לגבי "קדש" מדברי הרב בכור שור והחזקוני, שפירשו את המיקום באופן שכמה "קדש" היו, ולכאורה הגם שבמציאות זו אמת, מכל מקום מוחמת טענה זו יש לומר כמבואר בישועות מלכו הנז', ודוק].

ואכן מצינו בספר משנה לחם להיעב"ץ שכתב עמ"ס מעשר שני (פ"ה מ"א) שאילת היא סופה של ארץ ישראל בגבול אדום, ככתוב (דברים פ"ב פס' ח): "ונעבור מאת אחינו בני עשו מאילת" וגו', והוא נופל על ים סוף, ופעמים שהיהודים כבשו וישבו שם ופעמים האדומיים, עי"ש. וכ"כ עוד כמה אחרונים, אלא שברור שכיון שלאחר זמן גלו, וקדושה ראשונה לא קדשה לעתיד לבוא, ובעולי בבל כבר לא כבשו מקום זה עד ימינו, ועכ"פ לא כבש מלך ישראל מדעת רוב ישראל, אם כן זה מקום שלכאורה נכבש רק בגדר עולי מצרים ולא עי"ב. וכ"כ הראש"ל הגרבי"ח עזיאל זצ"ל בתשובות שהבאנו מדבריו בגליונות תנובות שדה גליון 14-13, וכאמור כן דעת הגרי"מ ט, וכמבואר לעיל.

אולם מה נעשה שאם כדבריהם שהביאור בפסוק שהגבולות של "ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים" הוא לכשיתרחב, והיינו למעשיו של שלמה, לא מתבאר כלל המדרש אגדה וכן לא יתבאר כלל דברי הפסיקתא, שהתעקשו שאין גבולות כאלו, ואין זה אלא לימות המשיח ולעתיד לבוא, וכלשון הפסיקתא: "לפי שלא מצינו גבול ארץ ישראל ממדבר עד הנה, ולא מים סוף עד ים פלשתים, אלא ודאי לעתיד לבא". ומה נעשה וכאשר יש דברי מדרשים מפורשים, דבריהם הם העיקר, ואין לנו אלא זה שכל הפסוק לכשירחיב הי"ת את גבולינו לעתיד לבוא, ואין כל משמעות למה שכבש שלמה. וכמה אפשרויות יש לבאר זאת, או שאכן רק כיבוש יהושע ודוד, עליהם כתבו חז"ל, ולא הזכירו כיבוש שלמה [וראיתי שיש מי שכתב כך]. אלא שסו"ס כתב הרמב"ם על כל מלך מישראל, ועוד שהרמב"ם הזכיר כיבוש שלמה בהל' בית הבחירה סוף"ו, עי"ש. ואולי אפשר לומר ששלמה כלל לא כבש את אילת ועציון גבר, אלא קיבלה במתנה, ואין לזה דין כיבוש כלל. והנה מקור ה"כיבוש" של שלמה, מבואר בפסוק בדברי הימים [ראה גם מפרשי התנ"ך במלכים א' פ"ט פס' כו], ושם בפסוק כתוב שהלך שלמה לעציון גבר ואילת, ולא כתוב שכבשם. וראיתי קעת לאחד מבעלי התוספות והוא רבי יצחק הלוי נכדו של רבי שמואל מפלייזא בספרו "פענח רזא" [פירושים על התורה מלוקט מדברי רבותינו בעלי התוספות] שכתב על הפסוק בדברים על אילת ועציון גבר, וז"ל: מאילת ומעציון גבר, ותימה הא כתיב בדברי הימים אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילת על שפת הים בארץ אדום, הרי משמע שהיו לישראל, וי"ל שהיו של אחת מנשיו אשר מבנות אדום והיא נתנתם לו לאח"ז, אבל מתחלה לא היו שלו. עכ"ל. כלומר זה שלו אבל לא בדרך כיבוש, אלא במתנה. אמנם במצודות דוד שם עה"פ בדברי הימים כתב להדיא ששלמה המלך כבשם, וכ"ה ברד"ק עה"פ במלכים ועוד מהנה"כ. ואם נאמר שאכן שזה מה שקיבל שלמה, אם כן זה לצורכו ולא לצורך רוב ישראל, ואם כן זה מחסר בכיבוש רבים, וכמבואר ברמב"ם. אלא שלכאורה אם זה בגבולות התורה אפילו בכיבוש יחיד, הגם שאיננו כא"י למצוות התלויות בה, מ"מ כתב

הכפתור ופרח בדעת הרמב"ם בפ"י, והב"ד המהר"י קורקוס על הרמב"ם שם, שלענין קדושת א"י כן יש בה. ע"ש. ועדיין אני אומר, שאם הדבר היה כל כך פשוט, שים סוף הוא גם כיבוש של שלמה והיה צריך לצרף אותו, מדוע הרמב"ם לא הזכירו כאשר הזכיר את סוריא ואת כיבוש דוד, וכן לא ציין את ים סוף ולו פעם אחת כגבול דרום של עולי מצרים, וכל זה לכאורה מראה שלים סוף שהיה בידי שלמה, לא הייתה כלל חשיבות כדן כיבוש להכניסה לגבולות עולי מצרים, לחייבה במצוות הארץ או בקדושת הארץ. ואפשר שכל הישיבה של שלמה שם או הכיבוש שלו, או המתנה שקיבל וכמבואר לעיל, היה רק לצורך מס שישלמו לו, וכמפורט שם במלכים לגבי כמה מלכים ומקומות שהעלו לו מס, ואז אפשר לבאר בפשיטות שכיבוש למס לא חשיב כיבוש לענין המצוות וקדושת הארץ, וזה יותר גרוע מכיבוש שלא נעשה מדעת רוב ישראל, ורק לעתיד לבוא. בביאת המשיח כשנקבל את כל הגבולות המורחבות, יחולו עליהם כל הדינים. וכל זה כמבואר בירושלמי עמ"ס דמאי (פרק ב' ה"א) ובשביעית (פרק ו' ה"א), ובדברי המהר"ש סיריליאו במשנה שם, שכו"ע סברי דהורשה בעי ולא סגי במס, יעו"ש [וע"י עוד בפ"י הרד"ק (מלכים ב פי"ד פס' כב) עה"פ המתאר שעזיהו בנה את אילת, שכתב וז"ל: "ובדברי הימים את אילת, ואחד הוא. והיתה למלך אדום, כמו שכתוב בתורה מאת אחינו בני שעיר מאילת ומעציון גבר, וכן אמר בדברי הימים אז הלך שלמה לעציון גבר ואל אילת על שפת הים בארץ אדום. ואפשר כי דוד לקחה ממלך אדום כי מושל היה בכל ארץ אדום, כמו שאומר וישם דוד באדום נציבים. ובימי יהורם בן יהושפט פשע אדום מתחת יד יהודה, ואילות שלקחה דוד השיבוה אליהם. ועתה כשמלך עוזיהו לקח אילת ממלך אדום וישיבה ליהודה, ועוזיהו בנה אותה אחר שהשיבה ליהודה, כי לא בנה אותה והיא ביד אדום אלא לאחר שלקחה מידי אדום, ואפשר שנהרסו חומותיה בעת הכבוש עד שהוצרך לבנותה". ואם שלמה מדוד לקחה, אפשר לבאר בעוד דרכים, שהרי דוד הכניע רק את אדום תחת ידו למס, ואם כן שלמה קיבל ממנו את העיר שהייתה רק למס, ובזה אין זה נחשב להורשה וכיבוש, וכמבואר לעיל ודו"ק. וראה עוד בפירוש הרד"ק על פס' כה שם, הוא השיב את גבול ישראל – והנה יואש אביו השיב ערי ישראל, אלא שיוואש השיב אותם הערים שלקח מלך ארם, וירבעם בנו השיב מלבא חמות עד ים הערבה מיד מלכי הגוים שלקחו אותם, ולא ראינו ביד מי היו, ויש מחלוקת בדברי רז"ל בזה, יש מי שאומר מה שכבש יהושע כבש זה, ויש מי שאומר יותר ממה שכבש יהושע כבש זה, ואנחנו רואים כי גבול לבא חמות וים הערבה הוא מארץ הנכבשת בין משה ויהושע, ועוד הכתוב אומר השיב מלמד שכבר היתה נכבשת, עכ"ל].

אלא שהלכה למעשה מצינו לרוב ככל פוסקי הדורות האחרונים שהחשיבו את אילת כחול"ל. הגם שלגבי יו"ט שני מצאנו עיקולי ופישורי, אולם דעתם כמעט ברורה שאסור לצאת למקום זה כדן חול"ל, ודלא כמו שמוותר לצאת למקום שכבשו רק עו"מ, ואמנה את שמותם. ועל עיקר דבריהם יש לע"י בפנים.

א. מרן החזו"א זצ"ל בהוראה בעל פה, לגבי אילת והסביבה, ויש עדות שזה מקיבוץ יהל ומטה, וכמה עדויות נוספות יש שהיה אוסר לצאת לשם כדן היוצא לחול"ל [ע"י ד"א הל' תרומות פ"א סוף ציון קס, ועוד נתפרסמו מכתבים שונים מהמהד"א דקוממויות זצ"ל, ועוד].

ב. הגר"ח הכהן זצ"ל בספרו שו"ת שמחת כהן חלק אורח חיים סימן קנז.

ג. מרן הגרש"א זצ"ל בשו"ת מנחת שלמה תנינא (ב – ג) סימן מו, כתב בזה"ל, ומעתה הן אמנם לדעת הרמב"ם לכאורה פשוט הוא דבאילת שלא היתה אפ"י בכלל כבוש עולי מצרים חייבים לנהוג גם יום טוב שני, אלא שממשיך שם שלדעת הריטב"א ועוד ראשונים

אין צריך. וגם לפי הרמב"ם אפשר להקל בימינו שהכל שלטון אחד, וכל שיש לך ספק מעמיד על עיקר הדין לנשות רק יו"ט אחד. עכ"ד. עכ"פ הסכים שאילת זה חו"ל גמור. ועוד הוסיף שם לשואל שרצה לומר שהגבול בדרום עד עקבה, ואחר שכתב לו כמה דברים סיים שם בזה"ל: מ"מ דבר זה מיהו ברור שלצד דרום אין להרחיק את הגבול ליותר מנחל מצרים, שהוא וואדי אל עריש, וא"כ איך פשוט ליה למר דגם עקבה הוי בכלל כבוש עולי מצרים. גם מפורש כתב הרמב"ם בפ"ד מסנהדרין ה"ו "וכל א"י שהחזיקו בה עולי מצרים ראויה לסמיכה". ואעפ"כ מבואר בירושלמי בכורים פ"ג ה"ד דגם עזה חשובה לענין סמיכה כח"ל, והא דכתיב בשופטים א' וילכד יהודה את עזה ואת גבולה ואת אשקלון ואת גבולה, נתבאר כבר בירושלמי פ"ו משביעית עיין שם, ומעתה אם אשקלון ועזה לא הוי בכלל כבוש עולי מצרים איך אפשר לומר שמפרץ עקבה הוא כן בכלל כבוש עו"מ. הן אמנם יודע אני דצריך לחלק בין סמיכה ושאר מצוות הארץ לבין דין יום טוב שני, אבל מ"מ כיון דלשום דבר אין זה חשוב כא"י א"כ מנין לנו לחדש מעצמנו שיש איזה ערך למה שאילת נכבשה פעם ע"י ישראל בזמן בית ראשון. עכ"ל [ולכאורה נראה שמרן הגרש"א לא חת לומר שכבוש זה של שלמה הוא הרחבת הגבולות של הפס' בפרשת משפטים ושתי וגו', ואין לזה דין כבוש של עו"מ].

ד. מרן הגר"ש אלישיב זצ"ל, והקל בכל סביבות אילת עד למעלה ה 30, ראה הליכות שדה 93.

ה. מרן הראש"ל הגר"ע יוסף זצ"ל, הורה לנו להדיא שאילת וכל סביבתה, ואפשר שזה עד המעלה ה 30, דינם כח"ל.

ו. הגאון בעל ציץ אליעזר בחלק ג סימן כג כותב בתחילת דבריו על אילת באות י, וז"ל: אליבא דכל השיטות הנ"ל נשאר לנו עוד מקום דיון מיוחד על אילת איך צריכים לנהוג שם ב' ימים או יום א', כי הרי אילת היא כבר אפילו לא מכיבוש עולי מצרים, והיא רק מגבול העתיד, כי מארץ אדום היא, ככתוב בדברים (ב' ח'): "ונעבור מאת אחינו בני עשו היושבים בשעיר מדרך הערבה מאילת ומעציון גבר" וגו', וכן כתוב במ"א (ט' - כ"ו): "את אלות על שפת ים סוף בארץ אדום", וכן בדברי הימים ב' (ח' - י"ז). משום כך צריך להיות לכאורה הדין פשוט שבאילת צריכים לנהוג ב' ימים אף אי לא היה ספק אם השלוחין היו מגיעין לשם, דומיא שפוסק בזה הרמב"ם שם בה' קדה"ח על עמון ומואב שגם המה מגבול העתיד (עיין ב"ב ד' נ"ו ע"א וברש"י עה"ת בראשית ט"ו - י"ט). ועל אחת כמה וכמה שכמעט ברור הדבר שלא הגיעו שם השלוחין (חוץ ממקום הספק אם בכלל היו שם מתיישבים ישראלים בזמן הראיה בשעת כיבוש שני) כי המרחק יותר ממהלך עשרה ימים. אלא שבהמשך דן מדברי הריטב"א שעל כל א"י יש דין יום אחד, ומצינו שאילת נכבשה בכמה מקומות בנ"ד, ע"י דוד [הב"ד הרד"ק הנז'], וע"י שלמה וכמבואר בדה"י, וע"י עוזיהו כמבואר במלכים. ואף היהודים גרו שם, כמו שכתוב שכשמלך ארם וגבר במלחמתו הוא נישל את היהודים שדרו באילת, והחזיר את אילת לארם. ואפשר שדוד כבש רק למס, והכיבוש נעשה ע"י שלמה, ואם כן זה מכיבוש מלך מדעת ישראל ואם כן יש לזה חשיבות של עולי מצרים. ושוב הביא את דברי המור וקציעה מהיעב"ץ על או"ח (סימן ש"ז בקו' גדר ישוב א"י) שדן על ארץ אדום אם יש לה דין קדושת ארץ ישראל. ומסכם את דבריו שם שכל הספק שלו שלא לתת לארץ אדום דין ארץ ישראל הוא מפני שלא מצינו שנתיישבו שם ישראל לא בימי בית ראשון ולא בימי בית שני, וא"כ דון מינה על אילת שמצאנו והוכחנו שכבשו וישבו שם היהודים, שדן ארץ ישראל לה עכ"פ כשטח

גבול עולי מצרים, עיין שם ביעב"ץ בסברתו בזה שכל מה שכבשו תוך גבולות התורה במשך ימי הבית הראשון יש לו דין ארץ שהחזיקו בה עולי מצרים, עיין שם. ועל מה שכתב המור וקציעה שלא הועיל כיבוש ראשון גם עם כיבוש שני אלא למה שנשאר ביד ישראל עד גלותם, ולא הועיל מאומה אלא מה שנלקח מידם בעודם על אדמתם, עיין בספר תבואות הארץ פרק א' (עמודים כ"א כ"ב הוצאת לונץ) שמשגיג עליו בזה, ומרבה להוכיח שא"א לומר כך. וסיים שלאחר שמסקנתו שזה נחשב כשטח של כיבוש עולי מצרים אז גם להרמב"ם שפיר יעשו שם רק יום אחד, יעו"ש. הרי שחזר בו למסקנא ממה שכתב בתחילת דבריו שאילת היא חו"ל גמור [ויש להעיר שאפשר שגם לאותם הסוברים שזה מגבולות א"י של עולי מצרים, מ"מ לגבי תרומות ומעשרות, אפשר שיהיו פטורים, וכעין זה מבואר בריש מס' דמאי שכתב הר"ש שלגבי כאיב ולהלן] שלא נכבש ע"י עו"ב, יהיה פטור גם בודאי ולא רק בדמאי, ופירש הרא"ש שם בס"ק ב, שהיינו כיון שהם רחוקים מארץ ישראל. ובתוס' אנשי שם, על משנה ג כתב שלדבריהם יהיה פטור מתרו"מ ואפילו בודאי ויהיה קל יותר מאשר סוריא הסמוכה ששם יהיה חיוב, ועל עוד במש"כ החזו"א דמאי סי' ד ס"ק א, ודוק].

ז. הגאון רב"צ אבא שאול זצ"ל כתב באור לציון (שביעית פרק ו' בביאורים לתשובה א) שהעיר אילת שליד ים סוף דינה כחוץ לארץ גמור בין להלך ובין להחמיר, ואין גבול דרום היוצא מקצה ים המלח עד נחל מצרים מגיע אליה כלל, ואף לא ליטבתה הנמצאת בדרום הערבה, ואינה לא מכיבוש עולי מצרים ולא מכיבוש עולי בבל. ונחשו שם דברי מי שרצה לומר על פי דברי רס"ג שאילת היא מארץ ישראל, ע"ש. ובחלק שלישי (פכ"ג דיני יו"ט שני) כתב שהמתגורר בעיר אילת, יש לו לנהוג יום טוב שני של גלויות לכל דבר כמו בחוץ לארץ בין להלך ובין להחמיר. ואולם הנוסע לביקור באילת, ואין בדעתו להשתקע שם, כל זמן שאין בני אילת עצמם נוהגים לעשות שני ימים, אף הוא לא יעשה אלא יום אחד [כונתו שרוב אנשי המקום עושים יו"ט אחד על פי רבותיהם שהתירו להם]. וכל זה הוא כתב למרות שהיה יישוב של יהודים באילת בזמן שלמה, כפי שציין שם בד"ה היוצא לנו. וכן מסכם לגבי איסור יציאה לחו"ל, שדין אילת כדין יציאה לחוץ לארץ, וכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ אלא באופנים מסוימים, וכמבואר בדברי הרמב"ם בפרק ה' מהלכות מלכים הלכה ט', כך הדין ביציאה מארץ ישראל לעיר אילת.

ח. מרן הגרש"ה ואזנר שליט"א בשו"ת שבט הלוי חלק ה סימן קעג, וז"ל שם: "על אופירה כמעט אין ספק שהוא חו"ל, וגם אילת יראה כן. ואשר שאל בענין הטיולים למקומות אלה אם הם חו"ל, ואם בכלל יש לאיסור זה משך זמן איסור, ואם עובר הגבול לשעה קלה, מדברי הרמב"ם פ"ה ממלכים ה"ט יראה ברור דעיקר האיסור הוא דוקא בדירת חו"ל, וכלשון הגמ' כתובות ק"י ע"ב כל הדר בחו"ל, וזה לא התירו אלא אם חזק הרעב בא"י, אבל לצאת ולחזור והוא שוכן בקביעות בא"י התירו במקום צורך אפילו שחורה, ומשמעותו אפילו אינו חסר לו לפרנסתו, והיינו משום דשורש האיסור רק בדירת קבע" עכ"ד.

ט. הגרמ"ש שליט"א בספרו תשובות והנהגות כרך ג סימן שלב, שכתב לאחד שרצה לקבוע גבול דרום ליד אילת, על סמך כמה מפוסקי הדור שכתבו כך, והשיב לו שתמוה לתאר גבול א"י ע"פ תורתה"ק עד קרוב לים סוף. ויותר נראה לי שסברו הגאונים הנ"ל שכל שטח שביד ישראל היום עלינו להחזיק ולנהוג בו כספק ארץ ישראל, שאם נקל כעיקר הדין נגיע לכמה וכמה קולות ח"ו מדרום לים המלח או סביבות בית שאן, ולכן הורו

להחמיר ולהחזיק הכל לחומרא כארץ ישראל, אבל לקבוע עיקר הדין אין דעתי להחמיר ביטבתה גרופית קטורה וכו', אבל בעין יהב ופארן יש מקום להחמיר. אבל מדינא כיון דבספק דרבנן ולא הוחזק מעולם לאסור מותר, יש גם שמה סמך גדול להקל, ובפרט בשעת הדחק שחסר כמה מיני פירות בתקופות שונות שאין אצל הערבים, הורו להקל, וכמו שמביא במכתבו, ויש גדולי הוראה שהסכימו לפסק דינם בזה, ותמהני היאך בא לעורר לבטל פסק דינם. ולע"ד אילת מעולם לא נתקדשה, רק כיבשו שמה בתקופות שונות, וכיון שנכבשה נוהגין שם גבי כמה דינים כארץ ישראל, אבל לענין שמיטה לא נוהג שמה, ולתרומות ומעשרות נוהגין גם בירקות כמו בכבשו עולי מצרים, דחמיר ממקומות הסמוכין שאין נוהגין בירקות, (לפי זה אולי יש טעם לזה שאין נוהגים יום טוב שני באילת, שאינו כח"ל, אלא כבשום ובבעלות ישראל ככל הארץ ולא חילקו, ואינו נוהג שמה היום יום טוב שני. ועיין בהגדה של פסח "מועדים וזמנים" (בסוף), שראוי לנהוג היום יום טוב שני באילת ע"ש. ולא נהגו כן ושתקי רבנו, ואולי הטעם כיון שקיבלו שמה כל מנהגייהם כארץ ישראל, שכפופים להרבנים והפוסקים שבא"י, לא נוכל לחלק מפני לא תתגודדו אף שהם שתי עיירות, שסמכות ההלכה שמה מארץ ישראל וכמ"ש, ואין כאן שני בתי דינים, ויסוד החיוב יום טוב שני דכחיום הוא רק מנהג לא עבדינו במקום לא תתגודדו, והיינו דס"ל להקל כגאונים וריטב"א שבכל ארץ ישראל יום אחד לבד ודלא כרמב"ם. ואילת אף אי דינו כח"ל כיון שנצטרף לארץ ולא נודע לנו מהמנהג שמה ונוהגין שם כא"י בכל מנהגייהם, גם בזה נוהגין כא"י, כיון שלא נהגו עוד שמה יום טוב שני, וכיון ששורש החיוב דיו"ט שני הוא המנהג, כה"ג אין לנהוג, וצ"ע להלכה (מיהו לענין לצאת מא"י לאילת כיון שמעולם לא נתקדשה ורק נכבשה, צ"ע טובא אם יש להתיר כשארין צורך). ובתשובה נוספת מכתב ד' ס' קטז כתב, אודות העיר אילת אם צריך לשמור שם יום טוב שני, כבר הזכרתי בכמה מקומות. ועיין במה שהבאתי בזה במועדים וזמנים ח"ח סימן רכ"א שנראין הדברים שצריך לנהוג שם יום טוב שני (וע"ע בדברינו בח"ג סימן של"ב), אבל למעשה לא נהגו כן. ונראה הטעם כיון שבימי שלמה כבשו גם המקומות שמה ולא חילקו בארץ ישראל, וקבעו שם יום טוב ראשון לבד, ע"כ אף שהכיבוש בטל שאינו בכלל ההבטחה [יל"ע מדברינו דלעיל מהפס' בפרשת משפטים מדוע אין זה בכלל ההבטחה? שזר], מ"מ לענין יום טוב שני הואיל ובשעתו נהגו שלא לשמור יום טוב שני, ע"כ נשאר כן לעולם, ולכן אין שומרים יום טוב שני. ועוד עי"ש.

נמצינו למדים למסקנת הדברים, שבגבולות פרשת מסעי לא נזכר ים סוף ואינו חלק מהם, והפסוק האמור בפרשת משפטים "ושתי את גבולך מים סוף עד ים פלשתים" אין הכוונה על כשירחיב את גבולך, אלא כמבואר להדיא בפסיקתא, שהכוונה היא לעתיד לבוא לימות המשיח. ובפועל מדוע לא להחשיב את כיבוש שלמה ככיבוש של מלך ישראל לאחר שנכבשה הארץ לתוככי הגבולות, אפשר שזה משום ששלמה לא כבש אלא קיבל זאת מידי אחד מנשותיו וכמבואר בפענח רזא, או שקיבל מאביו דוד שכבש רק למס, ואין זה נחשב כיבוש, ועו' עי' בזה בפנים. ובפרט שזה שוב נלקח מידם, ואפשר שהכל התבטל לגמרי שלא נשאר בידם בזמן גלותם. ועל כן הלכה למעשה אילת וכל סביבתה דין חו"ל יש לה לכל הענינים של מצוות הארץ ושאר דיני חו"ל, אם כי לגבי יו"ט שני יש כמה צדדים להקל בזה. ובפועל גם בימינו יש מי שמחמיר שם לנהוג יו"ט שני בפועל.

[המשך אי"ה בגיליונות הבאים]

נטיעת איסור בשביעית

שאלה- בדבר אשר נשאלתי ביהודי שומר תורה ומצוות שהשכיר דירת גן ליהודי שאינו שומר תורה ומצוות, והשוכר נטע בשביעית אילנות.

א. האם חייב לעוקרן?

ב. האם המשכיר עבר איסור במה שעשה השוכר בדירתו?

תשובה- חובה על השוכר מדאורייתא לעקור, כדלהלן:

א. במשנה **שביעית** (פרק שני משנה ו) מובאת מחלוקת תנאים ממתי אסור לנטוע, בערב שביעית, וזוהי לשון המשנה: אין נוטעין, ואין מבריכין, ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ראש השנה, ואם נטע, או הבריך, או הרכיב יעקור, רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת, רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות. להלכה פוסק **הרמב"ם** (הלכות שביעית פרק ג הלכה יא) שאף בזמן הזה אין נוטעין אילנות, ואין מרכיבין, ואין מבריכין ערב שביעית, אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל' יום, קודם ראש השנה של שביעית, וסתם קליטה שתי שבתות, ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו.

לענייננו, יש לנטוע, להבריך, או להרכיב ארבעים וארבעה ימים לפחות לפני ראש השנה של שביעית, ומי שנטע פחות מכך, עליו לעקור. במשמעות דברי הרמב"ם צריך שלושים יום ושתי שבתות, לכן צריך לנטוע לכל המאוחר בט"ו באב, שאז יש עדיין חמש עשרה יום בחודש אב, ועשרים ותשע ימים באלול שמהווים יחד מ"ד יום.

ב. במשנה **תרומות** (פרק שני משנה ג) מובא שהמבשל בשבת, בשוגג יאכל, במזיד לא יאכל. הנוטע בשבת, שוגג יקיים, מזיד יעקור. ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד יעקור. הגמרא במסכת גיטין (דף נג) מקשה "מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית" (ושם פרש"י: בשבת דאורייתא לא קניס, וגבי שביעית קתני בין בשוגג בין במזיד יעקור), ותירצה שם הגמרא: התם כדקתני טעמא, א"ר מאיר מפני מה אני אומר בשבת, בשוגג יקיים, ובשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור, מפני שישראל מונין לשביעית, ואין מונין לשבתות, פ"י שמחשבון שנות הערלה ונטע רבעי יתברר שהאילן ניטע בשביעית, ויבואו **לומר** שמותר לנטוע בשביעית. דבר אחר נחשדו ישראל על השביעית ולא נחשדו על השבתות. להלכה פוסק **הרמב"ם** (הלכות שבת פרק ו הלכה כג) שישראל שעשה מלאכה בשבת, אם עבר ועשה בזדון, אסור לו

להנות באותה מלאכה לעולם, ושאר ישראל מותר להם להנות בה למוצאי שבת מיד וכו', דהיינו שישאל בשבת במזיד, במוצאי שבת אחרים יכולים לאכול, אבל הוא, לא יאכל עולמית, ואם ישל בשוגג, בין הוא בין אחרים, יכולים לאכול מיד, ועיין שם. **ולכאורה יש לעיין מדוע השמיט דין הנוטע בשבת.** ובהלכות שמיטה ויובל (פרק א הלכה יב) פסק הרמב"ם שהנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקר, מפני שישאל חשודין על השביעית, ושם בפרק ג (הלכה יא) פסק שהנוטע וכו' פחות ממ"ד יום קודם שביעית, יעקר משום מראית העין, שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו.

העולה מפסיקת הרמב"ם, שיש לחוש לשני הטעמים שנאמרו בגמרא גיטין הנ"ל לחומרא, הן מצד קנס שנחשדו על השביעית, והן משום מנין שנות הערלה.

ג. **בדרך אמונה** (שם סעיף קטן פד) הביא דברי הירושלמי שיש ג' נפק"מ בין הטעמים, א' אם מת, אם קנסו בנו שיעקור, דלטעם חשד יש לומר דבבנו לא קנסו, אבל לטעם מונין אין נפק"מ בינו לבין בנו. ב' כשנטע פחות ממ"ד יום לפני שביעית, דמונין שני ערלה משביעית, רק טעם מונין יש כאן ולא טעם חשד, כיון שלא נטע בשביעית. ג' כשנטע ממ"ד יום לפני סוף שביעית, דמונין משנה שמינית, דלטעם מונין ליכא, אבל טעם חשד איכא, ותובן שיטת הרמב"ם שפסק לעיל (פרק א הלכה יב) לענין שביעית כטעם חשד, וכאן פסק לענין ערב שביעית כטעם מונין, כיון שפוסק לחומרא.

ד. השתא דאתינן להכא יש לדון איך הורו חז"ל לעקור אילן נטוע, הרי קיימא לן שאין בי"ד מתנין לעקור דבר מהתורה בקום ועשה, אלא בשב ואל תעשה, והרי מפורש בתורה (דברים פרק כ פסוק יט) "לא תשחית את עצה", וכאן הרי מדובר בעץ פרי. אמנם גם אילן סרק אסור לנטוע בשביעית אבל הטעם של העקירה מחמת מנין שנות הערלה הוא דווקא בעץ פרי, ומאחר שהנטיעה עצמה מותרת מהתורה איך התירו חז"ל איסור בל תשחית וחייבו לעקור. אמנם יש ליישב, שאם גזירת חז"ל כוללת גם איסור אכילת פירות (כדעת הרמב"ן המובא בר"י קורקוס ספ"ג בה' שמיטה ויובל) הרי שממילא אין ערך לעץ זה, וממילא אין כאן איסור בל תשחית. אולם לדעת הרמב"ם (שם) שהפירות מותרים, ולגבי שבת הרי אחרים יכולים להנות במוצאי שבת ממלאכה שנעשתה בשבת, אם כן הדרא קושיא לדוכתיה, איך התירו לעקור אילן זה. ולענ"ד חייבים לומר שמאחר שאיסור בל תשחית נמדד לפי ערך החפץ, עיין בבא קמא (דף צא) שאם היה מעולה בכרמים, או אם מזיק בכרמים, מותר לעקור, ממילא יש לומר גם בסוגיין, שהחשיבו חז"ל צורך חיזוק ענין שביעית, שלא יבואו לומר שמותר לנטוע, או שקנסו משום חשד, יותר מאשר קיום האילן, וממילא בטל מעצמו איסור העקירה, וכן לענין שבת לפי מה דתנן במס' תרומות הנוטע בשבת יעקור.

המשכיר מחוייב בהשבתת שדהו ועובר באיסור, כדלהלן:

א. בשמירת השמיטה נאמרו שתי מצוות: מצות עשה – "וְשָׁבְתָהּ הָאָרֶץ שְׁבֹתָ לָהּ". ומצוות לא תעשה – "שָׁדֵךְ לֹא תִזְרַע וְכַרְמֶךָ לֹא תִזְמַר, אֶת סְפִיחַ קִצְיָרְךָ לֹא תִקְצֹר וְאֶת עֲנְבֵי יִזְיָרְךָ לֹא תִבְצֹר".

ב. נחלקו הפוסקים בגדר מצוות שביתת הארץ – האם הציווי על ה"גברא" העובד בקרקע שלא לבטל את שביתת הארץ, או שהציווי נאמר על הקרקע שתשבות.

ג. המנחת חינוך (מצוה קיב) דקדק מלשון הכתובים כי חלוקים גדרי העשה והלא תעשה של מצוות השביעית במהותם. ובעוד שמצוות הלא תעשה מוטלות על **הגברא**, שלא יעבוד בשדהו במלאכות האסורות בשביעית. לא כן ביחס למצוות עשה "ושבתה הארץ", בפשטות הכוונה שהחיוב הוא **שהקרקע** תהיה מושבתת בשביעית, וכלשון הכתובים "שָׁנַת שְׁבִתוֹן הָאָרֶץ". ודימה המנחת חינוך את מצוות שביטת הארץ בשנת השמיטה למצוות שביטת בהמתו בשבת, שהחיוב הוא שבהמתו צריכה לשבות, ולכן גם המשאיל או משכיר בהמתו לגוי עובר משום עשה של שביטת בהמתו. כך גם בשמיטה אם נעשות עבודות בקרקע על ידי אחרים, הגם שבעל הקרקע אינו עובר בלא תעשה של עבודת הארץ שחיובו על הגברא, אך הוא עובר בעשה של "וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ" גם על ידי אחרים, כי המצוה היא **שהארץ תשבות**.

ד. ראייתו של המנחת חינוך לדבריו מהא שרב הונא מכר פרה לעובד כוכבים. ושאל אותו רב חסדא, כיצד עשה זאת, הרי יש איסור למכור בהמה לנכרי, גזירה שמא ישאילנה לו, ואז כשהגוי יעשה מלאכה יעבור הבעלים באיסור שביטת בהמתו. השיב לו רב הונא, שאין איסור בדבר, שכן יש לתלות שהנכרי ישחט את הבהמה ולא ישתמש בה. ובהמשך הסוגיא, הביאו רביה מדברי בית הלל שמוותר למכור לישראל החשוד על השביעית פרה המלומדת לחרוש, מפני שיכול לשוחטה. ועל כך הקשה רבה: "מי דמי התם אין אדם מצווה על שביטת בהמתו בשביעית, הכא אדם מצווה על שביטת בהמתו בשבת". אמר לו אביי "וכל היכא דאדם מצווה אסור, **והרי שדה דאדם מצווה על שביטת שדהו בשביעית**, ובית הלל מתיירם למכור לאדם שדה ניר בשביעית מפני שיכול להובירה". ופרש"י שם: "אדם מצווה על שביטת שדהו – **שנת שבתון יהיה לארץ**". מכאן הבין המנחת חינוך שדין שביטת הארץ נאמר על **הקרקע** ולא על **האדם**.

ה. אולם הוכחה זו מדברי הגמרא לא פשוטה כלל ועיקר, שכן התוספות שם בסוף דבריהם, פירשו דבריו של אביי כך: "ופריך והרי שדה דאדם מצווה על שביטת שדהו, **וכשהוא ביד ישראל אחר יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל**, ותלינו להיתרא" [וכוונת תוספות בדבריהם "יש בו איסור דאורייתא אם זרע בו הישראל" – שהאיסור הוא על עושה הפעולה [הזורע] – כפי שיבואר להלן]. ובתוספות רבנו אלחנן בעבודה זרה **שינו וכתבו כך**: "ופריך והרי שדה וכו' דאע"ג דאם יהיה ברשות ישראל זה כשאחר חורש בה בשביעית **הוה עליו** איסורא דאורייתא, ולא החמירו חכמים משום גנאי זה שלא להתיר למכור על ידי תליה". ומדייק הגרש"ז אויערבך ז"ל שבחרישת שדה חברו בשביעית, **הבעלים** עובר באיסור תורה כמו לענין שביטת בהמתו בשבת.

ו. **היוצא** בדברי רבנו אלחנן שכאשר אדם חורש בשדה חברו בשביעית, הרי **הבעלים** עובר בעשה של "וְשָׁבְתָה הָאָרֶץ", כיסודו של המנחת חינוך, **שגדר מצוות שביטת הארץ** הוא **שהקרקע תהיה מושבתת**. אולם מדברי תוספות משמע שנחלקו בדבר, וכאשר אדם החורש בשדה חברו, הרי **החורש** מבטל את מצוות שביטת הארץ, ודלא כהמנחת חינוך. והנראה מדבריהם שגם גדר שביטת הארץ הוא על ה"גברא" (הבנה זו במחלוקת התוספות ורבנו אלחנן מפורשת גם בדברי החזון איש סימן יז ס"ק כה).

ז. המנחת חינוך הוסיף על פי חידושו שגדר במצות שביתת הארץ הוא שהקרקע תהיה מושבתת, וכתב (מצוה שכו אות א) כי נשים מחוייבות במצות 'ושבתה הארץ', ואינן נפטרות מקיום המצוה כשם שפטורות מכל קיום מצות עשה שהזמן גרמא, ומביא שיטת הריטב"א שפטורן של הנשים ממצות עשה שהזמן גרמא, הוא רק במצוה שעל "גופו" [כגון תפילין וציצית וכדומה], אבל מצות שביתת בהמתו שאין המצוה בגופו, רק מצוה על בהמתו, נשים חייבות, ומאחר ומצות שביתת הארץ אינה על גופו [גברא"] אלא על ציווי **שהקרקע תהיה מושבתת**, לכן גם נשים מחוייבות בכך. [ובדרך אמונה הקשה שיוצא שמותר לנשים לעשות סחורה והפסד בפירות שביעית, כי זהו ביטול מצות עשה "לאכלה ולא לסחורה, לאכלה ולא להפסד". וכאן הרי המצוה על "גופה", ולא נוכל לחייבן כמו שאמרנו לענין שביתת הקרקע, וחזר למקומו פטור הנשים ממ"ע שהזמן גרמא. ומוכיח הגר"ח קנייבסקי שאין זה יתכן, ולמעשה מסקנתו שנשים מחוייבות בכל מצוות שביעית כאנשים, כי כל מצוות השביעית נחשבות **כמצוה כללית** אחת, ומאחר ויש בהם גם מצות לא תעשה, נשים מחוייבות בכל מצוות השביעית, יעו"ש בדבריו].

ח. עוד חידש המנחת חינוך (מצוה שכו אות ו) על פי דרכו, לאסור זריעה לפני שביעית באופן שהתבואה תשתרש בקרקע בשביעית, מאחר ואנו מצווים על שביתת קרקעות בשמיטה, ואם כן **ההשרשה אסורה בשמיטה מחמת שביתת קרקע**. אך מסתפק בזה, כיון שיתכן ששביתת קרקעות נאסרה רק במה שמפורש בפסוק – זריעה וזמירה, ולא השרשה.

ט. העולה מהאמור שהנפקא מינה המרכזית בשאלה האם מצות שביתת הארץ מוטלת על **הקרקע** או על **מי שעובד בקרקע** היא כאמור, באופן שבשדהו נעשות מלאכות על ידי אחרים, כגון שחורש שדהו או זורע או קוצר על ידי גוי, וכמו כן נפקא מינה כשמשכיר לגוי או לישראל את השדה – האם עובר המשכיר משום שביתת שדהו.

י. המנחת חינוך כתב (מצוה שכט) שהחייב הוא שהקרקע תשבות, שבודאי אסור להשכיר שדהו לגוי בשביעית. והחזון איש (סימן כא אות יז) נקט שפועל העושה עבודה האסורה בשדה – **העבירה על העובד וגם בעל הבית עובר בשביתת שדהו**. וגם מדעת הגרש"ז אויערבך נראה שיש להחמיר כשיטת רבנו אלחנן והמנחת חינוך, ומאחר שלדעתם הבעלים עוברים במצות עשה של שביתת הארץ בזה שהשוכר זורע וחורש בשדהו בשביעית – הרי שעל המשכיר את ביתו לחייב את השוכר לשמור על שביתת שדהו בשביעית, ואם הוא רואה אחר כך שהשוכר חורש וזורע בגינה שלפני הבית, לכאורה צריך טעם מדוע לא יתחייב המשכיר למונעו או להפקיר את השדה כמו במשכיר בהמה לעכו"ם לענין שביתת בהמתו בשבת.

יא. על פי כל האמור **אסור להשכיר את שדהו וגינתו לגוי או לישראל החשוד על שביעית, וכן אסור להזמין פועל או גנן, ואפילו הוא גוי, שיעשה מלאכות האסורות בשביעית. וכן אסור לומר לחרש שוטה וקטן שיעשו מלאכות אסורות בשביעית**".

חרישה בשביעית

א. בגמרא מו"ק (דף ג,ג), דאיתמר חורש בשביעית ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר לוקה וחד אמר אינו לוקה וכו'.

ולענין הלכתא כיון שלא החליטה הגמרא מי אמר לוקה ומי אמר דאינו לוקה, יש לנו לנקוט דאינו לוקה מספק. וכן פסק הרמב"ם הל' שמיטה (פ"א ה"ד), דהחופר או החורש לצורך הקרקע וכו' מכין אותו מכת מרדות מדבריהן, ע"ש.

ועי' ר"ש (פ"א מ"ד) שהביא דברי הירושלמי דכלאים בריש פ"ח (הל' א) דר"א אמר לוקין על החרישה בשביעית ר' יוחנן אמר אין לוקין, ע"ש. ולפ"ז נראה פשוט דיש לנו לפסוק כרבי יוחנן דהחורש בשביעית אינו לוקה.

ושוב זכיתי לראות להדיא כן בכס"מ (פ"א ה"א), דפסק רבינו כמ"ד אינו לוקה חדא דכיון דלא סיימו מאן אמר לוקה ומאן אמר אינו לוקה אין ללקות מן הספק, ועוד דבירושלמי פ"ז דכלאים הביאו מחלוקת זה ושם סיימו דרבי יוחנן סבר אין לוקין ורבי יוחנן ורבי אלעזר הלכה כרבי יוחנן ואף על פי שבתלמוד שלנו לא אסתיים ילמוד סתום מן המפורש. וכן הוא בבמהר"י קורקוס (פ"א ה"ב), ע"ש.

אולם יש להעיר מדברי הגמרא מו"ק (דף ג,ג), כי אתא רב דימי אמר יכול ילקה על התוספת ונסיב לה תלמודא לפטורא, ולא ידענא מאי תלמודא ומאי תוספת, ר' אלעזר אמר חרישה והכי קאמר יכול ילקה על חרישה דאתיא מכלל ופרט וכלל ונסיב ליה תלמודא לפטורא דאם כן כל הני פרטי למה לי, ור' יוחנן אמר ימים שהוסיפו חכמים לפני ראש השנה והכי קאמר וכו', ע"ש. משמע דרבי אלעזר אומר אין לוקה ורבי יוחנן אומר לוקה.

ושוב ראיתי לתוס' שם (דף ג:) ד"ה רבי אלעזר אומר חרישה, מהא ליכא למימר תסתיים דר' אלעזר לעיל דאמר אינו לוקה דאיכא למימר דרבי אלעזר לא שמיע ליה הא דאמר לקמן דהתירו תוספת שביעית הלכך הוה אמר הכי דליכא לפרש מילתא דרב דימי אלא בחרישה אבל לדידיה אסור ולוקה דלא ס"ל, אי נמי דכיון דאיתא בהדיא כי הך דלעיל במילי דחרישה אינו צריך לומר תסתיים דאין דרך הש"ס לומר תסתיים בדבר המפורש בהדיא כל כך, ע"ש.

והשתא לתירוץ השני בתוס' נמצא דרבי יוחנן ס"ל דחורש בשביעית לוקה, וע"כ צ"ל דהרמב"ם סבר דהעיקר כהתירוץ הראשון בתוס' כי היכי דלא לאפושי פלוגתא בין הבבלי לירושלמי.

ב. בדין מחפה את הזרעים אי לוקה

והנה המשנה במכות (דף כא:;) והובאה בפסחים (דף מז:), יש חורש תלם א' וחיבי עליו משום שמונה לאוין החורש בשור וחמור והן מוקדשין וכלאים בכרם ובשביעית וכו'.

אבל כבר פרש"י (מכות שם) וכלאים בכרם, דמכסי בהדי דאזיל ומחפה בזורע: שביעית. נמי משום זורע בשביעית: וכן הוא בפרש"י פסחים שם ושביעית, דעובר משום שדך לא

תזרע וחורש תולדה דזורע כגון חורש לכסות את הזריעה: ובכלאים בכרם, דבהדי דקא חרש מחפה בכלאים והמחפה בכלאים לוקה וכו'.

וכן הוא בתוס' פסחים שם ד"ה ושביעית, למ"ד בפ"ק דמועד קטן (דף ג.) חורש בשביעית אינו לוקה מוקי הך דהכא בחורש ומחפה דמחפה חייב משום זורע:

וכן הוא בתוס' הרא"ש מו"ק (דף ג.) ד"ה איתמר החורש בשביעית ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר לוקה וחד אמר אינו לוקה, והא דתנו בפ' בתרא דמכות (דף כא:) יש חורש תלם אחד וחייב עליו שמונה לאוין וקא חשיב שביעית, מיירי במחפה זרעים בשעת חרישה וחייב משום זורע כדמפרש התם נמי בלאו דכלאים, ע"ש.

ועי' מאירי מו"ק (דף ג.), אף על פי שביארנו שהחרישה אינו לוקה עליה בשביעית מ"מ איסור עשה מן התורה יש בה כדכתיב בחריש ובקציר תשבות, ואף על פי שהוא נאמר בשבת בסוגיא זו פירשנוהו על השביעית, ויש צדדין שהוא לוקה על החרישה והוא אם חרש לחפות זריעותיו בחרישתו ולא משום חרישה אלא משום זריעה שהחיפוי בכלל זריעה הוא כמו שביארנו בכלאים, א"כ מה שאמרו באחרון של מכות (דף כא:) יש חורש תלם אחד וחייב עליו שמונה לאוין ומפרש לה שחורש בשור ובחמור מוקדשין וכלאים בכרם ושביעית ונמצא שלוקה על חרישת שביעית וכן על חרישה בכלאים וכאן כתבנו בשניהם שאינו לוקה בחרישה על כל פנים אתה צריך לפרשה במחפה את זריעותיו והוא תולדת זריעה:

ועי' בזה בכרם שלמה (פ"א ה"ד אות ג) שהאריך בזה, והוכיח דמחפה הוא ממש זורע ולא רק תולדה דהא על התולדות לא לוקין כמבואר במו"ק שם (דף ג.). וכן משמע להדיא בתוס' פסחים שם שכתבו דמחפה חייב משום זורע. וכן הוא בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' קצו) דחרישה לחפות את הזרעים זריעה ממש היא, ע"ש.

אבל יש להעיר על זה מדברי פי' הר"ח מו"ק (דף ב:) שכתב, שהניכוש והחיפוי בכלאים תולדות נינהו ובשביעית אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא וכו', ע"ש וצ"ע איך יפרנס המשנה דמכות אליבא דרבא במו"ק שם.

ומ"מ דעת המנח"ח (מ' שכו) דלפי הרמב"ם גם מחפה אינו חייב בשביעית דהו"ל כשאר אבות ותולדות דאינו חייב בשביעית, והמשנה דמכות כמ"ד חורש בשביעית לוקה, ע"ש. אולם עי' שעה"מ הל' כלאים (פ"א ה"ג), דכיון דהרמב"ם פסק בהל' שמיטה כמ"ד חורש בשביעית אינו לוקה, ע"כ מה שחייבה המשנה במכות חורש בשביעית היינו משום מחפה. [וע"ע שעה"מ הל' רוצח (פ"י ה"ט) שדן בזה באריכות].

וכן פסק הדרדך אמונה (פ"א ס"ק יא), דהמחפה את הזרעים בכלל זורע ולוקה, ועי' שער הציון (אות יט), דכן כתב החו"א שביעית (סי' יח סק"ב).

ג. שאר סוגי חרישות

ומ"מ בשאר סוגי החרישה מבואר בדברי הרמב"ם דאינו לוקה, אבל צריך ביאור מהא דמו"ק שם לעיל מיניה (דף ב:), איתמר המנכש והמשקה מים לזרעים בשבת משום מאי מתריני ביה, רבה אמר משום חורש רב יוסף אמר משום זורע וכו'. ושם בגמרא, תנן משקין בית השלחין במועד ובשביעית, בשלמא מועד משום טירחא ובמקום פסידא שרו רבנן, אלא שביעית בין למאן דאמר משום זורע ובין למאן דאמר משום חורש זריעה וחרישה בשביעית מי שרי, אמר אביי בשביעית בזמן הזה ורבי היא וכו', רבא אמר אפילו תימא רבנן אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא (כגון משקה זרעים שלא היה במשכן לא אסר רחמנא, רש"י) וכו', ע"ש.

ופרש"י חרישה בשביעית מי שרי, הא נפקא מבחריש ובקציר תשבות דאמרינן אם אינו ענין לשבת שאינו צריך שהרי כבר נאמר כל מלאכה תנהו ענין לשביעית, ע"כ.

וצריך ביאור איך קבעה הגמ' כל כך בפשיטות דחרישה בשביעית מי שרי, והלא למדנו בהמשך דהחורש בשביעית חד אמר אינו לוקה.

ד. והנראה דאף למ"ד דאינו לוקה מ"מ עשה מיהא איכא על החרישה דכתיב בחריש ובקציר תשבות כמו שפרש"י, וכך ביאר הנודע ביהודה תניינא (או"ח סי' לא) דחורש ודאי אסור בשביעית עכ"פ בעשה דבהדיא כתיב בחריש ובקציר תשבות, ע"ש.

וכן נראה מדברי התוס' ר"ה (דף טו.) ד"ה שהרי כבר נאמר שדך לא תזרע [וא"כ לא איצטריך קרא דבחריש ובקציר לשביעית עצמה], תימה הא איצטריך למאן דאמר בריש מועד קטן (דף ג.) דחורש בשביעית לא לקי דקאמר מכדי זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה למאי הלכתא כתבינהו רחמנא למימר דאהני תולדות מחייב אאחרנייתא לא מחייב אלמא אפ"ל תולדות דכתיבי אבות דידהו לא מחייב אלא אהנך דכתיבי בהדיא וא"כ צריך לכתוב חרישה לאשמועינן דאסירא וי"ל דעיקר דיוקא מקציר ומדקצירה לתוספת חרישה נמי לתוספת, ע"ש. וכן תירצו שם הרשב"א והריטב"א והחידושי הר"ן.

וכן הוא בתוס' מו"ק (דף ג:) ד"ה שהרי, דאפילו אם תימצוי לומר חרישה צריכה דאזהרת חרישה לא אשכחן אלא הכא מיהא קצירה לא אצטריך ולהיא דרשא דאתיא קצירה אתיא חרישה כיון דכתבינהו גבי הדדי, אי נמי ס"ל לר"ע כי היא דאמרן לעיל דלוקה על חרישה וכדאמרינן טעמא לעיל סבר ר' עקיבא ותרויהו מיותרין וכו', ע"ש.

וכן הוא בתוס' ע"ז (דף נ:.) ד"ה ומשקיין דמלאכות חרישה וזריעה אסורת מן התורה. וכן הוא בפרש"י ר"ה (דף ב.) ד"ה לשמיטין וליובלות, משנכנס תשרי אסור לחרוש ולזרוע מן התורה, ע"ש. וכן מבואר בר"ש (פ"ב מ"ב ומ"ו).

ה. וכן נראה בדברי הרמב"ם הל' שמיטה (פ"א ה"א) שפסק דמצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבת. וכן הוא בספר המצוות (עשה קלה) היא שצונו לשבות מעבודת הארץ בשנה שביעית והוא אומרו יתעלה בחריש ובקציר תשבות וכבר נכפל זה הציווי פעמים וכו' ואמר גם כן ושבתה הארץ וכו', ע"ש.

וכן דקדק השעה"מ מדברי הרמב"ם, דאע"ג דקי"ל דחורש בשביעית אינו לוקה היינו דוקא לענין מלקות אבל עובר הוא בעשה שהרי כתיב ושבתה הארץ וכתוב בחריש ובקציר תשבות.

וכן הוא בספר החינוך (מ' קיב), לבטל עבודת הארץ בשנה השביעית, שנאמר (שמות לד, כא) בחריש ובקציר תשבות, ובא הפירוש שעל שנה השביעית נאמר, שנצטוונו שלא לעסוק בה כלל בעבודת הארץ וכו', ע"ש. וכן הוא שם (מ' פד), ע"ש.

וכן כתב המאירי (מו"ק דף ג.), דאף על פי שכל עבודת קרקע נאסרה בשביעית אינו לוקה אלא על ארבעה דברים שתיים מהם אבות ושתיים מהם תולדות והם הזריעה והזמירה שהיא תולדתה והקצירה והבצירה שהיא תולדתה אבל שאר המלאכות לא נתפרשו מן התורה ואינו לוקה עליהן אבל מכין אותן מכות מדרות וכו'. אף על פי שביארנו שהחרישה אינו לוקה עליה בשביעית מ"מ איסור עשה מן התורה יש בה כדכתי' בחריש ובקציר תשבות ואף על פי שהוא נאמר בשבת בסוגיא זו פירשנוהו על השביעית וכו', ע"ש.

ועי' גליון הש"ס על הירושלמי פ"ב דשביעית (דף ג:) דהוא גמ' ערוכה בירושלמי פ"ח דכלאים מחלוקת דרבי יוסי סבר דבשאר עבודות אין אפילו עשה ורבי ירמיה ס"ל דאיסור עשה איכא ובסוגיא שם משמע דקיי"ל כרבי ירמיה דעובר בעשה, ע"ש.

ו. ולפלא על התיו"ט (פ"ב מ"ב) שכתב בדעת הרמב"ם דחרישה אינה אסורה אלא מדברי סופרים, וכן הוא במשנה ראשונה (פ"א מ"א). ונראה דקדקו כן מדברי הרמב"ם (פ"א ה"ב-ד) שהזכרנו.

וכבר העיר התוס' הגרעק"א (אות יב) על התויו"ט מדברי הרמב"ם (פ"א ה"א). ובאמת כבר תמה הפר"ח בס' מים חיים על דברי הרמב"ם שם דבה"א משמע דחרישה אסורה מן התורה, ואילו בה"ד מבואר דאין לוקין עליו אלא מדברי סופרים, משמע דאינו אלא מדרבנן.

ז. וע"ע במראה פנים על הירושלמי (פ"א ה"א) ד"ה עד אימתי חורשין בשדה האילן ערב שביעית, שהזכיר מה שכתב הוא עצמו בפ"ז דסנהדרין בד"ה כלל בעשה ופרט בל"ת דמשמע מדברי הרמב"ם במ"ש שם בהלכה ד' דעל שאר עבודת הארץ מכין אותו מכת מרדות, א"כ מדבריהם לגמרי הוא ואפ"ל עשה אין בו וכו' יוסי בהאי תלמודא שם וכן בפ"ח דכלאים, וכן נראה עוד מדברי הרמב"ם במ"ש שם בהלכה י' ומפני מה התירו כל אלה וכו' והואיל ואיסור כל הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שבארנו וא"כ שאר עבודת הארץ חוץ מאותן ארבעה והן הזריעה והקצירה והזמירה והבצירה מדבריהם לגמרי הן, אבל מ"מ כי דייקנן אשכחן דמוכח מדבריו דפסק כר' ירמיה שם דעל שאר עבודת הארץ עובר הוא בעשה שהרי בריש פ"א שם כתב בזה הלשון מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת אילן בשנה שביעית שנא' ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות וכו', ע"ש מה שהאריך ליישב כל דברי הרמב"ם.

וביאר שם המראה פנים דמה שכתב הרמב"ם (בה"י) שאין אסור מן התורה אלא אותן שתי אבות ושתי תולדות שלהם, היינו שאין איסור לאו (ללקות עליהם) מן התורה כי אם מדבריהם (פ"ל מכת מרדות), אבל עשה דושבתה הארץ מיהת איכא על החרישה וכיוצא בה שהן מעבודות הארץ ותיקונה, ולאפוקי דברים שאינן לתקון עבודת הארץ או האילנות אלא שלא יפסדו והן הדברים דחשיב הרמב"ם מהל' ז' ואילך, יע"ש.

וע"ע במהר"י קורקוס (פ"א סוף ה"א), שראה מי שהקשה בזה וז"ל, ותמיה לי טובא אמאי אצטריכא הלכתא לחרישה דלא אסירא אפילו בשנה שביעית מדאורייתא כדאמרין לעיל והיכי מחמירין בתוספת שביעית בזקנה טפי משביעית גופה, ולא תירץ כלום. ואילו עיין בפסוק זה שכתב כאן רבינו ז"ל לא הוה תמיה וכו', ע"ש.

ת. והנה הקשה הטעם המלך (על השעה"מ הל' שמיטה פ"א ה"א) על הרמב"ם שם שהזכיר פסוק זה דבחריש ובקציר תשבות דהא לרבי ישמעאל איירי פסוק זה בשבת בראשית ולא בשביעית, וע"ש שלא ראה מימיו מי שירגיש בזה.

אולם כבר הקדימו הגרעק"א בתוספותיו למשניות מס' שביעית (פ"ב מ"ב אות י"ב) והשאיר קושיא זו בצ"ע. גם המראה פנים על הירושלמי (פ"א ה"א) הרגיש בקושיא זו, וכתב דמה שהביא הרמב"ם (ה"א) הפסוק דבחריש ובקציר תשבות דכתיב גבי שבת, היינו ללמוד ממנו דכמו שבשביעית שבת כל העבודות בכלל, כך ושבתה דכתיב גבי שביעית כולל כל עבודות, ע"ש.

ונראה דזה כוונת השעה"מ שם שכתב, דאע"ג דקי"ל דחורש בשביעית אינו לוקה היינו דוקא לענין מלקות אבל עובר הוא בעשה שהרי כתיב ושבתה הארץ וכתב בחריש ובקציר תשבות, ואפילו לרבי ישמעאל דדריש ליה לענין שבת ולומר מה חריש רשות כו' מ"מ שביתת הארץ מחרישה משתמע נמי, ע"ש.

וכן כתב המהר"י קורקוס לחד תירוצא דגם ר' ישמעאל מודה דבחריש לאסור חרישה דבשביעית הוא דאתא דבהא לא פליג כאשר כתבתי וייתורא דבקציר לחוד הוא דדריש ר' ישמעאל לקצירת העומר שדוחה שבת דכיון דקציר מיותר סמכינן לה לחריש כדדריש מה חריש רשות וכו' וא"ת ודלמא כוליה להכי הוא דאתא וחרשה בשביעית לר' ישמעאל אין כאן וי"ל דכיון דכתיב תשבות תרי זימני דרשינן בחריש תשבות לאסור נמי חרישה

בשבתה אחרת דהיינו שביעית ובקציר תשבות להשוותה לבחריש דאי כוליה בשבת בראשית מיירי תשבות תרי זימני למה לי.

ואפשר עוד לומר דאף אם נאמר דלרבי ישמעאל כוליה קרא בשבת בראשית מיירי לא קי"ל בהא כוותיה דעד כאן לא דחינו דלרבי עקיבא אלא במאי דקאמר דשני פרקים הוה מן התורה אבל במאי דקאמר דקרא לא מיירי בשבת בראשית דלא אצטריך נקטינו כוותיה וא"כ מלת בחריש לחרישה בשביעית ובקציר לעבור עליו בעשה אחר כאשר באו כמה אזהרות כפולות בענין שביעית יום טוב ושביעית שבת א"ל דאתא לשום דרשא אחרינא וקציר העומר דדוחה שבת ילפינו לה מקרא אחרינא וכדאיתא במנחות ס"פ רבי ישמעאל. גם רבינו ז"ל כתב פ"ז מהלכות תמידין ומוספין שהטעם הוא מפני שזמנו קבוע וכל דבר שזמנו קבוע דוחה את השבת וכיון דקי"ל הלכה כרבי עקיבא מחבירו ראוי לקיים דבריו בכל מה שנוכל.

ועי' בביאור ההלכה (פ"א ה"א) ד"ה שנא' ושביתה הארץ, שהביא מה שתיריך הפאת השולחן, דרבנו סמך על היר' דס"ל דלר' ישמעאל קאי על שביעית דקציר העומר דוחה שביעית דאמר בירו' פ"ק דשביעית ר"י כדעתיה דאמר אין העומר בא מסוריא ומבואר בהדיא דלהירו' קאי על שביעית ולכן קאמר דר"י כדעתיה דא"א להביא מסוריא לכן קצירתו דוחה שביעית וכ"ה בהדיא בפ"י הר"י בן מ"צ דקאי אשביעית והביא הירו' הזה. ובאמת בגמ' דידן אין מבואר בהדיא דקאי אשבת רק בסוגיא דמנחות (עב): דמבואר דלר' ישמעאל קצירת עומר דוחה שבת, וי"ל להגמ' מדמה שביעית ושבת להדדי או דס"ל דאתרוייהו קאי ועי' בפה"ש שהאריך בזה אך לפ"ז יהי' החורש בשביעית עובר בעשה דבחריש ובקציר תשבות וכו', ע"ש.

וכן הוא להדיא בפ"י הר"י במלכ"צ (מ"ד), דרבי ישמעאל אומר בשנת השביעית הכתוב מדבר ואיצטריך לומר לך מה חריש רשות, פי' אם רצה חורש ואם לאו אינו חורש מאותו תשבות, אף קציר מאותו קציר תשבות מקציר דרשות יצא קציר העומר שהוא חובה וקצרו אתה בשביעית, רבי ישמעאל כדעתיה דאמר אין העומר בא מסוריא, ע"ש. וכן הוא בפ"י רב נתן אב הישיבה (פ"א מ"ד).

ט. אולם עי' מהר"י קורקוס שסיים שם, כל זה כתבתי לרווחא דמלתא שיהא לשון רבינו בדוקא ואלביא דהלכתא, ומ"מ כבר כתבתי פעמים רבות שאין רבינו מדקדק בראיות ובדרשות הפסוקים ואעפ"י שנדחית הראיה כותב אותה רבינו כיון שהדין דין אמת מסמיך אותו רבינו ז"ל על הפסוק היותר מבואר, ומ"מ הדבר מוכרח שדעת רבינו לאסור החרישה בשביעית מן התורה או משום דאתאי הלכתא וגלי לן דבכלל ושביתה הארץ הויא או מקרא דבחריש ובקציר וכדעת ר' עקיבא בזה.

גם התפא"י (בועז פ"ב אות ב) כתב ליישב מה שתמה רעק"א על דברי התויו"ט דלדעת הרמב"ם חרישה בשביעית מדברי סופרים, והאריך להוכיח דחרישה בשביעית אינה אסורה מן התורה מקרא דבחריש ובקציר תשבות אלא מהלכה למשה מסיני, והא דנקטה הגמ' מו"ק (דף ד.) דתוספת שביעית מקרא דבחריש ובקציר אינו אלא אסמכתא, וכן משמע בירושלמי (פ"א ה"א), וגם הרמב"ם שהזכיר פסוק זה (בהל' א) אינו אלא אסמכתא וידוע שכך דרכו של הרמב"ם לכתוב לרוב שנאמר אע"ג שאינו רק אסמכתא (והביא כמה דוגמאות).

וע"ש בתפא"י דגם התוס' יו"ט שכתב דהוא מדברי סופרים התכוון לומר דהוא מן התורה רק שאינו מפורש בתורה וזה נקרא דברי סופרים, כמו שכתב הכס"מ ריש אישות [וע"ע יכן פ"ב אות י].

וכן כתב הפר"ח בספר מים חיים שם דמלקות ליכא אבל איסורא דאורייתא איכא, כדמוכח מהלל"מ.

וע"י בציון ההלכה (אות ט) דכן כתב החזו"א שביעית (סי' יז סק"ב) דאף על גב דקי"ל כמאן דמוקי האי קרא לענין שבת למילף מינה דקצירת העומר דוחה שבת ולא כמ"ד דמוקי לה בשביעית מ"מ לא חש רבנו להביא פסוק זה כיון שאין נ"מ להלכה.

י. ומכל זה נראה דעת הרמב"ם ושאר פוסקים דחרישה אסורה בשביעית מן התורה. וכן כתב הדרך אמונה (ס"ק ו) דחרישה אסורה מדאורייתא מהלכה למשה מסיני כדלקמן פ"ג ה"ה אלא שאין לוקין עליה שאין בה לאו, ע"ש. [וע"ע דרך אמונה שם ס"ק י כג ופז]

וע"י מהר"י קורקוס (פ"א ה"י) שהעיר על דברי הרמב"ם שם שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם וכו'. לשון זה נראה שסותר מה שכתבתי למעלה שחרישה אסורה מן התורה שהרי כתב כאן שאין אסור מן התורה אלא אלו לבד, וצ"ל שלפי שאלו המלאכות שהזכיר לגדל הפירות הם ואם יש לאוסרם משום זורע או משום זומר הוא שיש לאוסרם דדמו להו לכך כתב שאין אסור מן התורה אלא אבות ותולדות הכתובים בתורה אבל תולדות אחרים לא גם לא אבות אחרים, ומיהו חרישה בשדה אילן שהיא לאילנות או בשדה לבן כיון דאתאי הלכתא לתוספת בה נאסרה אלא דלא שייכא הכא וכו', ע"ש.

יא. ובמה שכתב הרמב"ם (פ"א ה"ד), דהחורש לצורך הקרקע וכו' מכין אותו מכת מרדות מדבריהן, כתב המהר"י קורקוס, דשני מיני חרישות הם החורש לצורך האילנות כדי שיגדלו וכאשר יתבאר זו היא החרישה שאסורה מן התורה כאשר נתבאר אבל החרישה שאינה לצורך האילנות אלא לצורך הקרקע פ"י שלא יפסד ויתקלקל הקרקע אינה אסורה מן התורה והרי היא כחופר בעלמא או מסקל שאינם אסורות מן התורה וזהו שכתב החורש לצורך הקרקע וכו' נראה שיש שם חרישה אחרת שאינה לצורך הקרקע שהיא אסורה מן התורה והיא אשר בא עליה הלכה למשה מסיני דעשר נטיעות ויתבאר דבר זה פ"ג בע"ה, ע"ש. [וע"ע מהר"י קורקוס פ"ג ה"ט]

ומשמע מדבריו דחרישה שלצורך הקרקע קילא טפי. ולעומת זאת ראיתי באוצר התשובות לה"ר דוד אביטן שליט"א שהביא דברי היד רמ"ה (ב"ב כו: אות קיד), שלא התירו בתוספת שביעית בזמן הזה אלא לחרוש שדא אילן לצורך האילנות ובשדה לבן לצורך המקשאות והמדלעות שבו כדי שלא יפסדו, וצורך ערב שביעית הוא, אבל חרישה שלצורך הקרקע עצמה לא דודאי לצורך שביעית קעביד וכו', והובאו דבריו בספר אין אהרן (מע' ש אות כז), וכתב שהוא דבר חדש. גם הגרא"ד רוזנטל בכרם ציון (פ"א עמ' ו-ז), כתב שדבריו הם לכאורה נגד סוגיות הגמרא שקבעה דההלכה לא נאמרה אלא לזמן המקדש, ע"ש. וראה עוד בספר תורת שביעית (הל' א עמ' ד) שכתב לבאר דברי הר"י מיגאש בב"ב שם דלא כהרמ"ה. וע"ע בספר תורת זרעים (פ"א ה"ה).

יב. תשובת הרדב"ז

וע"ע בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' קצו), (אלף תק"ס) שהאריך להבחין בין סוגי החרישות וז"ל, שאלת ממני אודיעך דעתי במה שכתב הרמב"ם ז"ל פרק א' מהל' שמיטה ויובל וז"ל מ"ע לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושביתה הארץ שבת ליי בחריש ובקציר תשבות ע"כ. משמע דאיכא מצות עשה מיהת בחרישה בשביעית והוא ז"ל כתב באותו פרק אין אסור מן התורה אלא אותם שני אבות ושתי תולדות היינו זריעה ותולדתה שהיא זמירה קצירה ותולדתה שהיא בצירה:

תשובה הנכון בדברי הרב ז"ל דשלשה מיני חרישה יש חרישה לתקן את הקרקע לא נאסרה מן התורה כלל וזו היא שכתב הרב ז"ל באותו פרק כיצד החורש או החופר לצורך הקרקע

וכ' ב' חרישה לחפות את הזרעים וזו זריעה ממש היא והשתא נימא דזריעה וקצירה תרווייהו כתיב בעשה ולא תעשה שנאמר בחריש ובקציר תשבות והיינו עשה ובלא תעשה שנאמר שדך לא תזרע את ספיח קצירך לא תקצור. עוד יש חרישה שלישית שהיא לגדל האילנות שהיא בכלל זריעה כמו שהזמירה היא תולדה דזריעה שהיא לגדל האילן ולהצמיחו כן החרישה לצורך האילנות הוי בכלל זריעה שע"י חרישה זו גדל האילן כמו שע"י חרישה מגדל הזרע והוי בכלל זריעה נמצאת למד דחרישת האילנות בשביעית אסורה מן התורה ולכן דקדק הרב ז"ל בלשונו החופר או החורש לצורך הקרקע דוקא לצורך הקרקע הוי איסורו מדרבנן אבל לצורך הזרעים או לצורך האילנות הוי איסורו מן התורה. והשתא אתיא הלכתא למשה מסיני דעשר נטיעות חורשין כל בית סאה בשבילן עד ערב שביעית ודוקא בנטיעות שהם נוחות להתקלקל אבל בזקנות אסור שלשים יום קודם שביעית משום תוספת שביעית וגם זה מכלל הלכה למשה מסיני וטעמא דמלתא דקב"ה חס על ממונם של ישראל ואם לא יחרשו כל בית סאה בשביל עשר נטיעות עד ערב שביעית יתייבשו ויפסדו אבל זקנות יש להם כח ולא יפסדו אפ"ל שלא יחרשו להם כל השדה שלשים יום קודם ר"ה ודי להם שיחרוש תחתיהן וחוצה להם כמלא אורה וסל. ודוקא בתוספת שביעית אבל בשביעית עצמה אסור כדתנן ואין עושין עוגיות לגפנים ואמרינן עלה והנ"מ חדתי אבל עתיקי שרי ולא גמירי הלכתא אלא בזמן שב"ה קיים אבל בזמן שאין ב"ה קיים הכל מותר עד ערב שביעית וכיון דאיכא איסור תורה בחרישה לצורך האילנות תו ליכא לאקשויי מה שהקשו היכי מחמירנן בתוספת שביעית טפי משביעית וכ', ע"ש.

ועי' ציון ההלכה (אות טז) שיישב, דאף על גב דכתב הרמב"ם בסמוך (ה"ד) החורש לוקה מכת מרדות ואין דרך רבנו לכתוב מכת מרדות על איסור דאורייתא כמו שביארנו בה"ל בפ"ב ממע"ש ה"ו [וכן קשה על נוטע], שאני הכא שהיה תקנה דרבנן על כל התולדות שלוקה מכת מרדות ולא יצאו אלו מהכלל כיון שאין בהן מלקות מדאורייתא:

יג. אולם בעיקר דין חרישה בשביעית, ראיתי לרב שע"ה מ"מ (ריש הל' שמיטה) שהביא דברי הרמב"ן בחידושיו למכות (דף כא:): דאיכא דאמר בריש מסכת משקין (מו"ק ג.) דחורש בשביעית אינו לוקה ומדרבנן הוא, ע"ש. ותמה עליו השעה"מ דבגמ' שם (דף ג.) מבואר דלכו"ע איסור עשה מיהא איכא, וכתב דאולי מה שאמר הרמב"ן דמדרבנן הוא, לענין מלקות הוא דקאמר דמדרבנן הוא דלוקה מכת מרדות (אבל הודה בסוף דאין זה משמעות דבריו כלל), ע"ש.

וכבר הבאנו בהערה לעיל דכן למד המב"ט בקרית ספר (פ"ג) דלדעת הרמב"ם חרישה אינה אסורה אלא מדרבנן. וכן דעת ההמהר"י קורקוס (פ"ג הי"א) והמשנה ראשונה (פ"א מ"א ופ"ב מ"ב ומ"ו) בדעת הרמב"ם דחרישה אינה אלא מדרבנן, וכן נראה בפשיטות דעת התניו"ט, כמו שהבין בדבריו רעק"א.

יד. תשובת ר"א בן הרמב"ם

והנה אחרי כתבי את כל זאת להביא דברי המפרשים ליישב דברי הרמב"ם (פ"א ה"א) שהזכיר קרא דבחריש ובקציר תשבות לענין שביעית מצאתי מרגינתא טבא, תשובת ר"א בן הרמב"ם בענין זה בספרו שו"ת מעשה ניסים (ס"ו ט), ואמרת לא אמנע טוב מההולכים בתמים, ולכן מפאת יקר תפארתה העתקתי חלק ממנה הנוגע לענייננו, וז"ל.

שאלה עוד קשה לי מה שמנה (בסה"מ מ"ע קל"ה) ממה שמויחד בשביעית מן המצות מאמר הכתוב (שמות לד, כא) בחריש ובקציר תשבות. אמנם כאשר התבוננו בדברי חז"ל באותו הפסוק נראה שלש מחלוקת בדבר רבי עקיבא ור' ישמעאל ור' נתן. דתניא בריש גמ' דמועד קטן (דף ג:) בחריש ובקציר תשבות ר' עקיבא אומר, אינו צריך לומר חריש של

שביעית וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר (ויקרא כה, ד) שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, אלא בחריש של ערב שביעית שנכנס לשביעית וכו', ור' ישמעאל אומר, מה חריש רשות אף קציר רשות, יצא קציר העומר שהוא מצוה. ובפרק כלל גדול (דף ע.ג.) אומר ר' נתן, יכול עשאו כולו בהעלם אחד לא יהא חייב אלא אחת, ת"ל בחריש ובקציר וכו'. וזה רבי ישמעאל ורבי נתן סברי כי כתיב קרא בשבת כתיב, ואפילו רבי עקיבא לא דרשיה אלא לחריש של ערב שביעית, וקציר של מוצאי שביעית, ויסבור כי שביעית עצמה בל"ת לבד, ואפילו הכי לא קימא לן כותיה, אלא כדמסיק רב אשי (מו"ק דף ד.ג.), רבן גמליאל ובית דינו סברי לה כר' ישמעאל, דאמר' הילכ' גמירי לה וכו'.

התשובה אין ספק כי הוא מחלוקת תנאים בבאור למאמרו ית' בחריש ובקציר תשבות, אם הוא מורה על שבת כמו שיורה על זה המשך הכתוב, או על שביעית, כאשר יורה הכרח הענין מפנים יותר גלויים ויותר חזקים, כי אין איסור שבת מיוחדת לעבודת השדה זולת שאר המלאכות, ואם יסבור כי נאמר זאת בשבת יצאו לך הפנים כאשר זכרת, אך פשוטו של מקרא לא יחליט זה, וגם לא באה הקבלה על זה, מפני שאם היה להם קבלה בזה לא היה להם מחלוקת בזה. אמנם ההכרעה בדברי חכמים ז"ל יורה על שביעית אינו ממה שנזכר בגמרא משקין בלבד, אך ממה שנזכר במכלתא, כי שם נתבאר, כי ר' יהודה ור' שמעון סוברים גם כן, כי הכתוב הזה נאמר בשביעית, ואמרו ר' יהודה אומר בחריש ובקציר תשבות, חריש שקצירו אסור זה חריש של ערב שביעית, וקציר שחרישו אסור זה קציר של מוצאי שביעית, ור' שמעון אומר שבות מן החריש בשעת קציר, ושבות מן הקציר בשעת חריש עד כי מכח זה אצל חז"ל עשוה שורש. ואמרו במכלתא גם כן, לפי שהוא אומר בחריש ובקציר תשבות וכו', אין לי אלא ששבות מערב שביעית לשביעית מערב שבת לשבת מנין ודין הוא וכו', ועל כן סמך ז"ל על סברת מי שעשה הכתוב הזה בשביעית. ואף כי הכתוב הזה לפי מי שסוברו שהוא מדובק לשביעית ידרשהו לערב שביעית ומוצאי שביעית, אין זה בעבור כי הכתוב לא דבר משביעית עצמו, כי בכמו זה יאמר באמת לגודל הזרות ורוב התמיהה יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא, אבל באמיתת הענין, האומרו כיון בו ערב שביעית וכל שכן וקל וחומר שביעית עצמה. ואף כי חיצוניות גמרא משקין יסתור זה, באמרה (מו"ק דף ג.) אינו צריך לומר חריש של שביעית וכו', ובאמת הוא קל וחומר כאשר אמרנו. ועל כל פנים אין עדות ז"ל בזו המצוה מהכתוב בחריש ובקציר תשבות לבד, ואשר לא בא בו מחלוקת, ואין הוא ז"ל אשר יעלם ממנו כי אפשר להקשות עליו, ועל כן אמר (סה"מ מ"ע קלה) וכבר נכפל זה פעמים ואמר (ויקרא כה, ד) שנת שבתון יהיה לארץ וכו', ע"ש.

אולם עדיין לדבריו לא מיושב מה שפסק הרמב"ם (פ"ג ה"א) כרבי ישמעאל דתוספתא שביעית מהלכתא למשה מסיני, ולא מקרא דבחריש ובקציר תשבות וכדעת התנאים רבי עקיבא ורבי יהודה ורבי ישמעון.

דיני דייר בבנין שבגינתו המשותפת נעשות עבודות האסורות בשמיטה

הקדמה:

שאלות רבות מועלות על ידי שומרי שמיטה שגרים בבית מגורים משותף עם אנשים שאינם שומרי שביעית, כיצד ינהגו בשמיטה כשנעשות עבודות האסורות בגינה המשותפת, או אפילו בעציצים המשותפים בבנין. כמו כן יש לדעת כיצד לנהוג לגבי תשלומי ועד הבית בכלל, ובפרט לגבי תשלומים נפרדים שהם נדרשים עבור תחזוקת הגינה ועבודות גינון שונות.

בודאי שהדרך הנכונה לפתור בעיות מעין אלו, היא להסביר בדרכי נועם שיש אפשרות להחזיק גינות נוי ביופיים ובצורתם אף בשנת השמיטה באופנים המותרים, ניתן לשתול פרחים רב שנתיים קודם השמיטה, וכן לשאר בעיות אפשר למצוא פתרונות חליפיים על פי ההלכה. אולם עיקר דברינו להלן במקרים שבהם אין לדייר אפשרות למנוע את העבודות הנעשות.

א. בחיוב להפקיר כשדחו נעבדת באיסור

מי שגר בבית משותף שבו גרים גם אנשים שאינם שומרי שמיטה, והם עובדים עבודות אסורות בגינה המשותפת, דעת רוב הפוסקים שיפקיר לפני שנת השמיטה את חלקו בגינה המשותפת [וגם אשתו תפקיר אם גם היא בעלת חלק בנכס המשותף]. כך כ' בילקוט יוסף בשם אביו הגדול זצוק"ל [ולהלן הרחבנו בדבריו], וכך הובא בשם הגר"ש אלישיב זצוק"ל, וכ"כ בשם יבדל"א הגר"ש הלוי וואזנר שליט"א (בקובץ מבית לוי ח"ה עמ' נא), בחוט שני (שביעית עמ' מז), ובדרך אמונה (הל' שמיטה ויובל פ"א סק"ט). אמנם בס' אור לציון (שביעית תשובות פ"א סי' טז) סובר שאין צריך להפקיר את חלקו, וכפי שיתבאר להלן.

הטעם שיש להפקיר את חלקו בחלק המשותף בנוי ממספר הנחות. האחת, ששונה איסור שמיטה שבו האיסור נאמר לא רק על האדם שישבות ממלאכת הקרקע, אלא שיש גם איסור שתיעשה בקרקע של היהודי עבודה אסורה. ההנחה הנוספת היא שאיסור זה קיים אפילו כשהעבודה נעשית שלא ברצונו ושלא בשליחותו, ועל ידי שיפקיר את חלקו ימנע מאיסור זה. ונבאר את הדברים להלן.

הנה מלבד הלאוין שנאמרו בתורה על ארבע העבודות האסורות, נאמרה גם מצות עשה "ושבתה הארץ שבת לה". גדר האיסור בלאוין הוא לאדם שנאסרו עליו מלאכות אלו, אולם לגבי העשה יש מחלוקת האם הציווי הוא על האדם שישבות ממלאכות הנ"ל, ולפי זה גדר העשה כגדרי הלאוין, או שבעשה הורחב הציווי שעל הארץ לשבות ממלאכתה [בהגדרת צד זה נבאר להלן בעזרה"ת], ולפי זה יתכן שאפילו אם האדם אינו עושה את המלאכה, אלא שנעשית ע"י גוי או מאליה, וכדומה, יעבור הבעלים על האיסור מאחר שהעבודה נעשתה בשדהו.

הרמב"ם בהל' שמיטה ויובל פ"א ה"א כ': מצות עשה לשבות בשנה השביעית מעבודת הארץ ועבודת האילנות, שנאמר "ושבתה הארץ שבת לה", ונאמר "בחריש ובקציר תשבות". וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה, וכו'. מבואר בדבריו שגם המצוה היא על האדם שישבות, וכעין הלאו. וכעין זה כ' בספר המצוות בעשין קלה, וכ"כ החינוך מצוה קיב [אמנם בס' המצוות ובחינוך כתבו שהעשה הוא "בחריש ובקציר תשבות", ומשמעות עשה זה היא ודאי ציווי על האדם לשבות. וכבר הקשו האחרונים מ"ט לא כ' את הפסוק "ושבתה"']. אולם ברמב"ם בפרטי המצוות שבתחילת הל' שמיטה ויובל במצוה הראשונה כ' שהעשה הוא "שתשבות הארץ ממלאכתה בשביעית" [ואילו כשמונה את הלאוין כ' שם לשון שונה, "שלא יעבוד..."]. וכן מבואר בתוס' ר"א, בתוס' רי"ד ובריטב"א (בע"ז טו ע"ב), וכן במהרש"ל ובמהר"ם (על הגמ' בב"מ צ"ז ע"א), וכן במנ"ח (מצוה קיב ס"ק ב-ג) שלמדו בפשיטות שהציווי לאדם הוא שקרקעו תשבות, ועל כן יעבור על המצוה גם כשגוי שלוחו עובד, וכן המשכיר שדהו בשמיטה, עובר המשכיר על העשה, אף שעל הלאו עובר רק העובד בפועל, ודינו דומה לדין שביית בהמתו בשבת, או לשביתת כלים אליבא דב"ש, שעובר גם כשמשכיר לגוי [ובמנ"ח לומד בפשיטות שכן היא דעת הרמב"ם והחינוך, וכ' ש"קצת צריך עיון שלא מצאנו ברמב"ם דין זה במפורש, אך ודאי הלכה היא ואין חולק"]. ובאור לציון [שביעית פ"א ה"א, וכן בשו"ת שם פ"א הלכה טז] כ' שהעיקר לדינא כדעת הרמב"ם שהמצוה היא על האדם, ובפרט ששמיטה בזה"ז דרבנן, ע"ש. אמנם ראה בילקוט יוסף שביעית מעמ' קטו שהרחיב בבירור ענין זה, ע"ש שכ' שנים עשר נפ"מ בנידון זה, וחולק על האור לציון, וסובר שגם במשמעות הרמב"ם לא מוכרח שהאיסור הוא על הגברא, וגם לדינא סובר שרוב הראשונים והאחרונים נוקטים שהאדם מצווה שהקרקע לא תיעבד [ע"ש שמביא דברי אחרונים רבים שכתבו כן], וממילא יש להחמיר. וכן מביא בשם אביו הגדול מרן זצוק"ל, ע"ש [אלא שכ' שבשביית בהמתו הסיבה שצריך להפקיר היא משום שהוא גרם שהשכיר לגוי, וכפי שנהריב בעז"ה להלן]. וכן עיין במעדני ארץ שביעית סי' יג בהרחבה, ובמנחת שלמה ח"א סי' נא סק"ד, שסובר שיש לחשוש לדעת הסוברים שהמצוה היא שהשדה לא תיעבד. וע"ע בכרם ציון בהל' שביעית פ"א ס"ד ופ"י ס"ד, ובשו"ת שבט הלוי ח"י סי' ה. וראה בכרם שלמה על הרמב"ם [שיצא בהוצאת המכון בשנת תשס"ח] פ"א ה"א (אות ח ואילך) שדן בראיה מהגמ' בע"ז טו ע"ב, ובדברי הראשונים שם. והביא את דברי החזו"א בשביעית (סי' כז סקכ"ה ד"ה ובזמן) שכ' שיש איסור עשה על ישראל כשגוי עובד, אולם בהמשך דבריו מביא שבתוס' בע"ז משמע שאין חיוב השביתה תלוי בבעלים אלא בעובד בה, וע"ש שהרחיב בזה.

ומ"מ אף שאנו נוקטים להחמיר שהגדרת העשה היא שהקרקע לא תיעבד, מ"מ אין הכרח לומר שאם אחר עובד בשדה שלא מדעת בעלים ושלא ברצונם שהבעלים עובר על האיסור, ואם אינו יכול למנוע זאת עליו להפקיר את חלקו בשדה, שהרי בפשטות כוונת המצוה אינה שאסור להיות בעלים על קרקע שנעבדת, אלא הגדרה היא שהבעלים מצווה לשמור שקרקעו לא תיעבד, אך אם היא נעבדת בעל כרחו או שלא מדעתו, אינו עובר על האיסור. ולפי זה היה צ"ל שאין כל חיוב להפקיר את חלקו בניגוד השותפים כאשר השותף עובד שלא מדעתו ושלא ברצונו.

אלא שהאחרונים שכתבו להפקיר למדו זאת מדין שביית בהמתו בשבת [שהגמ' בע"ז טו: דימתה דינים אלו זל"ז]. והנה השו"ע אורח חיים סי' רמו סעיף ג פסק: "אסור להשכיר או להשאיל בהמתו לעכו"ם כדי שיעשה בה מלאכה בשבת, שאדם מצווה על שביית בהמתו. ואם השאילה או השכירה לעכו"ם והתנה עמו להחזירה לו קודם השבת, ועיכבה בשבת, יפקירה בינו לבין עצמו קודם השבת, או יאמר בהמתי קנויה לעכו"ם, כדי שינצל

מאיסורא דאורייתא". הרי שאף שהגוי מעכב ומשתמש בבהמת ישראל שלא ברשותו, מ"מ על הישראל להפקיר את בהמתו כדי להינצל מהאיסור, וה"ה בשביעית כשעובדים בגינתו של אדם שלא ברצונו.

ולפי זה צריך לבאר שהגדרת מצות "ושבתה הארץ" היא שציוותה תורה ששדות ישראל ישבתו, ואם השדה נעבדת, מוטל על הבעלים לעשות מה שאפשר כדי שהשדה לא תהיה בבעלות ישראל. וכן בשביתת בהמתו הציווי הוא שבהמות ישראל ישבתו, ואם אינן שובתות מוטל על הבעלים לעשות שהבהמה לא תהיה בהמת ישראל.

אלא שהבנה זו היא מחודשת וקשה להבנה, שהרי בפשטות ציווי התורה הם ציוויים על האדם כיצד לנהוג, ואפילו אם המטרה היא שהארץ או הבהמה תשובות מ"מ הם ציוויים על האדם שלא יעשה מעשה שמחמתו ייגרם מצב שהאדמה לא תשובות בשביעית, ובהמתו לא תשובות בשבת. אך כשנעשה מעשה בעל כרחו קשה לומר שהטילה עליו התורה ציוויים נוספים. יתירה מכך, לא מצינו בשום מקום שאדם צריך מעיקר דין תורה להפקיר את רכושו מחמת דבר שנעשה בעל כרחו, וגם כאן, כיצד יתכן שחייבוהו להפקיר את שדותיו ובהמותיו מחמת מי שעושה ברכושו שלא כדין [ובנוסף יש לדון שעל מצות עשה אסור לבזבז יותר מחומש מנכסיו, וא"כ כאן החיוב להפקיר את שדהו יכול להיות יותר מחומש. ויש מקום להאריך בנושא זה, ואין כאן מקומו]. עוד יש להוסיף ולהעיר דא"כ לא שבקת חיי, שהרי יש לחשוש לרשעים שיודעים את הדין שיעבדו עבודה האסורה מדאורייתא, או ישלחו שליח גוי לעשות כן, והם יודעים שבעל השדה יפקיר מיד את שדהו כדי לא לעבור איסור, והם עצמם יזכו בשדה בשביעית. ואף שיש הסוברים שא"א ליזכות בהפקר זה לאחר שביעית, מ"מ בשביעית עצמה אפשר ליזכות בשדה ככל הפקר [כפי שכ' במפורש הריב"ש המובא להלן, וכפי שמוכח מדברי הרא"ש המובאים בריב"ש, וכן מוכח בשו"ע המובא לעיל שלכן כ' שיפקיר בינו לבין עצמו. ואף שהרמ"א חולק וסובר שלא תועיל זכיה מהפקר זה, מ"מ כבר כ' במשנ"ב שם שכוונתו שא"א ליזכות בבהמה אחר השבת, אבל בשבת עצמה בודאי שאפשר ליזכות. וראה להלן].

והנה המקור לדינו של השו"ע הנ"ל הוא בשו"ת ריב"ש סי' כה שדן לפי מסקנת הגמ' שאסור להשאיל או להשכיר לגוי בהמה משום שביתת בהמתו, האם האיסור להשכיר הוא רק בסוף השבוע או אף בתחילת השבוע, וכתב שהאיסור הוא אף בתחילת השבוע. ומביא גם את דברי הרא"ש שכ' שאין להשכיר ולסמוך על כך שיפקירנה בינו לבין עצמו [דאינו יכול להפקיר בפני שלושה שמא יזכו בזה. וראה להלן]. ומ"מ מביא מדברי רבו רבי חסדאי שיכול להשכיר ולהתנות עם הגוי שישב לו לפני שבת, ויכול לסמוך עליו בזה. ובסוף דבריו כ' שאם התנה עמו שיחזיר לו בערב שבת, והגוי מעכב, טוב שיפקירנה בינו לבין עצמו כדי שינצל מאיסורא דאורייתא [ומפרש שבפני שלושה לא יפקיר, אף שמדרבנן כך צריך להפקיר, משום שהם או הנכרי יזכו בזה]. הנה גם הריב"ש לא כ' אלא טוב, ולא כתב שחייבים להפקיר, ואף שהמשיך וכתב כדי שינצל מאיסורא דאורייתא, מ"מ נראה מדבריו שאין זה חיוב גמור.

ואמנם יש שביארו שמש"כ הריב"ש שיש לו להפקיר הוא משום שהישראל גרם לכך בעצמו, שלא היה צריך להשכיר לגוי בתחילת השבוע, וכפי שכ' שם בתשובה. ואף שהתנה עם הגוי להשיב לפני שבת, מ"מ לא היה צריך להאמין לו בזה, שא"א להאמין לגוי שישב, "אשר פיהם דיבר שווא", וע"כ נמצא שהוא גרם לעבודה בבהמה, ומשום כך כתב הריב"ש שטוב שיפקיר. עכ"ד. ואמנם הרואה את תשובת הריב"ש בפנים יראה שמביא את דברי רבו רבי חסדאי שכ' שיש לו להאמין לגוי בזה, ולהשכיר לו בתחילת השבוע על דעת שיחזיר לו לפני שבת, ואעפ"כ המשיך וכתב שאם הגוי לא החזיר, טוב שיפקיר. הרי שאף שלכתחילה יכול להאמין לגוי, אעפ"כ עליו להפקיר אם הגוי לא החזיר. אמנם לענ"ד עדיין

אפשר מאד שזו כוונת הריב"ש, שאף שהביא את דברי רבו, מ"מ לא רצה להכריע למעשה לקולא בדאורייתא, וגם רבו לא דיבר אלא על ההנהגה אם יכול לסמוך על כך ששייב, אך אם לא השייב יתכן שסבר שמ"מ נחשב הדבר שנעשה איסור מחמתו, ולכן טוב שיפקיר [ועוד, שלעולם יש חשש שהמשכיר חושב שהגוי לא ישיב, ולא מאמין לו, ואעפ"כ סומך להשכירו משום רווח כספי וכדו', ובמקרה זה ודאי שהוא הגורם לעבודת בהמתו, ועליו להפקיר]. ומשום כך מובן שכ' הריב"ש שטוב שיפקיר, משום שגם אם לא מפקיר יתכן שאינו עובר על דאורייתא מאחר שהגוי עושה שלא ברצונו ושלא מדעתו, ועפ"י סברת רב חסדאי רבו של הריב"ש.

וגם בדברי הרמ"א באו"ח שם יתכן שאפשר לפרש כן, שבתחילה כ' שמותר להשכיר לגוי על דעת ששייב לפני שבת, ומ"מ בהמשך מסכים לדברי השו"ע שיש לו להפקיר אם הגוי לא החזיר לו, ולכאורה משמע שאפילו כשנעבד בעל כרחם של הבעלים צריך להפקיר. אולם אפשר שכוונתו שאף שלכתחילה מותר להשכיר על תנאי, מ"מ כשלא החזיר הגוי נחשב הדבר לעבודה מחמת הבעלים, ולכן עליו להפקיר. ולפי זה אין ראייה שיש להפקיר שדה או בהמה כשהיא נעבדת ע"י אחר שלא בגרמת הבעלים ושלא ברצונם.

אמנם, ראיתי בשם הכף החיים בסי' רמו סקנ"ט שכ' שנכרי אלם שלקח בהמה בעל כרחו של ישראל כדי לעשות בה מלאכה, ואין הבעלים יכול להתנות עמו שיחזירנה לו קודם השבת, על הבעלים להפקיר את הבהמה קודם השבת. ובסוף דבריו כ' דאע"ג דאנוס רחמנא פטריה, מ"מ כל מה שאפשר לתקן יתקן. הרי שלמד שבגוי אלם הוא בכלל איסור אלא שפטור משום אנוס, ודלא כמו שכתבנו לעיל שבמקרה כזה אין איסור כלל. אמנם משאר הראשונים והאחרונים דלהלן נראה שסוברים שכה"ג אין איסור.

והנה לכאורה מוכרחים אנו לחלק בסברות אלו ולומר שאין איסור כשגוי משתמש בבהמה שלא ברצון הבעלים, שהרי בשו"ע עצמו בסי' שה סכ"ג כ': "מותר למסור סוס או פרד או חמור לרועה אינו יהודי, ואף על פי שהאינו יהודי משתמש בהם בשבת אין בכך כלום, כיון דשלא מדעת ישראל הוא עושה, ואינו ממתין לשכירות ממנו. ואם רואהו משתמש בה בשבת מוחה בידו". ובביאור הגר"א, מובא בביה"ל שם, מבאר שאף אם יודע שעושה בה מלאכה אין לחוש לו אם המלאכה אינה לטובת ישראל, ומה שאסור כשרואהו הוא משום דמחזי כאילו ברצונו הוא עושה ועל דעתו. ומבאר שהאיסור אינו אלא כשעושה מדעת ישראל או ברצונו. ואמנם האחרונים מבארים שאסורה כל עבודה, ומש"כ השו"ע שאף שהגוי משתמש אין בכך כלום הכוונה היא שאנו לא חוששים שמא יעבוד הרועה בה, משום שמירתת [מפחד מהבעלים]. ולכאורה לפי דבריהם אסורה כל מלאכה. אמנם הגרש"ז אויערבך זצ"ל מבאר [בשמירת שבת כהלכתה, כמובא להלן] שגם לדבריהם האיסור הוא רק בעבודת בעלים או לצורכם וכדו', אלא שאם לא מירתת יהיה אסור למסור משום שעצם המסירה לרועה חשיב כמוסר לעבוד בה.

ובסייעתא דשמיא ראיתי שכבר כתבו מהאחרונים סברות הנ"ל לענין שביתת בהמתו. בשו"ת חת"ס (או"ח סי' סב מד"ה והנה חזו) כ' ששביתת בהמתו אינו עובר אלא על מלאכת ישראל, אבל מלאכת גוי ואין ישראל נהנה ממנה כלל לא נאסרה, וכ' שהם דברי אלוקים חיים, והביא ראיות לכך מרב האי גאון המובא בב"י, וכן מהרמב"ן והרשב"א ועוד. ובהמשך דבריו כ' "ובהמה נמי, כשאחד עושה עמה מלאכה שלא ברשות הבעלים, אין הבעלים עוברים אפילו בשוגג ואונס". וע"ש שהרחיב בשיטות הראשונים, וכ' במסקנתו שאין מחלוקת בזה. וראה גם מש"כ מהר"ם שיק או"ח סי' קיב על דבריו, ומסקנת הדברים שאין איסור בשביתת בהמתו אלא מדעתו או להנאתו ומרצונו של הבעלים.

גם בס' שמירת שבת כהלכתה פכ"ז סע' ג בהערה י מביא ששמע מהגרש"ז אויערבך זצ"ל "דנראה שרק אם רואה שהנכרי עובד בבהמתו, וכמבואר בב"י [ויש להוסיף גם כשמסר לו והשכיר לו וכדומה], אבל אם לא השכיר בהמתו לנכרי, ונודע לו שהנכרי עושה מלאכה בבהמתו, לגמרי שלא מדעתו, יתכן שאינו חייב לכת אל הנכרי ולמונעו מכך, הואיל ולא מסר לו כלל את הבהמה, כמבואר בס' שה סכ"ג בביה"ל [כמובא לעיל], ואפילו אם לא כהגר"א, רק כהטעם משום דמירתת, היינו משום דאי לאו הכי עצם המסירה לרועה חשיב כמוסר לעבוד בה". וכעין זה הבאנו להלן גם בשם החזו"א לענין גינות העיר הנעבדות בשביעית, וכמש"כ עפ"ז בחוט שני.

מכל הנ"ל מוכח להדיא שאין כל ציווי שביתת בהמתו כשנעבדת שלא ברצון הבעלים ולא בגרמתם, והוא אינו נהנה מכך, ולפי זה מה שכ' השו"ע שיש להפקיר כשגוי לא החזיר הוא משום שהוא גרם ונתן, או שהוא גם הנהנה מכך, כיון שקיבל שכר או טובת הנאה מהשוכר או השואל. ולפי זה, בודאי שכן צריך להיות הדין בשביתת קרקעו, שכשנעבדת שלא ברצונו אין צורך להפקיר. ולפי זה אם השכן שומר השמיטה אומר לשותפיו שאינם שומרים שאינו רוצה שיעבדו, ואין בכוחו לאסור עליהם, אינו עובר כל איסור בכך. אמנם האחרונים שכ' שמ"מ טוב להפקיר את חלקו לפני שביעית, הוא משום שחששו לעבודות קרקע הנעשות גם לתועלת ישראל, שאת זה דימו לשביתת בהמתו כשהשכיר לגוי. או שחששו שדעת הסוברים בס' שה דלא כהגר"א, אלא סוברים שלדעת השו"ע הרועה אסור בכל מלאכה [דלא כפשטות משמעות השו"ע], וסוברים שטעמם אינו מסברת הגרש"ז אויערבך, שנראה שנתן לו לכך, אלא סוברים שכל מלאכה בבהמה נאסרת, ודלא כמשמעות הראשונים והאחרונים כפי שביארם בחת"ס דלעיל, וע"כ צריך להפקיר מדינא. וצ"ע [או אולי אסרו משום מראית העין שנראה כשלוחו, ובפרט כשהוא רואה שעובדים שם, וכעין המבואר בגר"א בס' שה שם היכא שרואהו עובד בה שצריך למחות. וכעין סברות אלו כתבו האחרונים. וצ"ע]. ומ"מ כל זה הוא רק במלאכות הנעשות לטובת ישראל, אך אם יש מצב כלשהו שבו הזריעה או הזמירה אינה נעשית לטובת שומר השמיטה כלל, וניכר בזה שאין רצונו בזה, ובעל כרחו עושים כן, בודאי שאין חייב להפקיר, כמבואר לעיל.

ועל כן נראה שבוודאי נכון להפקיר את חלקו בגינה המשותפת כשהיא נעבדת בעבודות האסורות, אך מ"מ גם מי שהודיע לשכניו שאינו מסכים לעבודות בשביעית, ולא הפקיר את חלקו בקרקע, יש לו על מי לסמוך שלא עבר על איסור תורה. וכן כ' בילקוט יוסף שם בעמוד קלג-קלה בשם אביו מרן זצוק"ל, שמעיקר הדין אין צריך להפקיר אם אמר שאינו משלם עבור הגינות אלא להוצאות אחרות, מאחר שאינו עובר על העשה אם נעשה שלא מרצונו. ואינו דומה לשביתת בהמתו בשבת שהגוי לא החזיר בזמן, שכ' בשו"ע שצריך להפקיר, משום ששם הבהמה נמצאת מחמתו אצל גוי, ויודע שיתכן שהגוי לא יעמוד בדבריו ["אשר פיהם דיבר שוא"]. אמנם מ"מ הדרך הנכונה היא שיפקיר בפני שלשה [וע"ש שדן כיצד יועיל הפקר אם עדיין רשומה הדירה על שמו בטאבו, והרי דינא דמלכותא דינא, ע"ש].

ב. מצות שביתת הארץ בגינות עירוניות הנעבדות באיסור

ובספר חוט שני שביעית עמ' מח מביא בשם החזו"ן איש שאמר שתושבי העיר או מקום המגורים הינם שותפים בעיר, ועל כן אם העיריה או המועצה עושים בשביעית עבודות האסורות, עוברים הגרים שם בעשה הנ"ל [לדעת הסוברים שהציווי הוא שהקרקע לא תיעבד], ועל כן ביקש החזו"א מהממונה על הגינות בעיר שלא יעבדו בהם עבודות האסורות כלל. על פי זה נקט בחוט שני שמי שבידו לשכנע או לפעול שלא יעשו עבודות, עליו לעשות כן מחמת מצות ושבתה הארץ שהיא מצוה עליו [ולא רק מדין תוכחה]. אמנם מי שאינו יכול לפעול אינו צריך לעקור את מקום דירתו, שמאחר שאינם יכולים לפעול,

ואין להם שייכות לאיסור הנעשה שם אינם עוברים איסור לכו"ע. ומוסיף וכותב שמשום כך הם גם אינם צריכים להפקיר את חלקם המשותף בעיר, ואינו דומה לחצר השותפים שצריך להפקיר את חלקו לפי הנ"ל, "דשאני תושבי העיר שכיוון שאין להם אפשרות למחות חשיב אונס גמור, כיון שאינו יכול לעשות כלום, אבל בחצר השותפין אף שאין בידו למחות, מ"מ עצם זה שנכנס לשותפות עם אדם שאינו שומר דת ודין, הרי שיש לו שייכות במה שנעשה בחלקו בחצר, והוי כמו משכיר בהמתו לגוי שחייב להפקיר חלקו".

והדברים צ"ב, מדוע בחצר השותפין יש לו שייכות שנעשה בחלקו כיון שנכנס לשותפות, ומ"ש מתושבי העיר שלא נאמר שמאחר שנכנס לגור הרי שמשתתף עם בני העיר בנכסים, ויש לו שייכות. ועוד, מה הדמיון למשכיר בהמתו לגוי שהוא הביא את הגוי וגרם לאיסור?

ועל כן נראה לומר שכוונתו שהחייב להפקיר בחצר השותפים הוא במקום ששומר השמיטה הוא שהכניס את שותפו שאינו שומר דת ודין [או שנכנסו ביחד באופן ששומר השביעית היה גורם לקנין, כלומר שבלעדיו לא היה קונה השני], אבל אם קונה שומר השביעית את דירתו לא קשר לשותפו, דינו לכאורה כמו בני העיר שאינו צריך להפקיר.

ומ"מ גם בדבריו מבואר שכל שהפעולה היא באונס גמור, ואין לו שייכות לנעשה, אינו עובר לכו"ע על העשה הנזכר.

ג. אם צריך להפקיר בפני שלושה

הפוסקים המובאים לעיל שפסקו שצריך להפקיר הוסיפו שצריך להפקיר בפני שלושה. ואמנם בשו"ע לגבי שביתת בהמתו, שהוא מקור הדין בהפקר בשביעית הנ"ל, כתב שיפקירנה בינו לבין עצמו [כדי שלא ימשוך אחר את הבהמה ויזכה בה, כמבואר בשו"ת ריב"ש סי' כה, וכדמשמע ברמ"א שם]. וברמ"א בשם הטור כתב שיכול להפקיר בפני שלושה, ואעפ"כ אין אחר יכול לזכות בה, דודאי אין כוונתו אלא להפקיע ממנו איסור שבת. וכתב במשנה ברורה סי' רמו סקט"ו ש"טוב להיזהר לכתחילה להפקיר בפני שלושה אם אפשר". ויש שכתבו בשם הגרי"ש אלישיב זצוק"ל שכאן יש סיבה נוספת להצריך שלושה, מאחר ששמיטה אינה חמורה אצל אנשים, ובפרט במקרה זה, על כן יצטרכו שלושה כדי שתהיה גמירות דעת להפקר זה.

אלא שלכאורה היה מקום להעיר שהרי כשמפקיר בפני שלושה, ומתפרסם הדבר, קיים חשש גדול שיזכה מישהו בקרקע, ומזה חששו הריב"ש והשו"ע, ומשום סיבה זו כתבו להפקיר את הבהמה בינו לבין עצמו. ואמנם הרמ"א שם כתב שיכול להפקיר בפני שלושה, ואעפ"כ אין אדם יכול לזכות בה, דודאי אין כוונתו אלא להפקיע מעליו איסור שבת, אולם במשנה ברורה ובשעה"צ שם מבואר בשם רוב האחרונים שגם לדעת הרמ"א הבהמה היא הפקר גמור למשך השבת, וכוונת הרמ"א אינה אלא שלאחר שבת אי אפשר לזכות בה [וכנראה שגם לפני שבת א"א], ומה שלא חששו שיזכה בה אחר הוא משום שהגוי לא יניח לו לזכות בה בשבת כל זמן שהיא תחת ידו למלאכתו. אולם בגינה המשותפת, אם יודע שהשותף הפקיר, יבואו אחרים ויזכו בחלקו, ומי ימנע בעדם. ואולי יש לומר שלא יחול ההפקר בשביעית אלא רק בזמן שנעשות עבודות האסורות, ואין כ"כ חשש שדווקא אז יבואו לזכות. ועוד אפשר שאין כ"כ חשש שיזכו בחלקו בגינה המשותפת, שהרי מה התועלת שיש לזוכה בכך, ואדרבא, יאמר לו הדייר – אם זכית בזה, תשלם את תשלומי הגינות.

ולפי זה נראה שאם יוצר מצב שיש חשש שיזכו בחלקו, ועי"ז יגרם לו נזק, יוכל להפקיר שלא בפני שלושה לדעת כולם. אלא שכתב במנ"ב שם "דעכ"פ יזהר להפקיר בפני אחד, דרבים מגדולי הפוסקים סוברים דאף מדאורייתא אינו הפקר עד שיפקירה על כל פנים בפני אדם אחד. ואפילו בפני אחד מבני ביתו די בזה".

ד. הזמן שיש להפקיר בשביעית

כאשר מפקיר את שדהו כדי שלא לבטל את מצות "ושבתה", ובפרט מי שהשכיר את שדהו או את גינתו בשביעית, אין צריך להפקיר בערב שביעית, אלא יכול להפקיר בשעה שרואה שעומדים לעבוד בשדה או בגינה [ויכול לחזור ולזכות בחלקו מיד כשיסתיימו העבודות, ולפי מה שהובא לעיל על פי הרמ"א בא"ח סי' רמו ס"ג אין צריך לחזור ולזכות, מאחר שההפקר אינו אלא הפקר לזמן אפילו אם לא אמר זאת, שהרי בודאי שאין כוונתו בהפקר אלא להינצל מאיסור]. ולא כתבו להפקיר קודם שביעית אלא משום עצה טובה, שמא לא יראה שעובדים, או שמא ישכח להפקיר כשיעבדו בגינה. כמו כן קיים חשש שהוא יראה בשבת שעובדים בשדה, ויש מחלוקת אם מותר להפקיר, או שדינו כקנין בשבת.

והנה לענין שביעת בהמתו כתב בס' כף החיים סי' רמו סקמ"ז שאם שכח להפקיר לפני שבת שיפקיר או אפילו יקנה לגוי בשבת כדי להינצל מאיסור, אולם לגבי גינה בבית המשותף שנעבדת באיסור, שמצטרפים ספיקות נוספים לקולא, וכמבואר לעיל, נראה שלא יפקיר בשבת. אמנם אפשר שמועיל תנאי שיתנה שמפקיר רק על הצד שהוא עובר על איסור תורה.

ה. החיוב להפקיר בעבודות האסורות מדרבנן

יש מהאחרונים שסוברים שהאמור לעיל, שכשעובדים בגינתו בשביעית ראוי שיפקיר את חלקו בקרקע, זהו דווקא אם נעשות מלאכות דאורייתא, אבל כשנעשות מלאכות דרבנן אין צורך להפקיר חלקו. כן כתבו בשאלת דוד בסוף חידושי שביעית, וכ"כ במנחת שלמה [סי' מ"ד] ומ"מ נלענ"ד. וכן מביא במעדני ארץ סי' יג בשם קונטרס בדין השמיטה להגרא"ל ראשקס זצ"ל, אלא ששם חולק בזה, ומשום שסוברים שבמלאכות דרבנן לא עוברים על שביעת שדה [וכמו שכתבו המג"א והפמ"ג בסי' רמו על פי הגמ' בשבת קנג: שכל שהאדם אינו אסור אלא משום שבות לא אסרו כלל בשביעת בהמתו, וה"ה בשביעת שדה], אף שבודאי שבעבודות שהם איסורי תורה אסרו אפילו בזמן הזה שהוא מדרבנן. וכן מובא שהסכים הגרי"ש אלישיב. ולפי זה לא יצטרך להפקיר את גינתו אלא אם כן יודע שיזרעו בה, או שיימרו את הגידולים באופן האסור מדאורייתא, וכן כשיודע שיחרשו אותה, שהיא מדאורייתא לדעת רבים מהראשונים והאחרונים [אמנם עידור אינו מלאכה דאורייתא]. כמו כן, ישנם מלאכות נוספות שיש סוברים שהן אסורות מדאורייתא, וגם בהם יש להחמיר להפקיר, ועל כן ראוי להחמיר ולהפקיר את חלקו גם כשנוטעים נטיעות וייחורים או גרעיני פירות לעצים, כשמעבירים עצים ממקום למקום, וכן כשמבריכים או מרכיבים, וכן כשזומרים בשאר אילנות ולא רק בגפן. לגבי איסור תורה של קצירה ובצירה, עיקרו של איסור זה אינו על עבודת הקרקע, אלא בדיני הפירות, שחל איסור ללקט את הפירות כדרך בעלים, וחל איסור זה רק על הפירות הקדושים בקדושת שביעית. אמנם יש מן האחרונים שכתבו שיש איסור נוסף מן התורה כשקוצר או בוצר לעבודת האילן [ראה רמב"ם פ"ד הכ"ב, פאת השלחן סי' כג, חזו"א סי' יב סק"ז וסי' כא סקט"ו, מעדני ארץ סי' ג, ובסוף הספר מכתב מהגרא"ז מלצר זצ"ל]. ובפאת השולחן שם כתב שכשקוצר או בוצר לעבודת האילן אסור מדאורייתא משום זומר. על כן אם רואה שעושים מלאכות אלו באופן שיש בו חשש איסור תורה ראוי להפקיר. אמנם בכל שאר עבודות קרקע שהם דרבנן אין צריך להפקיר.

אלא שהגרש"ז אויערבך עצמו במעדני ארץ סי' יג סקט"ו דן בעבודות דרבנן אם יש בהם מצות שביעת, ונוטה להחמיר, ומביא את דברי המתירים שמדמים זאת לדברי הגמ' בשבת שבשביעת בהמתו לא אסרו שבות, וכותב שאינו דומה, דדווקא בשבת שעיקר האיסורים נאמרו לאדם לא גזרו בהמתו, משא"כ בשביעית שכל דין השביעת הוא בעבודות הקרקע, ובזה תיקנו מדרבנן כעין דאורייתא.

והנה נפ"מ בזה קיימות גם לענין השקיה ממוחשבת שמופעלת מערב שביעית ללא מגע אדם. לדעת הסוברים שאין באיסורים דרבנן מצות שביטה בודאי שהשקיה ממוחשבת צריכה להיות מותרת. וכן דעת הגר"ש אלישיב. אלא שבספר דיני שביעית כתב בשם הגר"ש² איוערבך לאסור זאת, ונראה שפסק כן כפי מה שסובר במעדני ארץ הנ"ל. וכ"כ בקובץ מבית לוי ח"ה עמ' נא. גם בספר חוט שני שביעית עמ' קד כתב שאין לכוון שעונים מערב שביעית שישקו בשביעית משום עבודת השדה, אלא שלגבי הפקרת שדהו כשנעבדת בו עבודה כתב בחוט שני שם עמ' מז שבמלאכות דרבנן יש להקל משום שכיון שהוא ספק אם צריך להפקיר יש להקל בדרבנן [וכנראה שמחלק בין מעשה בידיים של הכוונה שעונים שאוסר, לבין אי הפקרת שדהו שהוא בשוא"ת].

ומ"מ גם לדעת הסוברים שאינו צריך להפקיר באיסור דרבנן, אולם צריך שיאמר לועד הבית שאינו רוצה שייעשו עבודות אלו אלא באופן המותר, שאם לא כן, הרי העובד הוא שלוחו ממש, וכפי שיתבאר להלן בעזה"ת.

ו. עציצים הנעבדים באיסור בבית המשותף

כשם שיש לדייר בבית המשותף להפקיר את חלקו בגינה, כך יש לו להפקיר עציצים נקובים [אותם המוגדרים כקרקע לענין איסור שביעית, כגון במקום שאינו מקורה, ונהרא נהרא ופשטיה] המשותפים לדיירים אם נעבדות בהם עבודות אסורות, ועל פי המפורט לעיל. והנה נראה היה שאין להסתפק בהפקרת חלקו בעציץ, אלא יש להפקיר גם את הקרקע שממנה יונק העציץ, מאחר שעבודת העציץ היא עבודה בקרקע שאליה נקוב העציץ.

אולם, הגרשז"א זצ"ל במנחת שלמה (ח"א סי' מ"ד ומ"מ נלענ"ד) כתב שגם המשכיר את ביתו לשאינו שומר שמיטה אינו צריך להפקיר את הקרקע שממנה יונק העציץ, שכתב שם: "ומ"מ נלענ"ד שמשכירי בתים אינם צריכים כלל לדאוג מזה שהשוכרים מחזיקים בבתיהם עציצים נקובים, ואינם נוהרים מאיסור זריעה ועבודה בשביעית, משום שאף אם נאמר שלזרוע בעציץ נקוב מדאורייתא הוא דאסור, מ"מ בגוף הקרקע של בעל הבית שהוא מצווה על שביטתה לא נעשה כלל שום איסור, אלא שהזרעים רק יונקים ממנה אבל אינם גדלים בה, ומקיימה בה שפיר קרא דושבתה הארץ. ואף אם נאמר דחשיב כאילו ארעא דידיה קא משבח ליניקת הזרעים דאסור על כל פנים מדרבנן... מ"מ אין מוזהרין כלל על עבודות שאף בזמן הבית הוא עצמו אינו אסור לעשותן אלא מדרבנן, וביארנו במקום אחר שמן התורה ודאי שמותר לעשות את שאינו נקוב לנקוב, אע"פ שהוא משביח בכך את היניקה, ועושהו למחובר...".

אכן לדעת המחמירים להפקיר את שדהו גם כשנעבדות מלאכות דרבנן, לכאורה יש מקום להחמיר גם כאן. אלא שהגרשז"א מסתפק אם בזה יש איסור דרבנן כלל, ויש בזה צירוף ספיקות רבים להקל.

ז. תשלומי ועד הבית שכלול בהם תשלום לעבודות האסורות בשמיטה

עד כאן היו דברינו לגבי מצות "ושבתה הארץ" בגינה המשותפת. אלא שעדיין נותרה בעיה שמ"מ העובד בגינה הוא שלוחו, מאחר שועד הבית הנבחר הוא שלוחם של הדיירים, והעובד בגינה הוא שליח הועד, וא"כ לכאורה אף שיפקיר את חלקו מ"מ עדיין הוא המשלח לאיסור, ויש בזה איסור דרבנן לכל הפחות כמו באמירה לעכו"ם [ולא שייך לומר שישראל אינו בשליחות הישראל לאיסור שהרי דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעים, זה אינו, שהרי בישראל מומר ליתא, ואכ"מ]. ואף אם המלאכות הנעשות אינן אלא מדרבנן, מ"מ שליחות אסורה. ולכאורה איסור זה הוא אפילו אם הפקיר את חלקו בשדה, דמ"מ ועד הבית הוא שלוחו לכל ענייני הבנין.

ועל כן נראה שצריך הדייר להודיע שאינו מסכים שיעבדו עבודות אלו אלא באופן המותר. על ידי כך אין הגנן שלוחו.

אלא שעדיין יש לדון, מה יועיל מה שיוודע לוועד הבית, הרי סוף סוף הפועל בגינה הוא שכירו של המשלם לעבודות האסורות. ועוד, שבתשלום ועד הבית כאשר ודאי שסכום התשלום מורכב גם מהוצאת הגינון האסורה, ועל כך מחייבים אותו, הרי הוא מסייע בכך בידי עוברי עבירה. ואם כן, גם כשהמלאכות הנעשות אינן אלא מדרבנן, מ"מ ייאסר עליו לשלם עבור הגינון. בעיה זו קיימת ביתר שאת כאשר לצורך הגינון נדרשים הדיירים לשלם תשלום נפרד מעבר לתשלום הועד הקבוע, ובמקרה זה התשלום הוא ישירות לגינון האסור. ואמנם במקום שהשכנים אינם מסכימים שלא לעבוד באופן האסור, ומאידך הם מסכימים שלא ישלם בשנה זו את חלקו בגינון, פשוט שכך עליו לנהוג. אולם ברוב המקרים השכנים דורשים את תשלום הועד במלואו. כיצד יש לנהוג.

יש שסוברים שבמקרה זה עליו להודיע לוועד הבית שאת חלק התשלום העומד לצרכי הגינון הוא אינו משלם עבור הגינון אלא להוצאות אחרות לצורך הבנין, כגון עבור הנקיון בבנין. כמו כן, אם נעשות גם עבודות גינון המותרות, יכול להודיע לוועד שהתשלום שלו הוא עבור הגינון המותר. אלא שלכאורה היתר זה קלוש, שהרי עלות הנקיון משולמת על ידי הדיירים גם לולי "עזרתנו", ובדאי שאין בכוונת הועד להשתמש בכסף באופן שהוא מייעד אותו, אלא ישתמשו בו לצרכי הגינון האסור, ואין בהודעתו כלום. והמבחן לכך יהיה במקרה שהגנן העובד מטעם הועד ייפגע במסגרת עבודתו או יזקק, וועד הבית יצטרך לשלם לו עבור נזקים או פיצויים וכדו', האם יוכל לטעון שהגנן אינו שלוחו? ובפרט שחוקית חייב הדייר לשלם כפי החלטת הועד, וא"כ ייחשב גם הוא כמעסיק של הגנן, אף אם הכריז ואמר שאינו משלם עבור גינון, והודעתו אינה מעלה ואינה מורידה. אכן, אם הדייר וועד הבית מגיעים להסכמה משותפת שהוא אינו משלם עבור הגינון אלא עבור הוצאות אחרות, ותהיה להסכמתם תוקף חוקי, בזה בודאי לא ייחשב הגנן כשלוחו. ונראה שבאופן זה לא ייקרא גם מסייע, כפי שיבואר להלן.

ומ"מ נקטו פוסקי זמנינו שבמקרה שאם לא ישלם יכולים הדיירים לתובעו בבית משפט, ולפי חוקי המקום מסתבר שבית המשפט יחייב אותו בתשלום, מותר לו לשלם מתחילה, שהרי אנו משלמים מיסים וארנונה אף שבכסף משתמשים לאיסורים כחילולי שבת ועבודות בשביעית, ועוד. והטעם הוא משום שאנו משלמים לא כדי לסייע לעבירה, אלא כדי להינצל מתביעות משפטיות ומקנסות, וכדומה. וכן נכתב בחוברת טיפול בגינות נוי (ביהמ"ד להלכה בהתיישבות – שעלבים) בשם הגרש"ז אויערבך זצ"ל. גם בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל נאמר שבמקום שאם לא ישלם יעמידו אותו למשפט, ומסתבר שיכפו אותו לשלם, מותר. ומ"מ גם במקרה זה מסתבר שעליו להודיע שאינו משלם עבור העבודות האסורות, שאם לא כן, ייחשב הגנן לשלוחו. ואולם נראה שבזה גם אם לא יגיע להסכמה עם הועד על כך, מותר, מאחר שאף שעפ"י חוק הגנן הוא גם שליחו, אולם מאחר שהוא שליחו בעל כרחו, שאם לא ישלם אפשר שיכפו אותו על כך, אין בכך איסור.

יתירה מכך כתבו בחוברת הנ"ל בשם הגרש"ז זצ"ל, ש"אם הגינון ייעשה בכל אופן, ואי התשלום לא ייצור אלא מריבה ומחלוקת, יש לשלמו מפני דרכי שלום". והיינו שאינו נקרא מסייע מפני שבין כך ייעשה, ומטרת התשלום אינה לסייע אלא להימנע ממחלוקת. אמנם נראה שמ"מ צריך להודיע לוועד שאינו משלם עבור העבודות האסורות, וכאמור לעיל.

המסקנות מהאמור לעיל:

- א. דייר בבית משותף שבו גרים גם אנשים שאינם שומרי שמיטה, והם עובדים עבודות אסורות בגינה המשותפת, מוטל עליו לבקש מהם שלא יעבדו אלא באופן המותר. חיוב זה אינו רק ממצות תוכחה, אלא מחמת שזו מצוותו במצות "ושבתה הארץ" [לדעת רביס].
- ב. וכן הדין בתושב שבעירו נעבדות הגינות הציבוריות באופן האסור, אם הוא יכול עליו להשתדל לשכנע את הנוגעים בדבר שלא לעשות באופן האסור.
- ג. אם אינו יכול למנוע את העבודות, אם העבודות בגינות העיר, אינו צריך לא לעבור דירה ולא להפקיר את חלקו בגינות.
- ד. ואם העבודות נעשות בגינה המשותפת בבנין, אם העבודות הינן מדאורייתא, יש לו להפקיר את חלקו בגינה. וגם אם העבודות הנעשות הן עבודות דרבנן, נכון להפקיר את חלקו, אף שיש מתירים בזה. אכן גם מי שלא הפקיר יש לו על מי לסמוך שלא עבר על המצוה אף אם נעשו עבודות דאורייתא.
- ה. המשכיר בית ובו גינה למי שאינו שומר שביעית, והיא נעבדת בשביעית, בזה ודאי שאם אינו יכול למנוע זאת עליו להפקיר את גינתו, מאחר שהוא לכל הפחות ספק דאורייתא.
- ו. בדינים הנזכרים אין הבדל בין אם המלאכה נעשית על ידי יהודי, או שנעשית על ידי גוי, או אפילו על ידי מערכת ממוחשבת. אולם, כאמור, יש להבדיל האם המלאכות מוגדרות כדאורייתא או כדרבנן.
- ז. יש להפקיר בפני שלושה, ואם אין אפשרות, או שעלול להיגרם לו הפסד מכך שיפקיר בפרהסיא, אין צריך שלושה, ויכול להפקיר בינו לבין עצמו, אמנם במשנ"ב פסק שיזחר להפקיר לכל הפחות בפני אחד, ואפילו אם הוא מבני ביתו.
- ח. עצה טובה למי שיודע שיעבדו בגינה באיסור, ואינו יודע מתי, שיפקיר לפני תחילת שביעית. אמנם יכול להפקיר בשביעית עצמה כשרואה שעומדים לעבוד בגינה. ואם רואה זאת בשבת ראה לעיל האם יכול להפקיר אז.
- ט. גם העציצים המשותפים בבנין, אותם שאסורים בהם עבודות קרקע בשביעית, חובה להפקיר אם נעבדות בהם עבודות האסורות, ועל פי הכללים האמורים לעיל, אולם נראה שלא צריך להפקיר את הקרקע שממנה יונק העציץ.
- י. לגבי תשלומי ועד הבית – אם נעבדות בגינה עבודות האסורות, ואפילו אם הן אסורות מדרבנן, והוא אינו יכול להשפיע שלא יעשו כן, אם אינו יכול להימנע מלשלם, מאחר שעלולים לחייב אותו לשלם על פי החוק, מותר לו לשלם. ויש שהתירו לשלם גם במקרה שגם אם לא ישלם תיעשנה העבודות האסורות, ואי התשלום לא ייצור אלא מריבה ומחלוקת, מותר לו לשלם מפני שאינו מסייע, ואינו משלם אלא מפני השלום. ומ"מ גם במקרים אלו יש להודיע לוועד הבית שאינו משלם עבור הגינות אלא להוצאות אחרות.
- ומ"מ עדיף גם במקרים אלו להגיע להסכם שיש לו תוקף חוקי שהועד מוותר לו בשנה זו על חלקו בגינות, והוא ישלם על הוצאות אחרות, כאשר המבחן העיקרי לזה יהיה שאם ייפגע הגנן במהלך עבודתו, הוא לא ייחשב כשליחו של הדייר, ואינו יכול לתבוע ממנו פיצויים, וכדומה.

בברכה

משה לנדאו

שיעור נתינת מעשר עני

א. נשאלנו באדם שיש לו טבל ודאי והפריש תרומה גדולה ותרומת מעשר, וקרא שם למעשר ראשון ולמעשר עני, והואיל וזה טבל ודאי, הרי צריך לתת מעשר עני לעניים, והיום נהגו לתת לעני כסף תמורת המעשר עני. ושאל השואל, האם צריך לתת את שויו של המ"ע כמו שהוא בשוק או כמו שעלה לו, כגון הקונה ענבים טבל ועשה מהם יין, ואחר כך הפריש תרו"מ, ושאלתו האם צריך לתת דמי המ"ע כמו שעלה לו הענבים ועוד שאר הדברים שהכניס ביין, או שמא צריך לתת לעניים כפי עלות היין בשוק.

ב. תשובה, בטרם נשיב על השאלה נקדים את תשובת רבי יוסף קורקוס שהובאו דבריו בשו"ת אבקת רוכל סימן טז, ובשו"ת הרדב"ז ח"א סימן שמ, וזה לשונו:

שאלה על מה שנהגו בקצת מקומות בא"י, איש אשר ישחט שור או כבש או עז, מוכרו לזרים במתנותיו, ואח"כ נתן לכהן פרוטה בעד המתנות, והכהן לוקח ומתרצה, האם קיים בכך מצות מתנות כהונה, דמה לי הן מה לי דמיהן או לא. ואת"ל דלא קיים, אם נתן הפרוטה קודם שימכור המתנות לזרים ונתרצה הכהן בכך, אם יצא בזה ידי חובתו, ויורשה למכור המתנות לאחרים או לאוכלם או לא.

תשובה אם הראשונים מלאכים או אנשים ואם הראשונים אנשים או חמורים ולא כחמורו של רבי פנחס בן יאיר, מ"מ מקום הניח לנו להתגדר וכתר תורה מונח לכל הרוצה לזכות בו, כי ישרים דרכי ה' וצדיקים ילכו בם. דגרסינן בפרק הזרוע ומייתי לה הרמב"ם בפ"ט מהלכות בכורים, מקום שאין שם כהן מעלה אותם בדמים ואוכלן מפני הפסד כהן, דוק מינה, טעמא דאין שם כהן משום הכי מעלה אותן בדמים, הא יש שם כהן, הן ולא דמיהן, ודוקא מעלה אותן בדמים כלומר לשום אותם בשוים ולשון מעלה אותן בדמים בכל דוכתא הכי משמע. ורש"י ז"ל כתב, שם את דמי המתנות משמע דשומא מעולה בעי אבל פחות מכאן איכא גזל השבט. ודוקא נמי לשום אותן תחלה ואח"כ אוכלן, אבל לאכול אותם ואח"כ לשום אותם בדמים לא. וכמו שדקדק הר"ן ז"ל לשון מגעילן ומטבילן מלבנן ומטבילן. א"כ בנ"ד דאיכא כהני במתא, לית דין ולית דיין, שלא קיים מצות מתנות כהונה עד שיתן הן ולא דמיהן, אפילו שיתן שוים, כ"ש שכפי הנראה בנ"ד פעמים שאינו נותן אחד מעשרה בשוים והוי בכדי שאין הדעת טועה. וא"כ אפילו יתנו הפרוטה לכהן קודם מכירת המתנות או אפילו שוים, כיון דלא אתו לידיה דכהן, לא נתקיימה מצות ונתן לכהן, דהן ולא דמיהן, והיינו דמסיים וקאמר מפני הפסד כהן, כלומר דאם לא מפני הפסד כהן, היה ראוי להוציא המתנות עצמן, ואם יפסידו קודם שיזדמן כהן יפסדו, אלא שחשו להפסד כהן. וא"כ איך אנו לא ניחוש להפסד כהן מצוי ומזומן בעיר, ולתקן לתת פרוטה בדבר השווה כפלי כפלים ולהפסיד מתנותיו בידיים זו ודאי אינה תורה.

והאריך בראיותיו, ואעתיק כאן אחת מהם, וזה לשונו:

תו גרסינן במסכת גיטין פרק כל הגט, המלוה מעות את הכהן את הלוי ואת העני להיות מפריש עליהן (מפריש עליהן) בחזקת שהן קיימין. ופריך בגמרא, ואע"ג דלא אתו לידיה, ופרש"י ז"ל בתמיה, אף על פי שאינו נותנן לכהן ויחזירם לו קתני מתניתין דיפריש עליהם, וכיון דלא מטו לידיה מאן זכי ליה להאי כהן הך תרומה שיקבלנה זה בחובו והיאך יצא ידי

נתינה. ומשני רב, במכירי כהונה ולויה, כלומר כיון דמלתא דפשיטא היא דלדידהו יהיב להו דאינו רגיל לתת תרומות ומעשרות אלא לכהן זה, אסחו שאר כהני דעתייהו והוי כמאן דמטי לדידיהו דהני. ושמואל משני, דמזכה לכהן ע"י אחר, פירוש כשהוא מפריש מותר מעשרות ביד אהבו ואומר זכי במעשר זה לפלוני לוי, והוי ליה כמאן דמטא לידיה והחזירה לו. הא קמן בהדיא, שאעפ"י שהכהן מתרצה לקחת דמים תמורת המתנות, לאו כל כמיניה עד דאתו לדידיה, ויחזיר אותם לו, אם לא במכירי כהונה או במזכה ע"י אחר וזו ראייה גמורה אין דרך לנטות ממנה ימין ושמואל, דאין לחלק בין מקדים מעות לנותן אותם בשעתן דודאי דא ודא חדא היא. עכ"ל.

וכתב עליו הרדב"ז וזה לשונו:

אבל מוטל עלי לקיים המנהג, ואומר דסמכו להם על בעל הלכות שכתב וז"ל ואי ניחא לכהן למשקל בישראל חלופי מתנות הרשות בידו עכ"ל. ומינה נמי, דאי ניחא ליה למשקל דמיייהו הרשות בידו, דמה לי הן ומה לי דמיהו, ומינה נמי דאי ניחא ליה למשקל פחות כדי שיהיה רגיל אצלו הרשות בידו. וכל אותם סוגיות דמשמע מנייהו דבעי נתינה ממש, ה"מ היכא דלא ניחא ליה, או דלא ידעינן אי ניחא ליה או לא, אבל אי איתא קמן ואמר דניחא ליה בדמיהו, הרשות בידו ויצא ידי נתינה. וכן כתב חכם גדול מקובל שמו רבינו יעקב שהיה שואל שאלות מן השמים ואמרו שהוא ר"ת, וז"ל, ועוד שאלתי על מתנות כהונה הם הזרוע והלחיים והקבה שרוב העולם אין חוששין עליהם ליתנם לכהנים לא הם ולא דמיהו, אם יש איסור ונדנדו עבירה בזה, או אם יש לסמוך על אותם המפרשים שנהגו העם כרבי אלעאי בראשית הגז וה"ה למתנות כהונה. והשיבו קום לך למה אתה נופל על פניך חטא ישראל באמרם שלחן ה' מגואל הוא וניבו נבזה אכלו, דהזרוע והלחיים והקבה מכ"ד מתנות כהונה הם, כי קא זכו משלחן גבוה קא זכו ע"כ. הרי לך בהדיא כי לא נסתפק אלא מפני שלא היו נותנין כלל לא הן ולא דמיהו, אבל אם היו נותנין דמיהו לא היה מסתפק כלל. עכ"ל.

הרי קמן דלדעת הר"י קורקוס, אין לתת כסף תמורת המעשר עני לעני, אא"כ זיכה לעני על ידי אחר את המ"ע, או במכירו, כדאיתא בגמ' (גיטין דף ל.) ולדעת הרדב"ז, כיון דניחא ליה לכהן יכול לכתחלה ליתן לו את דמי המ"ע, גם אם לא זיכה לו על ידי אחר דמה לי הן מה לי דמיהו.

ג. כתב הרמ"א (יו"ד סימן רנז ס"ה) מי שמפריש מעשרותיו והלוה לעני משלו, מפריש מעשר שלו, ומחשב על זה שהלוה לעני, ומעכב לעצמו מה שהפריש.

וכתב הש"ד סק"ג, וצריך לזכות בהן לעני על ידי אחר, ואח"כ יפרע ממנו חובו כי לקיים מצות נתון תתן. ואם רגיל ליתן זה, הרי זה בכלל מכירי כהונה וא"צ לזכות, כ"כ בספר התרומות ועוד. והקשה, עולא מתרץ שם במסכת גיטין שהמשנה הולכת כדעת רבי יוסי דאמר עשו את שאינו זוכה כזוכה, וא"כ א"צ לזכות להם ע"י אחר, וגם לא במכירי כהונה, וקיי"ל כרבי יוסי, כמו שפסק שמואל כוותיה בפ"ק דב"מ (דף יב). וכתב דאפשר שזה דעת הרמ"א שכתב בסתם שיכול להפריש לעצמו ולא כתב שצריך לזכות ע"י אחר. ותירץ דאפשר הפוסקים הנ"ל ס"ל דרק בהאי דינא דבב"מ פסק שמואל כרבי יוסי ולא בהאי דינא דמסכת גיטין.

נמצא דלדעת הרמ"א א"צ לזכות ע"י אחר כדעת הרדב"ז, ולספר התרומות וברטנורה והרמב"ם (שהובאו בדברי הש"ד) ס"ל כדעת הר"י קורקוס שצריך תחלה לזכות את המ"ע ע"י אחר או במכירי כהונה, ואח"כ יכול לקחת את המ"ע או את התרומה, לפרעון חוב שהלוה לעני או לכהן כדאיתא במס' גיטין. ולפ"ז בנדון שאלתנו, אין יכול לתת כסף תרומות המ"ע אא"כ זיכה לעני ע"י אחר כדעת ספר התרומות ודעימיה, אך לדעת הרדב"ז והרמ"א יכול לתת תמורת המ"ע כסף לעני אע"פ שלא זיכה לו ע"י אחר, ואפילו אינו בגדר מכירו. וכיון שרוב הפוסקים ס"ל שצריך לזכות ע"י אחר, וגם הרדב"ז כתב דבריו רק כדי לקיים המנהג. וגם דברי הרמ"א אפשר לפרשם בדוקא שמזכה ע"י אחר, אע"פ שלא הזכיר את זה בדבריו, מאן לימא לן דחולק על כל הפוסקים הנ"ל, אפשר דסמך על סוגית הגמ'.

בגיטין ועל הפוסקים הראשונים שפסקו כן להלכה. אם כן מי שהפריש טבל ודאי ורוצה לתת דמי מ"ע לעני ולא את המ"ע עצמו, תחלה יזכה לעני על ידי אחר, ויטול רשות ממנו לתת את דמי המ"ע ולא את המ"ע עצמו, ויצא ידי חובתו לכל הדעות, וטוב לשמים וטוב לבריות.

ד. ועתה לעיקר שאלתנו, איתא בגמ' (גיטין שם) ת"ר המלוה מעות את הכהן ואת הלוי ואת העני, להיות מפריש עליהן מחלקן, מפריש עליהן בחזקת שהן קיימין, ופוסק עליהן כשער הזול, ואין בו משום ריבית וכו'. פירש רש"י כשער הזול, שאם יוזלו חיטין בשעת הפרשת תרומות, אקבלם באותו השער של שעת הפרשה. ומקשה הגמ', פוסק עמהם כשער הזול, פשיטא. מתרצת הגמ', הא קמ"ל אע"פ שלא פסק כמי שפסק דמי.

והתוס' כתבו, ופוסק עמהן כשער הזול, כדמפרש דאע"ג דלא פסק כמי שפסק דמי, ואין בו משום ריבית אפילו פוסק הרבה פחות משער הזול ע"כ.

הרי קמן לדעת רש"י פוסק כפי השער שבשוק אך בשער הזול, ולדעת התוס' יכול לפסוק אפילו פחות מהשער הזול שבשוק.

ועוד כתב המהרש"א לדעת רש"י אם כבר יצא השער שבשוק אינו יכול לפסוק פחות מהשער שבשוק, ולדעת התוס' אפילו שכבר יצא השער בשוק יכול לפסוק אפילו פחות מהשער שבשוק. איברא, מה שכתב רש"י ופוסק עמו כשער הזול שאם יוזלו החיטים בשעת הפרשת תרומות אקבלם כשער הזול כבשעת ההפרשה, ולא ס"ל דאפשר לפסוק אפילו פחות משער השוק, משום דס"ל דפוסק עמהם כשער הזול ואין בו משום ריבית דבר אחד הוא, ולא ס"ל כדעת התוס' דשני דברים הם, דאין בו משום ריבית זה כמו שכתוב בגמ' כיון דכי לית ליה לא יהיב ליה, כי אית ליה נמי אין בו משום ריבית, כלומר הואיל ואם נשתדפו שדותיו לא נותן הלוה כלום למלוה, לכן אין כאן משום ריבית, ופוסק כשער הזול ענין בפני עצמו הוא.

וכבר הקשה הרשב"א שם על שיטת רש"י דעשה שני דברים אלו לענין אחד, ולכן ס"ל כתוס'. הפני יהושע ביאר שיטת רש"י, דהא דלא ס"ל האי סברא כיון דכי לית ליה וכו', משום דלא אמרינן האי סברא אלא לענין אבק ריבית, והכא הוי ריבית קצוצה, ע"כ אינו יכול לפסוק פחות מהשער שבשוק. וע"ש מה שפירש במחלוקת רש"י והתוס' בענין הזה.

והקשה הפני יהושע לשיטת התוס' והרשב"א, אע"ג דלדידהו לא הוי אלא אבק ריבית, מ"מ היאך התירו לפסוק אפילו בפחות הרבה משער השוק, הא הו"ל ככהן המסייע בבית הגרנות. ואע"ג דבדיעבד מהני, מ"מ היאך עשו רבנן תקנתא דמילתא דאיסורא לכהן המסייע בבית הגרנות. ויישב לדבריהם, הואיל ומסקינן בגמ' דהכהן יכול לחזור לעולם, א"כ אין כאן משום מסייע בבית הגרנות, שאין כאן טובת הישראל כלל, כיון שאם יתייקר יחזור בו הכהן. דברי הפנ"י דכתב דכיון דתליא בדעת הכהן, לא הוי ככהן המסייע בבית הגרנות, דומים לדברי הרדב"ז דכתב, דאי ניחא ליה לכהן למשקל פחות כדי שיהיה רגיל אצלו, הרשות בידו. רמז לדבר, הא דאיתא בגמ' (קידושין דף ת.) דאי קביל עליה הכהן טלית בחמשה סלעים, הבכור פדוי, ואע"ג דהישראל לא הוציא מכיסו שוה חמשה סלעים, כיון דאמר הכהן דשוי ליה חמשה סלעים בנו פדוי, ה"ה בנדו"ד אם הכהן רוצה לקבל עליו הפירות בשוה מעות אלו, הרי בזה נתן לו הישראל את התרומה.

מסקנא דמילתא, אם הישראל רוצה לתת לעני מעות כנגד המעשר עני, כפי מה שעלה לו ולא כפי המחיר בשוק, לדעת התוס' הרשב"א והרדב"ז ודאי שיכול לעשות כן. וגם רש"י יש לומר דמסכים לזה, ולא כתב רש"י במס' גיטין דוקא כשער שבשוק אלא מחשש ריבית כמו שנת"ל, ובנדו"ד דאין כל חשש ריבית אפשר שיסכים לדעת התוס' והרשב"א. ובפרט שכתב הר"י קורקוס שכך היה המנהג בקצת מקומות בארץ ישראל. והרוצה להחמיר על עצמו כדעת הר"י קורקוס, לתת את דמי המעשר עני כפי שזה שוה בשוק תע"ב.

הרה"ג
רבי יוסף צברי
שליט"א

רב חניכי הישיבות
"מקום מקדש"
וראש כולל זרעים
אלעד

גדר מלאכת חרישה בשביעית

בירור שיטת הרמב"ם במלאכת חרישה בשביעית, איזו אסורה מן התורה בלאו ועשה, איזו אסורה רק בעשה, ואיזו אסורה רק מדרבנן, ויבאר לשון הרמב"ם ריש הל' שביעית והמסתעף ממנו.

דברי הרמב"ם

כתב הרמב"ם בריש הלכות שמיטה [הל' שמיטה פ"א הל"א]: "מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר: "ושבתה הארץ שבת ליי", ונאמר: "בחריש ובקציר תשבות", וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו, ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר: "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור".

ועל דברי הרמב"ם, שהביא את הפסוק "בחריש ובקציר תשבות", הקשו המפרשים, הלא בהמשך ביאר הרמב"ם כי חרישה אסורה רק מדרבנן, וכ"כ הפר"ח [בחידושו לרמב"ם מים חיים כאן]: "ואני תמה דא"כ חרישה אסירא מן התורה בשביעית והרב פסק לקמן דלא אסירא אלא מדרבנן".

וזה לשון הרמב"ם שם [הל' ד']: "כיצד, החופר או החורש לצורך הקרקע וכו' מכין אותו מכת מרדות מדבריהם", וכן בהל' ט' כתב: "ועושיין עוגיות לגפנים", וע"ז כתב בהל' י' ע"ז: "ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו" עכ"ל, הרי שמפורש בדברי הרמב"ם כי החרישה בשביעית היא איסור דרבנן בלבד.

שיטת הרדב"ז ברמב"ם

וכמה מן המפרשים [מעשה רוקח, אבן האזל], הביאו את ביאורו של הרדב"ז [בשו"ת], המבאר כי באמת ישנם כמה סוגי חרישה, חרישה שנועדה לחפות את הזרע, הרי היא בכלל מלאכת "זריעה" האסורה מן התורה כאב מלאכה, וכן חרישה לצורך גידול האילנות, כיון שמטרתה היא גידול הצומח, בכלל "זריעה" היא, אבל חפירה בקרקע שלא למטרות גידול הצומח, אלא רק למלא מים וכיו"ב, אינה אלא מדרבנן.

וזה לשון הרדב"ז: "שאלת, ממני אודיעך דעתי במה שכתב הרמב"ם ז"ל, מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית, שנאמר "ושבתה הארץ שבת לה", בחריש ובקציר תשבות", משמע דאיכא מצות עשה מיהת בחרישה בשביעית, והוא ז"ל כתב באותו פרק, אין אסור מן התורה אלא אותם שני אבות ושתי תולדות, היינו זריעה ותולדתה שהיא זמירה, קצירה ותולדתה שהיא בצירה.

תשובה, הנכון בדברי הרב ז"ל, דשלשה מיני חרישה יש, א. חרישה לתקן את הקרקע, לא נאסרה מן התורה כלל, וזו היא שכתב הרב ז"ל באותו פרק: כיצד, החורש או החופר לצורך הקרקע וכיו"ב, ב. חרישה לחפות את הזרעים, וזו זריעה ממש היא, והשתא נימא, דזריעה וקצירה תרווייהו כתיב בעשה ולא תעשה, שנאמר בחריש ובקציר תשבות, והיינו עשה, ובלא תעשה, שנאמר: שדך לא תזרע את ספיח קצירך לא תקצור. עוד יש חרישה שלישית, שהיא לגדל האילנות, **שהיא בכלל זריעה**, כמו שהזמירה היא תולדה דזריעה, שהיא לגדל האילן ולהצמיחו, כן החרישה לצורך האילנות, הוי בכלל זריעה, שע"י חרישה זו, גדל האילן, כמו שע"י חרישה מגדל הזרע, והוי בכלל זריעה. נמצאת למד, דחרישת האילנות בשביעית אסורה מן התורה, ולכן דקדק הרב ז"ל בלשונו: החופר או החורש לצורך הקרקע, דוקא לצורך הקרקע הוי איסורו מדרבנן, אבל לצורך הזרעים או לצורך האילנות הוי איסורו מן התורה" עכ"ל. ומשמע מדברי הרדב"ז, כי חרישת האילנות בכלל זריעה לגמרי היא, והחורש אילנות קעבר על העשה ולא תעשה המבוארים בהל' א' לגבי איסור זריעה. וכן מסיים הרדב"ז שם: **"ועובר עליה על שני מיני החרישות שזכרנו בלאו ועשה**, אבל חרישה לצורך הקרקע אינה אסורה אלא מדרבנן" עכ"ל.

הקושיות על שיטתו

אם אמנם דברי הרדב"ז מיישבים נכונה את דברי הרמב"ם בלשונויותיו כאן, אמנם עדין נשאר קשה, כיצד הסיק הרדב"ז מדברי הרמב"ם, כי חרישה נכללת בכלל זריעה לגמרי לכל דבר וענין, הלא חרישה מפורשת בתורה בקרא ד"בחריש ובקציר תשבות", והנה אע"פ שנתבארה מלאכה זו בפסוק זה, שהביאו הרמב"ם כאן בהל' א', לא נמצא זכרה בשאר לשונות הפסוקים, וקצת דוחק לומר שנכללת לגמרי בזריעה לכל דבר וענין, שהרי עניינם ומטרתם שונה, הזריעה מצמיחה גידולים, והחרישה מטרתה גם להיטיב עם גידול האילנות הקיימים.

ועוד יקשה, שהרי שבהלכה ג', פירט הרמב"ם וביאר מה נקרא אב ומה נקרא תולדה, וזה לשונו: "זמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות", הרי שלא הזכיר ענין החרישה כלל, ולא כתב שכמו שזמירה נכללת בזריעה, גם חרישה תהא נכללת בכלל זריעה, ולדברי הרדב"ז הו"ל להרמב"ם לפרש יותר ענין הכללת החרישה בזריעה. ודוחק לומר שהדבר כ"כ פשוט לו לכלול החרישה בזריעה לגמרי, עד כדי כך שלא הוצרך לפרשו.

ובפרט יקשה, שהרי הרמב"ם מפרט בבירור מה הם ה"אבות" ומה הם תולדות, וכתב מפורש שרק על אלו הארבעה "לוקה", ועל שאר העבודות, הכוללים עימם אף "אבות" אחרות, כתב הרמב"ם להדיא שאינו לוקה, כמו שהזכיר: "עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין", וא"כ היכא נכלול את מלאכת החרישה עם מלאכת הזריעה להיותה כאב, אע"פ שלא נתפרשה בענין.

שיטת השער המלך

ורבינו השער המלך, כתב בהל' א' כאן: "מצות עשה לשבות מעבודת הארץ כו'. הנה מבואר מדברי רבינו דאע"ג דקי"ל דחורש בשביעית אינו לוקה **חיינו דוקא לענין מלקות, אבל עובר הוא בעשה** שהרי כתיב ושבתה הארץ וכתיב בחריש ובקציר תשבות" עכ"ל.

שיטת מהר"י קורקוס

והנה לעניין חרישה שהיא חיפוי הזרע, דעת רוב ככל הראשונים והפוסקים שהיא כשריעה ממש. וודאי דדברי השעה"מ לחלק בין לאו ועשה קאי לגבי חרישה לצורך הקרקע או לצורך האילנות. אלא שבמהר"י קורקוס חילק בזה בין חרישה הבאה להיטיב עם גידולי הקרקע כגון חרישה לצורך האילנות, שאסורה בעשה, לבין חרישה שאינה אלא לתועלת הקרקע שלא תיפסד שאינה אסורה מן התורה כלל. וראה גם בס' שביתת השדה להרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א בפרק ה הלכה ב שנקט כן וכפי שחילק בזה מהר"י קורקוס.

לשונות הרמב"ם לפי חילוקו של מהר"י קורקוס

לפי מהלך זה, מובנים לשונות הרמב"ם בדקדוק, שכן מתחילה הביא הרמב"ם כי "מצות עשה לשבות מעבודת הארץ **ועבודת האילן**", ועבודת הארץ היא הזריעה ותולדותיה, ועליה ציין לקרא ד"שבתה הארץ", ועבודת האילן שדיבר עליה, יכולה להיות זמירה ותולדותיה, והנה מביא לנו הרמב"ם ע"ז את הפסוק: "בחריש ובקציר תשבות", הרי שבכוונה ציין הרמב"ם לפסוק זה דווקא, ללמדנו כי אכן המצות עשה בחרישה, נאמרה על אילנות, שנצטוונו שלא לחרוש האילנות מן התורה, והחורשם מבטל מצות עשה.

אמנם המשך לשון הרמב"ם, כבר אינו כולל את חרישת האילנות, ולכן כתב: "וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו, ביטל מצות עשה, ועבר על לא תעשה, שנאמר: "שדך לא תזרע, וכרמך לא תזמור", הרי שבחלק ה"לא תעשה", ציין הוא רק ללאוין הנאמרים בזמירה וזריעה, ולא בחרישה.

ועל אותם ב' לאוין, המשיך הרמב"ם לפרט בהלכה ב', ש: "אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות", ולא הזכיר חרישה עמהם, אע"פ שזכרת בקרא בהל' א', לפי שיש בה עשה ואין בה לא תעשה. ומהאי טעמא לא נכללה החרישה באילנות בלאוין שבהלכה ג': "וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד **הוא חייב** ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה **אינו לוקה** עליהן, אבל מכין אותו מכת מרדות", הרי שהתמקד הרמב"ם באותם אבות רק בענין הלאוין, ולכן הזכיר מלאכות אלו.

ונראה שעל חרישה זו נחלקו בגמרא אם לוקה עליה או לא, וכפי שמביא הכסף משנה כאן, וז"ל: "מצות עשה לשבות וכו' אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה וכו'. בריש מ"ק (דף ג') ובחרישה בשביעית נחלקו ר' יוחנן ור' אלעזר חד אמר לוקה וחד אמר אינו לוקה ומספיקא לא מלקינן ליה ועוד דרבא דאמר אהני תולדות מיחייב אחרנייתא לא מיחייב סבר כוותיה ועוד דברושלמי פ"ז סיימו דרבי יוחנן סבר אין לוקין" עכ"ל. נמצא מדבריו, כי הרמב"ם שמעלה כאן כי אין לוקין על החרישה, אזיל כמסקנת הגמרא. משא"כ אם נפרש

כי החרישה נכללת כולה תחת מלאכת הזריעה, וכל החורש עובר על לאו ועשה, יצא כי דברי הרמב"ם כאן אינם לפי מסקנת הגמרא.

תירוץ קושיית הדרך אמונה

השתא דאתינן להכי, נראה לתרץ את קושיית הדרך אמונה [סק"ח כאן] ע"ד הרמב"ם, שהקשה, כיצד למד הרמב"ם את דין האילנות מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות", הרי אין לו שום משמעות דקאי על אילנות, וז"ל: "או האילנות. היינו עשה דושבתה הארץ אבל עשה דבחריש ובקציר תשבות אפי' נימא דקאי אשביעית מ"מ אילנות לא כתיבי הכא וצ"ע" עכ"ל.

אבל לפי המבואר דברי הרמב"ם ברורים, שהרי התורה בעצמה כתבה איסור שביתה על "בחריש", ואי נימא כי כוונתה על חרישה לצורך חיפוי הזרע, זה לא צריך, דמלאכה זו בכלל מלאכת זריעה היא, ובכלל הפסוקים המצויים עלח שביתת הקרקע הם, של "ושבתה הארץ", וכמו שהוסיף הרדב"ז על הרמב"ם לציין את הפסוק "שבת שבתו יהיה לארץ". ואם על חפירה לצורך הקרקע, לכו"ע אין היא אסורה מה"ת, דאינה לצורך גידול הפרי באופן ישיר. ועל כרחך כי קרא המפורש בתורה על חריש, בה כמצות עשה לצוות על השביתה מחרישת האילנות, שהגורמת סיוע ישיר לצורך גידול הפרי הנמצא על האילנות, ולכך הוציא הרמב"ם את העשה של חרישת האילנות מהאי קרא.

תירוץ קושיית האוה"ח על הרמב"ם

והשתא דאתינן להכי, נראה לתרץ לפי"ז את קושיית האוה"ח הק' [פר' בהר] על דברי הרמב"ם, שהקשה, מדוע לא הוכיח הרמב"ם את העשה של שביתת הארץ והאילנות, מקרא ד"שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך", דהוי לאו הבא מכלל עשה עשה, וז"ל: "שש שנים וגו'. נתכוון ליתן עשה על הזריעה וגו' ועל הזמירה של שנה שביעית, כי לאו הבא מכלל עשה עשה (פסחים מ"א ב), והגם שכתב רמב"ם בהלכות שמיטה, כי עשה נשמע מאומרו ושביתה הארץ שבת וגו', אף על פי כן אינו נשמע משם עשה דזריעה ועשה דזמירה, או אולי לחייבו בב' עשין, ועיין בפסוק ואספת" עכ"ל.

ואת דעת הרמב"ם יש ליישב מתחילה, כי הטעם שלא למד את הפס' "שש שנים תזרע שדך" וגו', ללאו הבא מכלל העשה, כיון שמפורש בדבריו כי הוציאו ופירשו לענין אחר, שמנין שנות השמיטה החל רק מי"ד שכבשו, וכמו שכתב בפ"י מהל' שמיטה הל' ב', וז"ל: "ומאימתי התחילו למנות, מאחר ארבע עשרה שנה משנכנסו לארץ, שנאמר: שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך, עד שיהיה כל אחד מכיר את ארצו, ושבע שנים עשו בכבוש הארץ ושבע שנים בחילוק" עכ"ל. וא"כ כבר נצרך פסוק זה לדרשא.

אמנם יש להוסיף בזה, כי גם לולי דברי הרמב"ם בפ"י, יש לומר כי העדיף הרמב"ם להביא את הפס' "ושבתה הארץ" על עבודת הארץ, שמפורש משם ענין זריעה, ואת הפס' "בחריש ובקציר תשבות", שמשם לומדים את העשה שיש על החרישה באילנות, וכולל את העשה שבזמירה עמהם, כאשר הלאו המפורש שלו מפורש ברמב"ם מיד. ואם היה הרמב"ם מביא רק את קרא ד"שש שנים תזרע שדך" וגו', ללמוד עשה על זריעה וזמירה, לא היינו יודעים את העשה שיש בחרישת האילנות, שהוא חידוש נפרד מזמירה, שעל זמירה יש עשה ולא תעשה, ועל חרישה רק עשה ללא לא תעשה, ולכן הביא הרמב"ם האי קרא ללמדינו חידוש זה.

ביאור בדברי הגמ' לפי מחלוקתם

וראיתי להביא בכאן הערה אחת בסוגיין, שהקשו בני החבורה על עיקר דברי הגמרא במו"ק [המובאים בכס"מ], שנחלקו חכמי הגמרא האם לוקה על החרישה או אינו לוקה. ולכאורה קשה, הרי מלקות אינה שייכת אלא בדבר המפורש בתורה כלאו, וא"כ כיצד נחלקו בגמרא אם לוקים על חרישה, הלא איסור החרישה אינו מפורש בתורה כלל כלאו מפורש בשום מקום, ורק כעשה בפס' "בחריש ובקציר תשבות", וא"כ איזה צד יהיה לחייב מלקות על חרישה.

וסברתי לבאר, כי חכמי הגמרא שנחלקו אם לוקים על החרישה או אין לוקים, נחלקו במחלוקת הרדב"ז והשער המלך כאן, האם מלאכת החרישה באילנות, נכללת בכלל מלאכת הזריעה, או שמלאכה בפני עצמה היא. שהרי גם הם הבינו את היסוד הפשוט, כי חרישה לחיפוי הזרע זריעה היא ולכו"ע לקי עליה, וחפירה בקרקע אינה מלאכה מה"ת, ודרבנן היא ולכו"ע לא לקי עליה. ולא נחלקו אלא בחרישה בין האילנות. מ"ד לוקה, סבר כהרדב"ז, כי אף חרישת האילנות כולה נכנסת תחת הכותרת של מלאכת הזריעה, וכיון שבמלאכת הזריעה מפורש לאו, "שדך לא תזרע", אף חרישת האילנות בכללה, וכמו שהסביר הרדב"ז, ששני מלאכות אלה באו לצורך גידול הפרי.

אמנם מ"ד אינו לוקה, סבר כי חרישת האילנות מלאכה נפרדת היא, ואינה כלולה תחת מלאכת הזריעה, ולפיכך אף דקעבר בה בעשה המפורש בתורה "בחריש ובקציר תשבות", אם יחרוש ביטל את העשה, אך אינו לוקה עליה, לפי שאין הלאו בה מפורש בתורה, וכוותיה נקטינן כמ"ש הכס"מ.

[ועוד עיין בדברי מהר"י קורקוס כאן על הרמב"ם, דהוכיח דלשיטת הרמב"ם מלאכת החרישה באילנות אסורה מן התורה, וכדברי הר"ש [בפירושו לשביעית פ"ב מ"ב], ועיי"ש שביאר בכמה דרכים, כיצד למד זאת הרמב"ם מקרא ד"בחריש ובקציר תשבות", אע"פ שבגמ' הוא נצרך רק לתוספת שביעית, ובזה יישב את קושיית הקרית ספר דרצה לומר דחרישה דרבנן. אמנם לא נחת מהר"י קורקוס לחלק בין אילנות לזרעים, ולא פירט לן אם באילנות איכא לאו בלבד או לאו ועשה, ואף הר"ש בשביעית שנסמך עליו, כתב רק לשון "אף על גב דחרישה דאורייתא היא", ולא נחת לפרט אי הוי רק עשה או לאו ועשה, וכן אי נימא דחרישה הוי אב לענין הלאוין, כיצד יסתדר הדבר בלשונות הרמב"ם, וא"כ אין מדבריו סתירה למהלך השער המלך הנ"ל].

היוצא מן האמור לעיל [בדברי הרמב"ם ע"פ מהר"י קורקוס]:

חרישה בשביעית לצורך חיפוי אדמה ע"ג הזרע, בכלל מלאכת זריעה היא, והעושה כן בשביעית עובר על לאו מה"ת, וביטל מצות עשה.

החורש בין אילנות פרי בשביעית, לצורך חיזוק האילנות וצמיחתם, ביטל מצות עשה מן התורה אך אינו לוקה. [וי"א שלוקה].

כל חפירה אחרת בקרקע – אינה אסורה אלא מדרבנן.

הנאת דברים בפירות שביעית

במשנה בשביעית [פרק ד' משנה ב'] איתא: "בית שמאי אומרין אין אוכלין פירות שביעית בטובה, ובית הלל אומרין אוכלין בטובה ושלא בטובה", רבי יהודה אומר חילוף הדברים. זו מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל". ובפיה"מ הסביר הרמב"ם שבטובה היינו גמילות או שבח של המקבל לבעל הפירות וכאילו עושה לו שאלתו. ובפירוש הר"ש משאנץ מבאר שאסור לאכול הפירות בטובה משום שאין מחזיקין טובה לבעלים, ורחמנא אפקרינהו, ע"כ. והרא"ש הוסיף – ואם מחזיק לו טובה נראה דמן השמור הוא מלקט [היינו שאם בכדי לאכול צריך הוא לשאול רשות או לומר דברי שבח זה נראה כאילו אם לא אמר זה שמור ביד הבעלים, ויש פה איסור שמור בפירות המחוברים (שיש בזה מח' אם הפירות נאסרים משום כך, אך גם אם הפירות לא נאסרים אסור לעשות כן)] ובילקוט הגהות הביא גרסת הר"א ברא"ש – "והרא"ש ז"ל גריס וב"ה אומרין אין אוכלין פירות שביעית בטובה, ופירש דאי מחזיק לו טובה נראה כמוכרן לו, וכאילו נתן לו דמים".

במשנה א' פירש התפארת ישראל גבי "התקינו שיהיה זה מלקט מתוך של זה וזה מלקט מתוך של זה שלא בטובה" שהיינו אמירת "תודה או שאר הבטחת טובה", היינו שגם אמירת תודה בעלמא אסור.

והנה המפרשים ציינו פה לפרק ה' דעדיות ששם במשנה א' שנה רבי יהודה ששה דברים מקולי בית שמאי ומחומרי בית הלל, ושם "אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרים אין אוכלין אלא בטובה". לפי מה שביארנו לעיל לא מובנת גירסא זו בדעת בית הלל שאין אוכלין אלא בטובה, הרי יש את הבעיה שנראה כמכר בפירות שביעית וכו', ועוד, כיצד יתכן רק בטובה יהי מותר, ושלא בטובה אסור, כנ"ל, ולכן גורסים "ובית הלל אומרין אין אוכלין בטובה". וכן גורס הברטנורא, והסביר כנ"ל בשביעית שאסור להחזיק לו טובה, דרחמנא אפקרינהו, ע"כ. התוי"ט הביא את הראב"ד שמקיים את גרסת הספרים "ובית הלל אומרים אין אוכלין אלא בטובה", וז"ל הראב"ד: "נ"ל דטעמייהו דבית הלל משום דגזרי שביעית אטו שאר שני שבוע, כדי שלא יהיה אדם רגיל ליכנס בשדה חברו ובגינתו ובפרדסו שלא מדעתו, אבל מן התורה ודאי מותר דכתיב "והשביעית תשמטנה", ותניא במכילתא מגיד שהוא פורץ בה פרצות, אלא שגדרו חכמים מפני תיקון העולם", ע"כ. והיינו ששם דברו משום דרך ארץ וכיו"ב, שכיון שהופקרו פירותיו ואנשים דשים בשדהו ללא ידיעתו ורשותו חיישינן שיתרגלו ליכנס כך בששת השנים, הלכך צריך להודות לבעל השדה על פירותיו בשביעית שיזכרו שיש בעה"ב לשדה זו, וכ"ז דרך ארץ בעלמא, אך מן התורה מותר לאכול שלא בטובה כיון דאפקרינהו רחמנא.

והנה אע"ג שרוב המפרשים חולקים על גרסת הראב"ד, והוא ע"פ הסברא מצד חשש איסור סחורה בפירות שביעית שנת"ל, ופשוט הוא שאף אם תרצה לקיים גרסתו דקאי

בזה"ז וכדהעה שהוא איסור דרבנן אין ענין דרך ארץ וכדומה דשאר שנים גובר על איסור זה, וכמו כן ראינו ב"מלאכת שלמה" בעדיות שאומר שגרסת "ובית הלל אומרין אין אוכלין בטובה" היא עיקר, והכי משמע ממתניתין דשביעית פרק ד', וכן כתב הר"י ז"ל, וז"ל: וב"ה לחומרא דאין אוכלין אלא שלא בטובה, והכי נמי העיד רבי יהודה במשנת עדיות, ע"כ, אבל לפי פירוש הראב"ד ז"ל גרסינן אין אוכלין אלא בטובה, ומ"מ הוא עצמו ז"ל כתב ג"כ בפירוש תורת כהנים שהגרסא העיקרית היא כדאיתא בשביעית, ע"כ, הנה רואים שיש סוברים שגם דעת הראב"ד כהגרסא דאין אוכלין בטובה,

בכל זאת הנה א[ב] בעדיות רואים במפורש גירסתו וטעמו עמו. ב[ב] גירסתו היא כגירסת הספרים [כן משמע מהתוי"ט (שכתב והראב"ד גורס כגירסת הספר) אלא שעקב החולקים בהמשך הדפוסים הניחו תיבת "אלא" בסוגריים], ג[ג] אינו רק משום היצמדות לגירסא בעלמא אלא יהיב טעמא שע"פ גרסת הראב"ד ישבו באחרונים (עיין תוספות אנשי שם ועוד) הבנה בלשון המשניות בשביעית ובעדיות, דשביעית כתוב "בית שמאי אומרין אין אוכלין פירות שביעית בטובה, ובית הלל אומרין אוכלין בטובה ושלא בטובה", והנה לכאורה אם בית הלל באו לחלוק ולומר ששרי בטובה הול"ל אוכלים בטובה, ומהו הלישנא יתירה "ושלא בטובה", דפשיטא דשלא בטובה שרי, וכן בעדיות (בחילוף השיטות דר' יהודה) דתנן "אוכלין פירות שביעית בטובה ושלא בטובה כדברי בית שמאי, ובית הלל אומרים אין אוכלין אלא בטובה", אם חידושם של בית שמאי שאוכלים אף בטובה מאי קמ"ל "ושלא בטובה", פשיטא הוא כנ"ל, אלא שבזה באים (בית הלל בשביעית, ובית שמאי בחילוף השיטות – בעדיות) לומר לך שאפשר אף שלא בטובה, ואין את חשש הדרך ארץ הנ"ל.

כמו כן ע"פ דברי הראב"ד ישב בעל ה"משנה ראשונה" את קושייתו דהרי בית הלל סברי "אוכלין בטובה ושלא בטובה", ולפי הא דנת"ל שבטובה אסור דהוה כשוכרו מאי טעמא דמתירים בית הלל, אלא ע"כ צ"ל טעם הראב"ד שהיא תקנת חכמים שלא יהיה אדם רגיל בשאר השנים לילך לשדה וכרם של חברו לאכול.

נמצינו למדים שלאידך גיסא גירסאות ולשונות המשניות מחזקים את גירסת הראב"ד וטעמו.

והנה באמת לפי גירסה זו דהראב"ד נשאל איך יהיה מותר לאכול בטובה, מה יעשה עם איסור סחורה בפירות שביעית, הרי כשנותן אוכל הפירות טובה – תודה לבעל הפירות נראה כנותן שכר וכו', כנ"ל.

והיה אפשר לומר ע"פ הא דפסק הרמב"ם [מהלכות שמיטה פ"ז ה"א]: "אין עושין סחורה בפירות שביעית, ואם רצה למכור מעט מפירות שביעית מוכר, ואותן הדמים הרי הן כפירות שביעית וילקח בהן מאכל ויאכל בקדושת שביעית, ואותו הפרי הנמכר הרי הוא בקדושתו כשהיה", ע"כ. וכתב בכסף משנה שהיינו ע"פ מה שהעמידה הגמרא [סוכה לט ע"ב] את המשנה [פ"ט דשביעית משנה א'] שההיתר למכור הוא כדי מזונותיו, והיינו שלש סעודות [גם המהר"ר קורקוס למד מהמשנה שהיינו דבר מועט, עיי"ש], א"כ אולי גם מה שהראב"ד התיר היינו בפחות משלש סעודות דווקא.

אך זו אוקימתא דחוקה דבפשטות קאי בכל גווי.

ולכאורה בפשטות יש לומר שלהראב"ד אין פה חשש סחורה בפירות שביעית כיון שהוא נתינת תודה בעלמא – מילים בעלמא, וסחורה היא בכסף או שווה כסף ממשי ולא מילים בעלמא.

אך הנה לאחר העיון בהיתר אכילת פירות בטובה קשה מהא דקיימ"ל גבי ריבית דברים וכדלהלן, דהנה בגמ' בבא מציעא פרק איזהו נשך [עה ע"ב] ראינו במשנה רבי שמעון אומר יש ריבית דברים, לא יאמר לו דע כי בא איש פלוני ממקום פלוני, ע"כ, והיינו שהלוה לא יאמר למלוה מידע המהנה את המלוה אפ' שזה דברים בעלמא ולא משהו ממשי. ובגמ' תניא רבי שמעון בן יוחאי אומר מנין לנושה בחברו מנה ואינו רגיל להקדים לו שלום שאסור להקדים לו שלום? תלמוד לומר "נשך כל דבר אשר ישך" אפילו דיבור אסור. זאת אומרת שמהמילים "כל דבר" לומדים שאפילו רק דיבורים שמהנים את המלוה אסורים משום ריבית.

יש מחלוקת בין הראשונים האם ריבית זו דאורייתא או דרבנן.

מרב הראשונים משמע שעיקר דין ריבית דברים היא מדרבנן, ודרשת רשב"י מהכתוב היא אסמכתא בעלמא. אולם יש שלמדו בתוס' (קידושין ח ע"ב ד"ה צדקה) שריבית דברים דאורייתא, וכן הוכיחו האחרונים מדעת הריב"ש בתשו' (סי' קמז) דריבית דברים היא איסור דאורייתא, דילפי מינה לאסור ריבית במכירת חוב, עי"ש. ולפי"ז לכאור' מה דכתיב "נשך כל דבר" הוא גילוי על עיקר האיסור, ועוברים בל"ת המפורש בפר' ריבית (בהר כה,לו) את כספך לא תתן לו בנשך.

הרמב"ם [הלכות מלוה ולוה פרק ה' הי"ב] כותב לאסור ריבית דברים והנאה דכתיב "נשך כל דבר", וכן פסק בטור ביו"ד ס' ק"ס: "ואפילו ריבית דברים נמי אסור שלא יקדים לו שלום אם לא היה רגיל ליתן לו שלום, ולא יאמר המלוה ללוה הודיעני אם בא איש פלוני ממקום פלוני וכיוצא בזה, ע"כ. וכן נפסק בשו"ע סי' ק"ס סעיף יא – יב, ובהגהת הרמב"א שם – "וכן שאר ריבית דברים בעלמא אסור ואפילו לטובת הנאה בעלמא ע"כ.

וביתר הרחבה כתב אדה"ז בשולחנו הטהור [הלכות ריבית ס"ט]: ואפילו לדבר דיבור טוב בשביל ההלואה או בשביל הרחבת זמן אסור כגון להקדים לו שלום אם לא היה רגיל מתחילה להקדים לו, ואצ"ל לקלסו בפניו או להודות ולהחזיק לו טובה או לברכו בפניו על שהלוהו או שהרחיב לו זמן, שנאמר "נשך כל דבר אשר ישך" אפילו דיבור אסור, וכו'.

ולפי"ז יוקשה להראב"ד שגורס דאוכלין פירות שביעית בטובה והסברנו בפשטות ששרי משום שהם דברים בעלמא, וא"כ מאי שנא מריבית דברים דאף דברים בעלמא ללא שום ממשות חשיבי ריבית, כנ"ל בארוכה.

ויש לחלק שבריבית האיסור הוא תוספת לקרן, וממילא כל תוספת שבעולם חשובה ריבית אף תוספת זוטרא כמו הנאת דברים, אך גבי הנאת דברים בפירות שביעית שהאיסור הוא משום סחורה בפירות שביעית, ושם אין קרן כלל, "דאפקרינהו רחמנא", בשביל שיהיה גדר של סחורה צריך משהו ממשי כמו רווח ממון.

עוד יש לחלק דבריבית איסור ריבית דברים נלמד מ"נשך כל דבר" [או מעיקר הפסוק או אסמכתא כנ"ל], ולכן מחמירים אף בדברים בעלמא, משא"כ שביעית כל הבעיה היא סחורה בפירות שביעית, וכשזה לא ממשי לא חיישינן דאין דרך רגילות סחורה "בדברים".

אכן יש לעיין אם גילה האוכל לבעל הפירות סוד גדול שווה ערך ממוני כשכר אכילתו דאז נראה יותר כסוחר בפירות שביעית [דלא חשיב "דברים בעלמא"], ואסור מן התורה, או שעדיין האיסור הוא בממון ממש לחודא. [הגם שגם טובה שווה ממון כאן זה יותר ממון ממשי].

בכל אופן גם את"ל שבכה"ג אסור, עדיין לא יחול קדושה במין סחורה זו [כפסק דין הרמב"ם גבי תפיסת הקדושה במעות סחורת פירות שביעית], והיינו כגון שיהיה אסור להשתמש בסוד גדול זה לא לצורך פירות שביעית, משום הא דתנן "קול מראה וריח אין

בהם משום מעילה", ואעפ"כ איסורא מיהא איכא [כך ישבו בפסחים כו ע"א על הטעם שנתנו גבי משלשלין את האומנים ללבן את קה"ק שלא יזונו עיניהם מבית קדשי הקדשים, דאע"פ שהוא מראה בעלמא, אסור].

אכן גבי שביעית לא מצינו חשש איסור ב"קול מראה ריח" [אמנם יש מח' אחרונים גבי חלות קדושת שביעית בצמחי בשמים (ובפרט כאלו שעשויים לריח בלבד ולא ראויים לאכילה) וכן צמחי נוי העשויים לנוי בעלמא. עיין שביתת השדה פ"ט סעיף י"ד - ט"ז בנסמן בהערות].

אך הנה יש להקשות על שיטת הראב"ד דהנה מצינו במשנה נדרים [פ"ד משנה ה'] "המודר הנאה מחברו לפני שביעית לא יורד לתוך שדהו, ואינו אוכל מן הנוטות. ובשביעית אינו יורד לתוך שדהו אבל אוכל הוא מן הנוטות. נדר הימנו מאכל לפני שביעית, יורד לתוך שדהו ואינו אוכל מן הפירות ובשביעית יורד ואוכל" ע"כ. פירוש: אם אדם הדיר את חברו הנאה קודם שביעית, חברו לא יכול להכנס לשדהו בשביעית דאסור בדריסת הרגל, ואינו אוכל מן הפירות שנוטות חוץ לשדה, ואע"פ שרחמנא אפקרינהו בכל זאת אדם יכול לאסור דבר שלו כשהוא ברשותו, וימשיך להיאסר אפילו כשיצא מרשותו. אך אם הדיר את חברו בתוך שביעית נאסר רק בכניסה לשדה חברו דחיישינן שמא יתעכב בשדה ויהנה מודריסת הרגל שם, אך מותר לו לאכול את הפירות שנוטות חוץ לשדה דרחמנא אפקרינהו, ואין כח ביד בעל השדה לאוסרם על מאן דהוא. ע"כ לעניינינו. ולפי גירסת הראב"ד שאוכלין בשביעית בטובה קשה דהא המודר הנאה כשיאכל את הפירות הנוטות יהיה צריך לאכול בטובה היינו בתודה ובדברי "גמילות או שבח" כנ"ל, והרי כיון שמודר הנאה הוא ממנו נאסר לו להודות לו?

ויש לומר שכיון שכל טעם הראב"ד שנצרך לאכול בטובה כדי שלא יכנס אדם לשדה חברו בששת שני השבוע ויאכל פירות, אך בנד"ד כיון שאסור לו להכנס לקרקע כלל ואפילו בשביעית, לא חיישינן להא.

א"נ י"ל שכל מה שאמר הראב"ד הוא רק מדין תקנת חכמים משום דרך ארץ, ומתי שאפשר לעשות כן עושה, והיכן שלא, כמו במודר הנאה, אין תקנה זו דוחה איסור [דהבעת טובה במודר הנאה], ואוכל אף שלא בטובה, ולא רוצים למנוע ממנו לאכול את הפירות [שאז גם לא תבטל התקנה לאכול בטובה ומאידך לא יעבור על האיסור להכיר טובה] כי ודאי לא נאמרה תקנת חכמים למנוע ממנו אכילת פירות שביעית שהם הפקר לכל אלא אמרו שבמקום שיכול להחזיק טובה, שיחזיק טובה, אך כשאינו יכול כגון כאן שאין תקנה זו דוחה איסור, יאכל שלא בטובה.

האם ישנו ענין לקנות שדה בא"י קודם השמיטה

במצות שמיטת קרקעות בשביעית, מצינו ב' דינים שונים, (א) מצות "ושבתה הארץ", (ב) מצות "ונטשתה". והם חלוקים בדינם, דמצות שביטת הארץ מקיימים בכל קרקע שיש בה צמחים ואינו עובד בה בשביעית (ובזמנינו ברוב הערים החדשות, אף מי שאין לו חצר פרטית מקיים דין זה בשטחי שפ"פ שבבעלותו), ומצות "ונטשתה" אין מקיימים אלא בשדה שיש בו פירות הקדושים בקדו"ש. כמו"כ הם חלוקים במהותם, דמצות "שביטת הארץ" תכליתה היא בגדר השלילה שלא יתעביד ביה מלאכה ולא בגדר החיוב, וישנם דעות בראשונים (ריטב"א, תוס' רי"ד, תוס' רבינו אלחנן בע"ז דף טו ע"ב) שבזה אף אם נעבד בו מלאכה שלא ברצון הבעלים, עובר בו הבעלים משום שביטת שדהו, ובמצות "ונטשתה" נחלקו הראשונים אי הוי דין אקרקפתא דגברא שמחויב להפקיר או דהוי אפקעתא דמלכא והפירות ממילא מופקרים (ועי' בזה במנח"ח מצוה פ"ד), ותכליתו, לצד דהוי דין אקרקפתא דגברא מסתבר דהוי בגדר החיוב שמחויב להעמיד את פירותיו לרשות כלל ישראל, ולצד דהוי אפקעתא דמלכא יש להסתפק אי הוי זה בגדר השלילה או דהוי נמי בגדר החיוב.

בשמיטה הקודמת קמו קבוצת אנשי עסקים, ופירסמו לציבור תוכניות שונות כאילו לזכות את הציבור בקיום מצות שמיטת קרקעות בשביעית ע"י שמוכרים לכ"א שותפות בקרקע בא"י, ודנו הת"ח בזה האם יש ענין או חיוב לקנות קרקע כדי לקיים מצות שביעית, ואף אם נאמר שיש חיוב אפשר שזה רק למצות "ונטשתה" שתכליתה היא בגדר החיוב ולא במצות שביטת הארץ שתכליתה הוא בגדר השלילה.

מצינו בסוטה דף יד ע"א, דרש ר' שמלאי מפני מה נתאווה משה רבינו ליכנס לארץ וכי לאכול מפריה הוא צריך או לשבוע מטובה הוא צריך אלא כך אמר משה הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי. ומכאן למד הרא"ש במו"ק (פ"ג סי' פ) דמי שאין לו בגד של ד' כנפות אף דלא עבר המ"ע דציצית, (כדכתיב "גדילים תעשה לך על ארבע כנפות כסותך אשר תכסה בה", דהיינו שאם יש לו בגד של ד' כנפות יש לו חיוב של "גדילים תעשה לך"), מ"מ יש לו לאדם לחזר אחריו כמו שמצינו אצל מרע"ה שביקש ליכנס לא"י כדי להתחייב במצוות התלויות בארץ. וכ"ה בתוס' ישנים בשבת דף לב ע"ב (תוד"ה בעון ציצית). וכ"כ השיטמ"ק בערכין (דף ב ע"ב אות ט"ו) בשם הרא"ש שצריך אדם להשתדל לקיים כל המצוות, וראייתו מהא

דאמר' דמשה רבינו נתאוה להכנס לא"י רק בשביל קיום מצוות התלויות בארץ. וכ"כ הרמב"ם (פ"ג מציצית הי"א) אע"פ שאין אדם מחוייב לקנות לו טלית ולהתעטף בה כדי שיעשה בה ציצית "אין ראוי לאדם חסיד שיפטור עצמו ממצוה זו" אלא לעולם ישתדל להיות עטוף בכסות המחוייב בציצית כדי שיקיים מצוה זו. ויתירה מזו כתב תוס' בפסחים דף קי"ג ע"ב (ד"ה ואין לו) בפירושא בתרא, דמי שאין מביא עצמו לידי חיוב מצוה הרי הוא מנודה לשמים, ובזה פירש דברי הגמ' (שם) שבעה מנודין לשמים וכו' מי שאין לו ציצית בבגדו ומזוזה בפתחו דהיינו במי שאין לו ציצית ואינו מביא עצמו לידי חיוב מצוות אלו ע"י השגתם הרי הוא מנודה לשמים על מה שלא מביא עצמו לידי חיוב וכדאשכחן במשה שהיה תאב ליכנס לארץ ישראל כדי לקיים מצוות שבה.

ועי' בחזו"א עמ"ס חגיגה (או"ח סי' קכט, דף כ) שכתב דאין זה אלא עבירה קלה שאין מצוות חביבות עליו, כדמבואר במנחות דף מא ע"א דמי שאין לו בגד של ד' כנפות "בעידן דריתחא מיענש עליה" על מה שאינו מביא עצמו לידי מצוה (וע"ש בתוס' ד"ה הכי קאמר) דאמר' ליה מדוע לא היה לך אהבת ה' לחפש לקיים מצות ה' אפילו אם אינך חייב.

הרי מבואר דאף דליכא חיוב להכניס עצמו לידי קיום מ"ע, מ"מ ראוי להביא עצמו לידי חיוב, וד"ז חשיב עבירה קלה. ובמנחות דף מא ע"א מבואר דאף מענישים עליה בעידן דריתחא, ונחלקו הראשונים אימתי מענישין עליה, דעת התוס' בערכין דף ב' ע"ב (ד"ה הכל) והמרדכי (מנחות סי' תתקמ"ה, והובא בב"י או"ח סי' כ"ד) שדוקא בימיהם דכל הטליתות היו בת ד' כנפות איכא עונש לאותו שמשנה אותו להפטר אבל בזה"ל שרוב הטליתות פטורים אין עונש למי שאינו קונה ד' כנפות, ע"כ, והיינו שרק המשנה ממנהג שאר אנשים כדי להפטר מקיום המצוה ואינו מקיימה, נענש ע"ז בעידן ריתחא. משא"כ כשאין רגילים ללבוש בגד בת ד' כנפות, אין חיוב לקיים המצוה ומי שאינו מקיימה אינו נענש ע"ז. אולם בתוס' בפסחים דף קיג ע"ב (הנ"ל) מבואר שאף בזה"ל איכא עונש למי שאינו קונה ד' כנפות כדי להתחייב במצות ציצית כדאשכחן במשה. וד"ז נפק"מ לענין מצוות שמיטת קרקעות, אם מענישין בעידן ריתחא למי שאין לו קרקע, דלתוס' בערכין לא יענש על מה שאינו מקיים מצות שמיטת קרקעות כיון שרוב העולם אינם בעלי קרקעות, ולתוס' בפסחים יענש.

והנה בספר מקור חיים (הלכות פסח, בהקדמה לסי' תל"א סק"א) כתב לחדש, שאדם מחוייב מה"ת לחזור אחר קיום מצות עשה (ולקנות חמץ כדי לקיים מצות תשביתו) ואף לצאת מעירו כדי להכניס את עצמו בחיוב מצוה, וראייתו מדאמרין בחולין דף קלט ע"ב "שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך" יכול יחזור בהרים ובגבעות כדי שימצא קן ת"ל כי יקרא וכו', הרי מבואר שהיה צד שצריך גם לצאת בהרים וגבעות כדי לחייב את עצמו במצוה, אלא דבשילוח הקן איכא גזה"כ שאין צריך לצאת אבל בשאר מצוות דליכא מיעוטא אה"נ יצטרך לצאת כדי לחייב את עצמו במצוה. וכן מבואר בחידושי רבי יהודה ב"ר בנימין הרופא, שכתב בביאור הברייתא יכול יחזור בהרים וגבעות "כמו שמחזר על שאר מצוות", ומבואר שיש חיוב לחזור אחר המצוות, ולכך היה ס"ד ששילוח הקן יהיה דינו כמו שאר מצוות שמחוייב לחזור אחריהם. וסיים המקו"ח דכל זה הוא במ"ע שתכליתו הוא בגדר חיוב ולא בגדר שלילה, כמצוות תשביתו למ"ד שהוא בשריפה שהמצוה הוא (בגדר החיוב) לעשות מעשה השבתה, אבל למ"ד דהוי בכל דבר, דהיינו שעיקר המצוה היא שלא יהיה לו חמץ, א"כ כשאין לו אינו מחוייב להביא עצמו למצוה זו. ולפ"ז בניד"ד הרי במצות "ושבתה הארץ" דהוי בגדר שלילה ודאי שאינו מחוייב, ולגבי מצות "ונטשתה" יש להסתפק

בגידרו אי הוי בגדר החיוב שצריך להעמיד זאת לרשות הכלל או דהוי נמי בגדר השלילה.

אולם בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' רט) כתב דליכא חיוב לחזר אחר מ"ע, ודחה הראיה משילוח הקן, דשאני התם שיש לימוד מיוחד בכפל לשון "שלח תשלח" וכדפרש"י שם מדכתיב ב' פעמים, שומע אני לחזור אחר המצוה הזאת עד שתבא לידו, אבל בשאר מצוות שבהן לא כפלה התורה הציווי אין חיוב לחזור להכניס את עצמו לחיוב. אלא שכתב דז"א אינו מוכרח, די"ל דהלימוד המיוחד בשילוח הקן הוא שיש חיוב אפילו על ספק מצוה שהרי אינו בטוח שימצא קן, משא"כ בשאר מצוות שבודאי ימצא אותם אפשר שפיר דחייב לחזר אחריהם. וסיים המהרש"ם דיש להביא ראיה מהמדרש (פרשת צו פ"ט אות ט') דאינו חייב להכניס את עצמו לחיוב מצוות, דז"ל: גדול השלום שכל המצות כתיב בהו "כי תראה", "כי תפגע", "כי יקרא", אם באת מצוה לידך אתה זקוק לעשותה ואם לאו אי אתה זקוק לעשותה, ברם הכא "בקש שלום ורדפהו", בקשהו למקומך ורדפהו למקום אחר, ע"כ דברי המדרש. הרי מבואר שאין חיוב לחזר אחר מ"ע אלא"כ באת המצוה לידך (שאז אסור לו להפקיע את עצמו מהמצוה). ולפ"ז כתב דהא דביקש מרע"ה ליכנס לא"י כדי לקיים מצותיה, היינו משום שבלא"ה היה מהלך במדבר ונוסע ממקום למקום וביקש ליכנס לא"י לבא אל המנוחה ולקיים מצותיה (וכפירושא קמא דתוס' בפסחים דף ק"ג ע"ב), אבל אינו מחויב לנסוע באופן מיוחד כדי לקיים מצותיה.

העולה מכ"ז, דלדעת המהרש"ם אינו מחויב להכניס עצמו לחיוב מצוות, וכשקונה בגד אז ראוי שיקח בגד שיש לו ד' כנפות, אבל אינו צריך לקנות במיוחד בגד שיש בו ד' כנפות, וממדת חסידות ראוי שיכניס עצמו לידי חיוב מצות. ולדעת הנתיבות אדם מחויב להכניס עצמו לחיוב מצות, אלא דכל זה הוא במצות שמהותו הוא בגדר החיוב ולא בגדר השלילה. ולענין שביעית תליא אם מהותו בגדר החיוב או בגדר שלילה. ובעידן דריתחא תליא בפלוגתת הראשונים אי מיענש עליה.

ולהלכה, לענין זימון יעו"י בשו"ע סי' קצ"ד סעיף א' ובמ"ב סק"ד דאיכא מצוה להכניס עצמו לידי חיוב. ולענין פרוזבול, יעו"י בבן איש חי (שנה ראשונה, פרשת כי תבוא, אות כו) דיש מתחסדים שאחר שכותב הפרוזבול מלוה לחבירו סך מה, ועל זה הסך לא יחול הפרוזבול כיון שהלווה אחר זמן הפרוזבול, ואז אחר ר"ה כשיביא לו חבירו המעות לפרעו יאמר "משמט אני" ולא יקבלם ממנו, עכ"ד. וע"ע בפלתי יו"ד ס' סא סק"ז שתמה על אנשי מעשה המחמירין בכמה דקדוקי מצוות וחומרות למה אינם מהדרים לקיים מצות עשה של תורה נתינת זרוע לחיים וקיבה, ומביא מכמה אנשי מעשה שנתנו לאלו חכמים שהלכו לא"י מעות ומיניהו לשלוחים לקנות בשבילם בכמות ולהפריש מתנות כהונה עבורם, ע"ש.

אולם אפשר דמצות התלויות בארץ חמיר טפי, ואיכא אף חיוב לנטוע בארץ כדי להביא עצמו לידי קיום מצות תרו"מ ושביעית, דיעו"י בילקוט (פ' עקב אות תת"ס) עה"פ "ארץ אשר ה' אלוך דורש אותה" להפריש חלה ותרו"מ יכול אף שאר ארצות בעי דרישה ת"ל "אותה" וכו', והיינו שרק בא"י חייב להביא את עצמו לידי חיוב, ומבואר דאיכא דרשה מיוחדת שאדם צריך להביא עצמו לקיום מצות התלויות בארץ. ובזה יובן מש"כ בדעת זקנים (מבעלי התוס') עה"פ ושש שנים תזרע את ארצך וגו' (שמות כג, י), איתמר במדרש אפילו אין לו לאדם אלא חורבה אחת בתוך גנו חייב לעבדה בכל יום, ונראה לה"ר משה דוקא בארץ ישראל "כדי להרבות הפרשות תרומות ומעשרות", ע"כ, ובפשוטו דז"א תמוה

דהיכן מצינו שיש חיוב ומצוה לזרוע כדי לקיים מצות תרו"מ, אולם לפמש"כ הילקוט א"ש שלענין מצוות התלויות בארץ יש חיוב להביא עצמו לידי חיוב תרו"מ. וע"ע בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סי' ר) שכתב שמצות דירה מן התורה היא מפני חיוב המצוות מה"ת, והיינו כנ"ל.

ב

אולם זה פשוט דאסור מדינא לאדם למכור קרקעו (אף קודם שמיטה) כדי ליפטר ממצות שביעת הארץ, דאיתא בקידושין דף לג ע"א יכול יעצום עיניו מקמי דמלטי זמן חיובא ת"ל "תקום ויראת", ופרש"י (ד"ה ת"ל ויראת) שאתה מבקש תחבולות להפטר ממצותו, הרי מבואר שאף קודם זמן המצוה אסור לעשות תחבולות כדי להיפטר. והעתיק המ"ב דין זה להלכה בסי' קכח סעיף ד' בביה"ל אינם רוצים. וע"ע בירושלמי חלה פ"ג ה"א שאסור לעשות עסתו פחות מכשיעור ס' להפקיע ממנו חיוב חלה, וכ"כ בשו"ע יו"ד סו"ס שכ"ד. [ומה שמצינו להיפך, בפסחים דף ט' ע"א אמר רב הושעיא מערים אדם על תבואתו ומכניסה במוץ שלה כדי שתהא בהמתו אוכלת ופטורה מן המעשרות, ובברכות דף לה ע"ב אמר רבה בר בר חנה אר"י משום ר"י ב"ר אלעאי בא וראה וכו' דורות אחרונים מכניסין פירותיהן דרך גגות דרך חצרות דרך קרפיות כדי לפטורן מן המעשר, ובירושלמי (מעשרות פ"ג ה"א) מפרש דורות אחרונים ר"א ור' יוסי ב"ר יהודה, עי' בתוס' רי"ד ובמהר"ם חלאוה פסחים שם מש"כ בזה ליישב].

ואפשר דאף למכור קרקעו לצורך אחר נמי אסור, אף שאין כוונתו כדי ליפטר מהמצוה וא"כ לית ביה האיסור ד"ויראת מאלקיד", אפ"ה אסור מטעם אחר, וכמו שמוכח מדברי הרשב"ם בב"ב דף צא ע"א (ד"ה אין יוצאין) שהאיסור יציאה מא"י לחו"ל הוא משום שמפקיע עצמו מן המצוות, אף דשם נמי הוא יוצא לצורך עצמו אפ"ה אסור, ואפשר דד"ץ הוי רק משום מצות התלויות בארץ וכדרשת הילקוט שהובא לעיל. ועב"ז עוד מש"כ בהגהות חכמת שלמה יו"ד סי' כח סעיף י"ח.

שביתת השדה השלם - הלכות שביעית

מאת הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א - יו"ר המכון

ובסיוע רבני המחלקה התורנית של המכון

בשורה טובה לכל שוחרי תורה והלכה, ובפרט לעוסקים במצוות התלויות בארץ בעיון ובפסיקה, והשתא הכא בענייני דיומא הלא היא שנת השמיטה, עם צאתה לאור עולם של יצירת המופת, ספר **'שביתת השדה השלם'** ובו הלכות פסוקות הלכה למעשה בכל ענייני שנת השמיטה עם מקורות הערות והרחבות ועם נספחים מעשיים ומקצועיים לטיפול בשדה ברם ובגינות נוי בשנת שמיטה.

בסוף הספר יש אינדקס מורחב לפי נושאים בסדר א' ב' למען יוכל המעיין למצוא בנקל את ההלכה או העניין אותו הוא מחפש.

ספר **'שביתת השדה השלם'** הינו אחד מכרכי היסוד של סדרת 'השדה' העוסקת בהלכות המצוות התלויות בארץ בצורה של הלכות פסוקות יחד עם הערות, מראי מקומות והרחבות. סדרת ספרי 'השדה' שנתחברה ע"י הרב המחבר שליט"א בהוצאת המכון למצוות קנתה בס"ד שביתה בקרב כל העוסקים בענייני מצוות הארץ, הן ת"ח וצורבים והן חקלאים ואף משקי בית המעוניינים לשמור ולעשות בכל ענייני מצוות הארץ כהלכתם.

ספר זה הינו יין ישן אבל מחדש, הן מבחינת הוספות, הרחבות רבות, הגהות ותיקונים מהמהדורה הקודמת – והן מבחינת הקנקן החדש והמהודר שבא לידי ביטוי בהדפסה ועיצוב ברמה גבוהה ובכריכה מהודרת, כאשר לפי התכנית בע"ה כל סדרת 'השדה' עומדת לצאת לאור בזמן הקרוב בהוצאה מחדשת ומהודרת בפורמט זה, עם הוספות ותיקונים רבים, זאת לאחר שהמהדורות הקודמות אזלו בס"ד עקב הביקוש הרב לספרים אלו, המאפשרים לקיים את מצוות התלויות בארץ כהלכתן, תוך ידיעת המקורות והעניינים העומדים מאחורי כל הלכה.

ספר זה כמו יתר ספרי 'השדה' בהוצאתם המיוחדת, יו"ל בסיוע והשתתפות רבני המחלקה התורנית של המכון למצוות.

הספר מעוטרי בהסכמת **מרן עט"ר הראש"ל רבי עובדיה יוסף זצוק"ל** ובדברי ברכה וידידות של **הראש"ל צ הגאון הגדול רבי משה שלמה עמאר שליט"א**.

בהוצאה זו יש לציין תודה מיוחדת לקבוצת הלומדים בישיבת תורת החיים שלמדו הלכות שביעית יחד עם הספר על הסדר ממש, והעלו תוך כדי לימודם על הכתב הארות והערות וכן תיקוני דפוס רבים, ופועלם זה תרם רבות לגמר מלאכת הוצאת מהדורה זו.

שבילי שביעית - מדריך שמיטה למטע ולגינות נוי - מהדורה שניה מורחבת

מאת הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א - יו"ר המכון
הרה"ג דוד אביטן שליט"א - רב פוסק במערך השמיטה שע"י המכון
ובסיוע צוות אגרונומים מקצועיים

חוברת 'שבילי שביעית' יצאה לאור לראשונה בשנת תשס"ז וכעת יוצאת לאור במהדורה שניה מורחבת, זאת לאור התועלת הגדולה שיש בחוברת זו לבעלי גינות ולבעלי מטעים.

הבשורה שנושאת בכנפיה חוברת זו הינה להוציא מידי הטועים ששמירת שמיטה פירושה השבתת הגידולים. בחוברת זו יש הדרכה מעשית והלכתית כיצד לשמר את המטעים והגינות גם בשנת השמיטה, הן מבחינת ההיערכות קודם השמיטה והן מבחינת הטיפול בגידולים בשנת השמיטה עצמה.

חוברת זו מרכזת בתוכה מידע הלכתי ומקצועי רב, המלווה בטבלאות ובתמונות להמחשה. כמו כן החוברת מכילה המלצות מקצועיות מאת אגרונומים מומחים.

שביתת הארץ - מצוותיה והליכותיה של מצות שביעית לתלמידים - מהדורה שלישית

מאת המחנך רבי יהודה אדרי שליט"א

בסיוע הרה"ג דוד אביטן שליט"א - רב פוסק במערך השמיטה שע"י המכון ובהכוונה הלכתית של הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א - יו"ר המכון

ספר 'שביתת הארץ' לתלמידים יוצא לאור ע"י המכון למצוות זו השמיטה השלישית, כאשר בשמיטות שעברו קצר הצלחה רבה מאד בקרב תלמידי ישראל בכל רחבי הארץ, הן מבחינת הביקוש הרב והתפוצה העצומה, והן מבחינת התועלת של הקניית תוכן שנת השמיטה על דיניה ומצוותיה בקרב התלמידים.

גם השנה כאמור יוצא הספר במהדורה חדשה מפוארת ומעוצבת עם תוספות שונות וכן מפת ארץ ישראל עם גבולות הארץ ההלכתיים.

הספר כתוב בשפה ברורה ונעימה בהדפסה מפוארת ומנוקדת, למען ירוץ התלמיד בהלכות השמיטה המוגשות לו בשפה ברורה ונעימה ובבהירות עצומה.

בנוסף, ההלכות מוגשות במתכונת מסודרת במיוחד התורמת לכך שכל הפרטים יהיו מסודרים לתלמיד בראש כמונח בקופסא. אין ספק שהתוכן הערוך בצורה מקצועית מבחינה פדגוגית, יחד עם ההגשה המהודרת, הופכים את החוברת ובצדק למוצר מבוקש מאד בקרב אלפי תלמידים ברחבי הארץ.

לוח זמנים לשנת השמיטה

מאת הרה"ג רבי שניאור ז. רווח שליט"א - יו"ר המכון

אחרון אחרון חביב – 'לוח זמנים לשנת השמיטה' – יצירת מופת שהיא בגדר מועט המכיל את הכל! – מדהים להיווכח כיצד הלוח המעוצב והמהודר המקופל למספר דפי כרומו מהודרים ומעוצבים בפורמט כיס, מכיל את כל תורת השמיטה הלכה למעשה על רגל אחת!

תחילה מופיעים ההלכות המעשיות בתמצות ובבהירות, כאשר מאחורי הוראות רבות הלכה למעשה המופיעות לעיתים במשפט אחד קצר, ישנו מו"מ הלכתי ארוך של הרה"ג המחבר ורבני המכון וכן עם גדולים ופוסקים אחרים ובראשם מו"ר עט"ר הראש"ל רבי עובדיה יוסף זצוק"ל והגאון הגדול הראש"ל רבי שלמה משה עמאר שליט"א, וכפי שהדברים מופיעים בהערות ומראי מקומות המורחבים שבספר שביתת השדה השלם שיצא לאור עולם זה עתה לקראת שנת השמיטה, וכן בספריו האחרים של המחבר שליט"א.

בהמשך מופיעים הזמנים לגבי ירקות דגנים וקטניות בנפרד, בטבלה מסודרת שבה מופיע שם הירק, ממתית חלה קדושת שביעית, ממתית חל איסור ספיחין, מתי זמן הביעור ומתי סוף זמן איסור ספיחין בתשע"ו והערות נוספות.

לאחר מכן מופיעה טבלה נפרדת לפירות האילן שבה מופיע שם הפרי, ממתית קדושת שביעית, עד מתי קדושת שביעית, זמן הביעור והערות.

הטבלה השלישית בלוח הזמנית מרשימה במיוחד, טבלת הפרחים, שבה הוקדשה תשומת לב ומחשבה רבה עבור הציבור שבחלקו הגדול שמות הפרחים לבד לא אומרים לו כלום, ולכן לצד שמו של כל פרח ופרח מופיע צילום של הפרח, וכך כל אחד ואחד יכול לקבל מידע הנוגע לפרחים שאותם הוא מכיר ואוהב. בטבלה זו לצד שמו וצילומו של כל פרח מופיע אופן הגידול, חשש זריעה בשמיטה מתאריך, והערות הלכתיות.

למותר לציין שמאחורי כל שורה ושורה בטבלה עומד ידע הלכתי ומקצועי רב ולעיתים גם מו"מ הלכתי ארוך.

כפי שצינינו בתחילה, מדובר ללא ספק ביצירה קטנה אך מדהימה, שמקפלת מאחוריה המון המון ידע ומקצועיות, יחד עם עבודה הלכתית רבה בתחום הפסיקה ההלכתית לצד ידע מקצועי, וכמובן עבודה מרובה להקדיש לכל פרי וירק ופרח את הנתונים המתאימים לו, הן מבחינה מציאותית והן מבחינת הפסיקה ההלכתית.

דומה, שלוח הזמנים של המכון מהוה את ה'מכה בפטיש' של כל העבודה ההלכתית ובשטח של רבני המכון בראשות יו"ר המכון שליט"א במשך השנה האחרונה לפני שנת השמיטה במסגרת ההכנות ההלכתיות והמעשיות הרבות לקראת שנת השמיטה, ולוח זה מגלם את מה שאמרו חז"ל, 'מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת'.

יתן ה' ויוסיף חיל להתרבים מחברי ועורכי הספרים יחד עם כל העוסקים במלאכה, לעשות ספרים הרבה, ללמוד וללמד ולזכות את הרבים בדבר ה' זו הלכה, מתוך בריאות גופא ונהורא מעליא וכל מילי דמיטב אמון.